

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ különszám

HÚSZ ÉVE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

CSERNICSKÓ ISTVÁN – HLADONIK GERGELY
Az európai integráció és a kisebbségek nyelvi jogai

LAMPL ZSUZSANNA
Fele igen, fele nem, avagy 2024-es vélemények az Európai Unióról
a szlovákiai magyarok körében

BORBÉLY MÁTYÁS
A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának 1990 utáni
változásai a Kárpát-medence NUTS3 szintű térségeiben

KALMÁR ZOLTÁN
A Kárpát-medencei vízerőművek: zöldenergia és környezetvédelem

RICZ ANDRÁS
Magyarország európai uniós csatlakozásának hatásai a vajdasági magyar közösségre

BENEDEK JÓZSEF
Gazdasági felzárkózás és területi egyenlőtlenségek: a magyar
és romániai régiók gazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata

LELKES GÁBOR
A felvidéki magyar közösség helyzetének alakulása
Szlovákia európai uniós csatlakozását követően 2004–2024

SEBŐK LÁSZLÓ
A Szlovéniában (Muravidéken) élő magyarok helyzete, perspektívái

Kiadja a Nemzetstratégiai Kutatóintézet

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

HÚSZ ÉVE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

2024/ különszám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

HÚSZ ÉVE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

2024/ különszám

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET
1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság
Bakk Miklós, Bali János, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán,
Nagy Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc,
Rácz Szilárd, Salamin Géza, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc,
Sztók Szilvia, Tóth Géza, Török Ibolya, Tőzsér Anett

Szerkesztő
Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa
Borbándi Erik, Bern Andrea

Tipográfus
Nádas Zsófia

Tördelőszerkesztő
Simon Andrea

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2024, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi a kiadó álláspontját.

A lapszám a Magyar Kultúraért Alapítvány nevében és képviseletében
eljáró Petőfi Kulturális Ügynökség által meghirdetett *Tudományos
folyóiratok működésének támogatása* című, FIT-SN-2023 kódszámú
nyílt pályázati konstrukció támogatása keretében jelenik meg.

TARTALOM

ELŐSZÓ	6
TANULMÁNYOK	8
Csernicskó István – Hladonik Gergely Az európai integráció és a kisebbségek nyelvi jogai	8
Lampl Zsuzsanna Fele igen, fele nem, avagy 2024-es vélemények az Európai Unióról a szlovákiai magyarok körében	19
Borbély Mátyás A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának 1990 utáni változásai a Kárpát-medence NUTS3 szintű térségeiben	30
Kalmár Zoltán A Kárpát-medencei vízerőművek: zöldenergia és környezetvédelem	47
Ricz András Magyarország európai uniós csatlakozásának hatásai a vajdasági magyar közösségre	61
Benedek József Gazdasági felzárkózás és területi egyenlőtlenségek: a magyar és romániai régiók gazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata	75
Lelkes Gábor A felvidéki magyar közösség helyzetének alakulása Szlovákia európai uniós csatlakozását követően 2004–2024	90
STATISZTIKAI KÖZLEMÉNY	106
Sebők László A Szlovéniában (Muravidéken) élő magyarok helyzete, perspektívái	106
RECENZÍÓ	122
Bern Andrea Recenzió Tove H. Malloy és Balázs Vizi <i>Research handbook on minority politics in the European Union</i> c. művéhez	122
ABSZTRAKTOK	128

ELŐSZÓ

Magyarország húsz évvel ezelőtti európai uniós csatlakozása az ország társadalmi, gazdasági, sőt környezeti fejlődése szempontjából egy fontos esemény. Mindez egy nyilvánvaló tény, azonban felmerül a kérdés, hogy ha nemcsak az ország, hanem az egész Kárpát-medencei magyarság fejlődését nézzük, akkor vajon mennyire és mennyiben meghatározó esemény az uniós csatlakozás. A Kárpát-haza Szemle jelen különszámában ezt a kérdéskört igyekszünk körüljárni egy válogatott külhoni és anyaországi szerzőgárdával.

Szinte minden újonnan csatlakozott (azaz 2004-ben vagy azt követően) vagy csatlakozás előtt álló Kárpát-medencei ország magyar kisebbségi közösségéről közlünk e lapszámunkban írást. Igyekeztünk olyan témákat feldolgozni, amelyek az adott magyar közösségben jelenleg aktuálisak és kapcsolódnak az európai uniós tagsághoz. Cikkünk így a kisebbségvédelemtől, a nyelvhasználaton át a regionális társadalmi és gazdasági fejlődésig ölelnek fel témákat, nemzetrészenként eltérően.

Az Európai Unió csatlakozás egyrészről természetesen új választóvonalakat eredményezett a Kárpát-medencében, amely időről időre változott is. A 2004-es csatlakozáskor Magyarország, Szlovákia (Felvidék) és Szlovénia (Muravidékkel) került a közösségen belülre, majd három évvel később Románia (Erdéllyel). Ezt követően hosszabb változatlan szakaszok következtek: Horvátország (a drávaszögi, szlavóniai és szerémségi magyarsággal) csak tíz évvel később csatlakozott, ezt alig megelőzően pedig Szerbia tagjelölti státuszhoz jutott; majd ismét mintegy 10 évvel később pedig – az orosz–ukrán háború következményeként – Ukrajna is tagjelölt lett. A határok átjárhatóságát különösen szolgáló Európai Unió belüli Schengeni Övezetbe való csatlakozás lassabban haladt: Magyarország, Szlovákia

és Szlovénia 2007-es csatlakozását csak Horvátországa követte, de az is csak mintegy tizennégy évvel később.

A csatlakozáskor felmerült – mivel a térségben csatlakozott és nem csatlakozott tagállamok is voltak és vannak –, hogy szűkülhet a nemzetrészek közötti kapcsolattartás és a nemzetrészek konvergencia fejlődésének lehetősége. Másrészt már kezdetektől megfogalmazódott az a gondolat is, hogy a magyar nemzet majd egyszer éppen az egységesülő Európában belül egyesülhet újra. Jogi értelemben vitathatatlanul ez utóbbi agenda bizonyult helytállóbbnak, mert végül a Kárpát-medence minden állama közeledett az Európai Unióhoz – ha nem is csatlakozással, de például társulási, vízügymentességi egyezményekkel, tagjelölti státusszal – jogi értelemben így sokat egységesedett e nagytérség és javult az itteni országhatárok átjárhatósága.

A szabályozások mellett a társadalmi és gazdasági tér is megindult az egységesülés útján. Komoly fejlődésnek lehettünk tanúi a térség minden államában. Meg kell jegyezni, hogy Ukrajna és Kárpátalja fejlődése ugyan sokáig kivétel volt, mert a gazdasági kibontakozás itt erősen megtorpant a 2008-as gazdasági világválság, majd a 2014-es biztonságpolitikai válság miatt. A 2022-ben kiújult háborús helyzet azonban meglepő módon az ország Kárpát-medencébe nyúló térségében, Kárpátalján gyors fejlődést hozott, az ukrán gazdaság tudatos térbeli átrendezése és a cégek frontvonalától távolra települése miatt.

Kötetünkben Benedek József írása igazolja ezt a konvergenciát Erdély és Magyarország térségei gazdasági teljesítményének a vonatkozásában. A szerző ugyanakkor felveti, hogy mindez nem jelenti automatikusan az életminőség konvergenciáját is, és e jelenségek

mögött módszertani okok is húzódnak. Lelkes Gábor tanulmánya szintén jelentős fejlődésről számol be a csatlakozás óta Felvidéken. Ricz András a még a csatlakozás előtt álló Vajdaságban is fontos fejlesztési eredményeket azonosít (az európai uniós transzferekhez kötötten). Borbély Mátyás írása pedig a képzettség növelésében detektált jelentős előrelépést szerte a Kárpát-medencében.

Ugyanakkor látni kell, hogy a Kárpát-medence látványos fejlődése és a térségen belüli konvergencia nem a térség magyar lakta településterületi tömbjeiben érhető tetten leginkább. Benedek József írásából kiderül a székelyföldi megyék Erdélyen belüli lemaradása, Lelkes Gábor pedig a Felvidék déli, magyarok lakta térségei esetében mutat rá leszakadásra.

Az uniós fejlesztési források tehát kétségtelenül hozzájárultak a nagytérségi konvergenciához. (És mi jöhet még a következő fél évtizedben, amikor Románia uniós fejlesztési forrásainak tömege jelentősen növekszik, de könnyen lehet, hogy Szerbia és Ukrajna is több uniós forráshoz jut.) Ugyanakkor e fejlődésből nem részesedtek ugyanilyen mértékben a magyar lakta térségek. A Kárpát-medence térségeinek Borbély Mátyás írásában kimutatott képzettségi felzárkózása többnyire szintén nem jellemző a kifejezetten magyar lakta térségekre. Ebből a szempontból tehát van jogsúlya a célzottan a magyar térségekbe irányuló magyar kormányzati támogatásoknak. Ricz András írása utóbbi kezdeményezésekről ráadásul kimutatja, hogy nagyobb hatékonysággal hasznosultak a Vajdaságban, mint az uniós eredetű fejlesztési források.

Ha még felemásan is, de a társadalmi-gazdasági konvergenciára irányuló folyamatok is kimutathatók a Kárpát-medencében. Kérdés viszont, hogy a kisebbségi jogok, a nyelvhasználat hogyan alakult az uniós csatlakozás következményeként. Mindenképpen szerencsés, hogy az EU csatlakozási követelménnyé tette a kilencvenes években kikristályosodó európai kisebbségi jogi és nyelvhasználati irányelveket. A nagytérség összes országában vannak ennek leképeződései. Csernicskó István és szerzőtársa írása azonban rámutat, hogy ez nem garantált egységes lehetőségeket a Kárpát-medencei magyar kisebbségi közösségeknek, és különösen neuralgikus jelenleg Ukrajna esete. Sebők János írása érdekesen rámutat, hogy hiába rendelkezik a legszélesebb kisebbségi jogokkal a muravidéki magyarság, e közösség olvadása, asszimilációja

töretlen. Ebben pedig talán szerepe lehet a nem megfelelően kezelt kétnyelvű oktatásnak is. A Bern Andrea által közölt recenzió is egy olyan átfogó tudományos művet mutat be, amely a teljes EU szintjén, a nemzeti, etnikai, nyelvi kisebbségi jogok érvényesítése terén, hasonló hiányosságokról és elszalasztott lehetőségekről számol be.

Nagyon érdekes az Európai Unióhoz kötődő társadalmi attitűdök alakulása a csatlakozás óta. Mindezt a térség egyik legrégebbi tagállama, Szlovákia esetében mutatja be Lampl Zsuzsa írása. A csatlakozás idején a magyarság körében mért domináns és erős uniós elkötelezettség mára jelentősen mérséklődött, és így közeledett a többségi társadalom attitűdjéhez. A társadalom EU-tól való eltávolodását más térségbeli országokban is megfigyelhetjük, miközben Ukrajnában jobban felerősödött az EU tagság iránti vágy, mint valaha.

Az EU egyik fontos ambíciója a környezetfejlesztés és az energetikai korszerűsítés. Az EU-nak köszönhetően mind a már csatlakozott, mind az előcsatlakozási vagy partnerségi uniós támogatásokhoz jutó országok jelentős fejlődést tudnak felmutatni a környezeti és energetikai infrastruktúrák fejlesztésében. Kalmár Zoltán írása e beavatkozások közül a nagytérség vízrendezési és vízi energetikai fejlesztéseivel foglalkozik.

A különszám tanulmányai rávilágítanak, hogy Magyarország húsz évvel ezelőtti uniós csatlakozása a Kárpát-medencei magyarság vonatkozásában összetett, többértékű folyamatok elindítását vagy felgyorsítását fémjelzi. Egyfelől van egy térségek közötti társadalmi-gazdasági konvergencia, amely azonban a magyar lakta térségeket vélhetően kevésbé sodorja magával. A nemzeti és nyelvi kisebbségi jogok keretei – többek között az EU-nak is köszönhetően – mindenhol rendelkezésre állnak, de ezek érvényesítése nagyon eltérő. Mindeközben az EU iránti elköteleződés – Ukrajna kivételével – a térség kisebbségi magyar és a többségi társadalmában csökken. Feltételezhető, hogy sem az uniós csatlakozás vagy közeledés, sem a kiterjedt kisebbségi jogok, sem a gazdasági fellendülés önmagában nem garancia arra, hogy megálljon a külhoni magyar nemzetrészek zsugorodása. A kérdés ennél összetettebb, és a megoldásba indokolt bevonni magyarországi támogatásokat is.

Péti Márton
a szerkesztőbizottság tagja

TANULMÁNYOK

CSERNICKÓ ISTVÁN – HLADONIK GERGELY

Az európai integráció és a kisebbségek nyelvi jogai

1. Bevezető

A határok megváltoztatása nagy szerepet játszik egy nemzet identitásképzésében, hiszen hatással van az emberek szociális hálójára. Ez a mesterségesen előidézett folyamat hatással van a nyelvhasználatra is. A jelenlegi európai integrációs folyamatok azzal kecsegtetnek, hogy az államhatárok légiessé és szimbolikussá válnak, és a végbemegy a magyar nemzet, nyelvés kultúra virtuális egyesülése. Az 1990-es években az európai integrációs folyamatok és a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok megszületése alapján remélhető volt, hogy mindez pozitív hatással lehet a kisebbségek nyelvi jogaira, és a korábbi, a kisebbségi magyar nyelvhasználatot korlátozó nyelvpolitika után egy új korszak köszönhet be. Az európai kisebbségvédelmi rendszer egyik alapvető dokumentuma a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája. A Kartát Magyarország és minden szomszédja ratifikálta, s Budapest az összes szomszédos állam hivatalos nyelvét, illetve a szomszédos országok mindegyike a magyar nyelvet a Karta védelme alá vonta. Jelen tanulmány célja, hogy a Szakértői Bizottság hivatalos monitoring jelentései alapján bemutassa: a Magyarországgal szomszédos országok milyen mértékben teljesítették a magyar nyelv vonatkozásában saját vállalásait

a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának gyakorlati alkalmazása során.

2. Határképződés és határtalanítás

A határ az első világháborút lezáró békeszerződések óta meghatározó szerepet játszik a magyar nemzetről, kultúráról és nyelvről folyó diskurzusokban, hiszen meghúzásuk után az adminisztratív és közigazgatási határok átalakítják, meghatározzák az emberek szociális hálóját: a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok pedig ilyen-olyan akadályokba ütköznek, ezért rendszerint gyengülnek, s így a határoknak identitáskonstruáló hatásuk is lehet (KAMUSZELLA, 2015). Az államhatárok kettős természetűek: egy-egy idéznek elő konvergenciát és divergenciát, egyebek mellett a nyelvhasználatban is. A nem ritkán mesterségesen meghúzott határokon belüli nyelvváltozatok fokozatosan elkezdnek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődé irányába változni, míg a határ másik oldalán rekedt nyelvi változatokban az elkülönülés erősödik fel (PALANDER et. al., 2018, 7.o.). 1920 óta „a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig

minden országban más-más tényezők befolyásolják” (SZILÁGYI, 2008, 106.o.). Évtizedekkel az első és a második világháborút lezáró békekötések után az 1990-es években ismét átrendeződtek az európai államhatárok, és esély kínálkozott arra, hogy a térség államai azonos szövetségi körbe kerüljenek. A Kárpát-medence államainak az európai integrációja azzal kecsegtetett, hogy hosszú idő után végre átjárhatóvá, légiessé és szimbolikussá válnak az országhatárok és bekövetkezhet a magyar nemzet, valamint a magyar nyelvterület virtuális egyesülése.

A politikai mellett fizikai megosztottságot is eredményező államhatárok jelentette akadályok megszűnése, a felgyorsult integrációs folyamatok a kisebbségbe szorult magyar nemzetrészek nyelvi jogainak területén is kiegyenlítődé és minőségi javulást ígért. A Szovjetunió széthullása és a korábban a szocializmust építő államokban lezajlott rendszerváltások után a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar közösségek ugyanis joggal bízhattak abban, hogy a társadalmi, politikai és gazdasági átalakulásokat követően a kisebbségi és a nyelvi jogok terén is teljesen új korszak kezdődik, és a nyelvi jogok korlátozása – ami az első és a második világháborút lezáró békekötések után kisebbségbe szakadt magyar közösségek mindennapjainak része volt hosszú évtizedeken át – hamarosan a múlt kódébe vész. A kezdeti reményeket jelentősen fokozta, hogy Magyarország a szomszédjaival együtt hamarosan tagja lett az Európa Tanácsnak, illetve később – Ukrajna és Szerbia kivételével – az Európai Uniónak is.

3. A kisebbségi jogvédelem európai normái

Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata¹ 1948 óta összefoglalja azokat az általános emberi jogokat, amelyek minden embert (nemtől, kortól, vallástól, anyanyelvtől, bőrszíntől vagy vagyoni helyzetétől függetlenül) megilletnek (DAVIES és DUBINSKY, 2018). Az emberi jogoknak ez a fontos okmánya azonban semmit sem mond arról, milyen jogok kapcsolódnak a nyelvhasználatához (SKUTNABB-KANGAS, 2012). 1975. augusztus 1-jén írták alá 35 állam képviselői a Helsinki

Záróokmányt², amely jelentős előrelépést jelentett Európa biztonsága, valamint a gazdasági, tudományos, technikai és környezetvédelmi együttműködés területén, illetve az emberi jogok terén is. Az európai együttműködés kereteit meghatározó kötelezettségvállalási nyilatkozat azonban a nyelvi jogok kapcsán csak a bevándorlók nyelvi jogaival, illetve az idegen nyelvek szerepével, azok oktatásának kérdéskörével foglalkozik. A nemzeti kisebbségek jogai között a nyelvi, nyelvhasználati jogok nem szerepelnek a záróokmányban.

1992-ben szavazta meg az ENSZ Közgyűlése a *Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól*³ című dokumentumot, amely – bár eléggé általánosságban – megfogalmaz néhány, a kisebbségek nyelvhasználatához kapcsolódó jogot. Az ENSZ Emberi Jogok Főbiztosának hivatala által kidolgozott kiadvány szerint a nyelvi jogok „olyan emberi jogok, amelyek hatással vannak az állami hatóságok, egyének és más entitások nyelvi preferenciáira vagy használatára”. Ezek „az állami hatóságok azon kötelezettségeinek sorozataként írhatók le, hogy bizonyos nyelveket számos kontextusban használjanak, vagy ne zavarják a magánszemélyek nyelvi választásait és megnyilvánulásait”.⁴ Ugyanez a hivatal készítette az *Oktatás, nyelv és a kisebbségek emberi jogai* című jelentést 2020-ban.⁵

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ)⁶ 1990. június 29-én Koppenhágában fogadta el azt a nyilatkozatot, amely felsorol néhány

¹ Universal Declaration of Human Rights. <https://www.coe.int/en/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version>

² Conference on Security and Co-operation in Europe: Final Act. Helsinki, 1975. <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>

³ Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. General Assembly resolution 47/135 (18 December 1992). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic>; magyarul: <http://adattar.adatbank.transindex.ro/nemzetkozi/dec-h.htm>

⁴ Language Rights of Linguistic Minorities: A Practical Guide for Implementation. Geneva: Office of the High Commissioner for Human Rights, 2017. p. 5. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Minorities/SR/LanguageRightsLinguisticMinorities_EN.pdf

⁵ Education, language and the human rights of minorities – Report of the Special Rapporteur on minority issues. <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc4347-education-language-and-human-rights-minorities-report-special>

⁶ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). <https://www.osce.org/>

3. táblázat:
A Magyarországgal szomszédos államoknak
a Karta 8. oktatásról szóló cikke területén a magyar nyelvvel kapcsolatban tett vállalásai²¹

		Szlovákia	Ukrajna	Románia	Szerbia	Horvát-ország	Szlovénia	Ausztria
1. pont	a) iskola-előkészítő oktatás	i	iii	i	iii	iii	ii	ii
	b) általános iskolai oktatás	i	iv	i	iv	iv	ii	ii
	c) középiskolai oktatás	i	iv	i	iv	iv	ii	iii
	d) szakközépiskolai és szakmunkásképzés	i	iv	i	iv	iv	ii	iv
	e) felsőoktatás	i	iii	i	iii	iii	iii	iii
	f) felnőttoktatás és továbbképzés	i	iii	i	iii	iii	iii	iii
	g) a kisebbség történelmének, kultúrájának oktatása	+	+	+	+	+	+	+
	h) kisebbségi nyelven oktató pedagógusok továbbképzése	+	+	+		+	+	+
	i) a kisebbségi nyelvű oktatás felügyelő és tanácsadó szervének létrehozása	+	+	+			+	+
2. pont	igény szerint a településterületen kívül is megszervezik a kisebbségi nyelven az oktatást		+	+			+	+

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

8. cikk 1. pontja az óvodától az egyetemig és a felnőttoktatásig ezeket lehetőségeket kínálja:

„Az oktatásügyet illetően a Felek azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és anélkül, hogy az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek oktatása hátrányt szenvedne, vállalják, hogy...

- i elérhetővé teszik az általános iskolai oktatást²⁰ az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy
- ii elérhetővé teszik az általános iskola lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

²⁰ Ugyanezek a lehetőségek jelennek meg az iskola-előkészítő oktatás, a középiskolai oktatás, a szakiskolai és szakmunkásképzés, valamint a felsőoktatás kapcsán is.

- iii biztosítják, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása az általános iskolai tanrend integráns részét képezze, vagy
- iv a fenti i.-iii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulóira alkalmazzák, akiknek családja ezt kívánja, és létszáma elegendőnek minősül; (...).”

Jól érzékelhető: egyáltalán nem mindegy, hogy melyik opciót választja egy adott állam. Miközben például az i bekezdés azt jelenti, hogy a kisebbségek anyanyelvükön tanulhatnak az oktatás adott szintjén, az ii azt, hogy bizonyos tantárgyak oktatása a kisebbségi nyelven folyik, az iii már csak azt, hogy nyelvük tantárgyként van jelen az oktatási folyamatban.

²¹ Saját szerkesztés, alapja: [https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#\(%2228993157%22:\[\]\)](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#(%2228993157%22:[]))

4. táblázat:
A Magyarországgal szomszédos államoknak
a Karta 10. magyar nyelveknek a közigazgatásban való használata kapcsán tett vállalásai²²

	Szlovákia	Ukrajna	Románia	Szerbia	Horvátország	Szlovénia	Ausztria
1. pont a)	ii		ii	iv	iii	i	iii
1. pont b)			+		+	+	
1. pont c)			+	+	+	+	+
2. pont a)	+	+			+	+	
2. pont b)	+		+	+	+	+	+
2. pont c)	+	+	+	+	+	+	
2. pont d)	+	+	+	+	+	+	+
2. pont e)		+	+			+	
2. pont f)	+	+	+			+	
2. pont g)	+	+	+	+	+	+	
3. pont a)			+		+	+	
3. pont b)	+		+		+		
3. pont c)	+		+	+	+		
4. pont a)	+					+	+
4. pont b)			+			+	
4. pont c)	+	+		+		+	
5. pont	+		+	+	+	+	+

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

Azt, hogy a Magyarországgal szomszédos államok milyen kötelezettségeket vállaltak a magyar nyelv vonatkozásában az oktatás területén, a 3. táblázatban foglaltuk össze.

A 3. táblázatban láthatjuk, hogy az egyes államok különböző kötelezettségeket vállaltak. Szembetűnő például, hogy Szlovákia és Románia – ahol az óvodától az egyetemig terjedő magyar nyelvű oktatási intézményrendszer működik – a legmagasabb szintű vállalásokat tette. E két ország vállalta, hogy biztosítja a magyar nyelven folyó oktatást az óvodától az egyetemig. Ukrajna és Szerbia ezzel szemben – annak ellenére, hogy e két ország magyarsága is fejlett anyanyelvű oktatási hálózattal rendelkezik – meg lehetőségen alacsony szintű kötelezettségeket vállalt. E két ország csupán arra vállalt kötelezettséget, hogy a magyar nyelv tantárgyként szerepelhet az oktatási rendszerben, arra azonban nem, hogy oktatási nyelvként (is) jelen legyen.

A Karta 11. cikke a kisebbségi nyelveknek a regionális és helyi közigazgatásban való használatára vonatkozó lehetőségeket foglalja össze. Amint a 4. táblázatban láthatjuk, a Magyarországgal szomszédos államok – az oktatási jogokhoz hasonlóan – eltérő vállalásokat fogalmaztak meg. A leginkább támogatónak e téren Románia bizonyult, hiszen a vonatkozó pontok nagy részének alkalmazására vállalkozott, a legkevesebb vállalást pedig Ukrajna és Ausztria tette.

6. A vállalások gyakorlati megvalósulása

A vállalások azonban nem jelentik automatikusan azt, hogy a Karta ratifikációs törvényében lefektetett

²² Saját szerkesztés, alapja: [https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#\(%2228993157%22:\[\]\)](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#(%2228993157%22:[]))

7. táblázat:
A Magyarországgal szomszédos államoknak
a Karta 10. magyar nyelveknek a közigazgatásban való használata kapcsán tett vállalásai²²

	Szlovákia	Ukrajna	Románia	Szerbia	Horvátország	Szlovénia	Ausztria
1. pont a)	4		4	4	1	4	4
1. pont b)			2		4	5	
1. pont c)			5	3	4	5	4
2. pont a)	4	4			2	5	
2. pont b)	4		4	5	4	5	4
2. pont c)	2	2	4	5	2	1	
2. pont d)	4	2	4	4	2	5	2
2. pont e)		2	4			1	
2. pont f)	4	4	4			3	
2. pont g)	4	4	5	4	4	4	
3. pont a)			4		2	4	
3. pont b)	4		4		2		
3. pont c)	1		4	3	2		
4. pont a)	4					4	5
4. pont b)			4			4	
4. pont c)	1	2	1	3		4	
5. pont	5		5	5	5	5	5

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

7. Összefoglalás

A 20. század végén Magyarország és az összes szomszédos állam együtt indult el az európai integráció útján, és ennek a hosszú útnak jelentős állomása volt a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálása. Hiába vonta azonban Magyarország az összes szomszédos állam nyelvét a nemzetközi dokumentum védelme alá, és hiába került a magyar mindennyik szomszédos államban a védelmezett nyelvek közé, nem sikerült egységes keretben rendezni a magyar mint kisebbségi nyelv státusát a Kárpát-medencében. Az egyes államok saját viszonyaik, elvárásaik, bel- és nyelvpolitikai céljaik alapján tették saját nemzeti jogrendszerük részévé az említett európai kisebbségvédelmi dokumentumot. Azt is láthattuk két konkrét

példa, mégpedig a kisebbségi nyelveknek az oktatásban és a regionális vagy helyi közigazgatásban való megjelenése kapcsán, hogy az egyes államok még a vállalt minimumjogok gyakorlati alkalmazását sem biztosítják teljes mértékben. S mert az Európai Uniónak nincs saját, explicit módon kodifikált nyelvi jogi normarendszere, a magyar mint kisebbségi nyelv jogállása és használata továbbra is nagy változatosságot mutat, annak ellenére, hogy a térség államai már vagy tagjai az EU-nak, vagy kifejezték csatlakozási szándékukat. Az EU tagság számos előnnyel jár ugyan, ám a kisebbségi nyelvi jogainak biztosítása területén van még feladat bőven.

²⁸ Saját szerkesztés, alapja: [https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:\[\]](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:[])

Önmagukban tehát a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények nem sokat érnek. „Sok állam aláírja az egyezményeket, és nem tesz erőfeszítéseket azok végrehajtására” – állapítják meg a téma elismert szakértői (Phillipson és Skutnabb-Kangas, 2017, 6.o.). Hiába tehát az európai integráció, a kisebbségek

Irodalom

Beregszászi Anikó és Csernicskó István (2020). Nyelvpolitika: harc a hatalomért. *Magyar Nyelv*, 116 (3), pp. 257–274. doi 10.18349/MagyarNyelv.2020.3.257

Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Máté Réka és Tóth Orosz Enikő (2020). *Ukrainian Language Policy Gone Astray: The Law of Ukraine “On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” (analytical overview)*. Törökbálint: Termini Egyesület.

Csernicskó István és Szabó Mihály Gizella (2010). Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In Bitskey Botond (szerk.), *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándorpalotában 2006–2008*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal (pp. 167–198.)

Csernicskó István (2020). A nyelvi és politikai szuverenitás összefüggéseiről – szláv nyelvek példája alapján. In Nagy Noémi (szerk.), *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században* (pp. 41–65). Budapest, Gondolat Kiadó.

Csernicskó István (2022). Nyelvi (emberi) jogok, jogszértések és biztonságpolitika összefüggései Oroszország Ukrajna elleni háborúja tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 24 (2), pp. 3–30.

Csernicskó István és Kontra Miklós (2023). The Linguistic Human Rights Plight of Hungarians in Ukraine. In Phillipson, Robert és Skutnabb-Kangas, Tove (szerk.), *The Handbook of Linguistic Human Rights* (pp. 373–382). Hoboken (NJ): Wiley. doi: <https://doi.org/10.1002/9781119753926.ch26>

Davies, William és Dubinsky, Stanley (2018). *Language Conflict and Language Rights: Ethnolinguistic Perspectives on Human Conflict* (pp. 161–183). Cambridge: Cambridge University Press.

Dunbar, Robert (2022). Linguistic Human Rights in International Law. In Skutnabb-Kangas, Tove és Phillipson, Robert

nyelvi jogainak szűkítése még hosszú ideig lehet viták forrása, akár Magyarország és szomszédjai vonatkozásában is. Sajnos szemléletes példája ennek a Kijev és Budapest között a kárpátaljai magyarok jogai körül kibontakozott éles vita (Beregszászi és Csernicskó 2020, 2022; Csernicskó és Kontra, 2023).

(szerk.), *The Handbook of Linguistic Human Rights* (pp. 25–38). Oxford: Wiley–Blackwell.

Fiala-Butora János (2017). A Kisebbségvédelmi keret-egyezmény és a Nyelvi Charta végrehajtása – egységes standard vagy szétfejlődés? *Kisebbségi Szemle*, 2017 (3), pp. 57–69.

Kamusella, Tomasz (2015). *Creating Languages in Central Europe During the Last Millennium*. New York, Palgrave Macmillan.

Kardos Gábor (2017). Mérlegen a Nyelvi Charta. *Kisebbségi Szemle*, 2017 (3), pp. 33–41.

Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella (2002). *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában* (pp. 63–75). Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Nagy Noémi (2018). A nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak aktuális helyzete az Európa Tanács intézményei tevékenységének tükrében. *Pro Minoritate*, 2018 (Nyár), pp. 47–70.

Palander, Marjatta., Riionheimo, Helka és Koivist, Vesa (2018). Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In Palander, Marjatta., Riionheimo, Helka és Koivist, Vesa (szerk.), *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki: Helsinki, Finnish Literature Society–SKS.

Phillipson, Robert és Skutnabb-Kangas, Tove (2017). Introduction to Volume 4. Language Rights: Challenges in Theory and Implementation. In Skutnabb-Kangas, Tove és Phillipson, Robert (szerk.), *Language Rights*, 2017 (4), pp. 1–13. London/New York: Routledge.

Skutnabb-Kangas, Tove (2012). Linguistic Human Rights. In Peter M., Tiersma és Lawrence M., Solan (szerk.), *The Oxford Handbook of Language and Law* (pp. 235–247). Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199572120.013.0017

Szalayné Sándor Erzsébet (2017). A kisebbségvédelmi keretegyezmény húsz év után – tapasztalatok a negyedik monitoring ciklus végén. *Kisebbségi Szemle*, 2017 (3), pp. 43–56.

Szilágyi N. Sándor (2008). A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In Fedinec Csilla (szerk.), *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban* (pp. 105–117). Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

Források

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája. http://adatbank.sk/files/2012/10/2-795-186-588-2001_hu.pdf

Accession criteria (Copenhagen criteria). <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, <https://www.coe.int/en/web/minorities/advisory-committee>

Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations. <https://www.osce.org/files/f/documents/8/6/33633.pdf>

Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages, <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/committee-of-experts>

Conference on Security and Co-operation in Europe: Final Act. 1975. Helsinki. <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>

Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. General Assembly resolution 47/135 (18. December 1992). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic>; magyarul: <http://adattar.adatbank.transindex.ro/nemzetkozi/dec-h.htm>

Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. Copenhagen 1990. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf>; magyarul: <https://docplayer.hu/979993-Az-emberi-dimenzioval-foglalkozo-koppenhagai-konferencia-dokumentuma.html>

Education, language and the human rights of minorities – Report of the Special Rapporteur on minority issues. <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/>

Vizi Balázs (2018). A kisebbségi jogok védelmének európai színtere napjainkban: normatív rezsim és politikai diskurzus. *Pro Minoritate*, 2018 (Nyár), pp. 3–14.

ahrc4347-education-language-and-human-rights-minorities-report-special

Guidelines on the Use of Minority Languages in the Broadcast Media. <https://www.osce.org/tk/hcnm/32313>
Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900034.TV>

Language Rights of Linguistic Minorities: A Practical Guide for Implementation. Geneva: Office of the High Commissioner for Human Right 2017. p. 5. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Minorities/SR/LanguageRightsLinguisticMinorities_EN.pdf

Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). <https://www.osce.org/>

OSCE High Commissioner on National Minorities. <https://www.osce.org/hcnm>

States Parties to the European Charter for Regional or Minority Languages and their regional or minority languages. <https://rm.coe.int/states-parties-to-the-european-charter-for-regional-or-minority-langua/168077098c>

The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities. <https://www.osce.org/hcnm/hague-recommendations>

The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies. <https://www.osce.org/hcnm/ljubljana-guidelines>

The Oslo Recommendations regarding the Linguistic Rights of National Minorities. <https://www.osce.org/hcnm/oslo-recommendations>

The Tallinn Guidelines on National Minorities and the Media in the Digital Age. <https://www.osce.org/files/OSCE-Tallinn-guidelines-online%203.pdf>

Universal Declaration of Human Rights. <https://www.coe.int/en/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->

LAMPL ZSUZSANNA

Fele igen, fele nem, avagy 2024-es vélemények az Európai Unióról a szlovákiai magyarok körében

1. Bevezetés

Az 1989-es rendszerváltástól kezdve Csehszlovákia, majd 1993. január elsejei megalakulása óta Szlovákia valamennyi kormánya külpolitikai prioritásként tűzte ki, hogy az ország az Európai Unió és a NATO tagjává váljon. Ezt a célt 2004-ben sikerült elérni: Szlovákia március 29-én csatlakozott a NATO és május elsején az Európai Unió kötelékébe. Arról, hogy az ország lakossága hogyan vélekedett az EU-ról a csatlakozás előtti, majd a későbbi időszakokban, léteznek szociológiai szempontból releváns publikációk (PLÁVKOVÁ, 2017, MESEŽNIKOV és BÚTOROVÁ és KOLLÁR (eds.), 2014) azonban a szlovákiai magyar népesség EU-s attitűdjeinek feltérképezésével eddig még senki sem foglalkozott. E tanulmány fő célkitűzése, hogy pótolva ezt a hiányt bemutassa, hogyan alakult a szlovákiai magyarok körében az Európai Unió megítélése az elmúlt harminc évben egészen napjainkig.

E cél érdekében dolgozatomban első részében arról nyújtok áttekintést, hogyan alakult a szlovákiai magyarok uniós viszonyulása összehasonlítva Szlovákia összlakosságának uniós attitűdjeivel, azokkal párhuzamosan. Teszem mindezt egyrészt a hivatkozott szakirodalomban és forrásokban ismertetett korabeli

és jelenlegi empirikus adatokra, másrészt saját kérdőíves kutatásaim eredményeire támaszkodva. A tanulmány második része egy részletes elemzés arról, hogy 2024-ben hogyan viszonyulnak a szlovákiai magyarok az Európai Unióhoz. Ez az elemzés a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlegén 2024. április 15. és 29. között készült „Aktuális közéleti kérdések” c. felmérésem adatain alapul (LAMPL, 2024), amelynél kvótás mintavételt alkalmaztunk, mégpedig a következő paraméterek szerint: magyar anyanyelv, magyar nemzetiség, nem, kor, iskolai végzettség, kerület, járás, településtípus. A felmérés mintáját 1 111 Dél-Szlovákiában élő magyarul tudó 18 éven felüli személy alkotta. Közülük 92% magyar anyanyelvű, 82% pedig magyar nemzetiségű. A korábbi felméréseimtől eltérően, a mintába kerülés kritériuma ezúttal nem a magyar nemzetiség volt, hanem a magyar nyelvtudás, ugyanis a minta megalkotásánál tekintetbe vettük a 2021-es szlovákiai népszámlálás nemzetiségre vonatkozó módszertanát, mely szerint az elsődleges nemzetiségen kívül már egy másik nemzetiség bevallására is volt lehetőség. Első helyen 422 065-en vallották magukat magyarnak, második nemzetiségként pedig 34 089 személy jelölte meg a magyart. A mintába

az utóbbiakat is megpróbáltuk bevonni. A lekérdezést az ASA (Társadalmi Elemzések Ügynöksége) végezte.¹

2. A szlovákiai magyar EU attitűdök alakulása az elmúlt harminc évben

A korabeli közvélemény-kutatások eredményei arról árulkodnak, hogy nemcsak a politikai elit, hanem a lakosság többsége is fontosnak tartotta, és egyre nagyobb mértékben támogatta azt a szándékot, hogy az ország belépjen az Európai Unióba. A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának Közvélemény-kutató Intézete 1995-től folyamatosan készített felméréseket, amelyekben az uniós csatlakozással kapcsolatos véleményeket térképezte fel (PLÁVKOVÁ, 2017). Ezekből kiderült, hogy az 1995–2002-es időszakban 52%-ról 67%-ra emelkedett az uniós csatlakozást támogató lakosság aránya. Ugyanakkor az említett időszakban a csatlakozást ellenzők aránya is nőtt, mégpedig 17%-ról 24%-ra. Ezzel egyidejűleg alaposan csökkent a bizonytalanok aránya – 31%-ról 7%-ra –, akiknek kétharmada az integrációt helyeslő, egyharmaduk pedig az azt ellenzők táborába lépett át. Ami számunkra különösen érdekes és fontos: az összlakossági felmérésekben statisztikailag szignifikáns összefüggés mutatkozott az integrációt támogatók és a magyar nemzetiség között, abban az értelemben, hogy a magyarok folyamatosan csatlakozáspártibbabbak voltak a más nemzetiségű lakosoknál. Például 2001 júniusában a szlovákok 60%-a támogatta a csatlakozást, 2002 márciusában 67%-uk. Ugyanakkor a magyarok előbb 73%-a, majd 81%-a támogatta, tehát a magyar integrációpártiak aránya 2001-ben és 2002-ben is 13-14 százalékponttal felülmúlta a szlovákokét. A pártpreferenciák szerinti bontás is bizonyítja a szlovákiai magyarok EU-tagság melletti hangsúlyosabb elköteleződését: miközben 1999-ben 66% volt a csatlakozáspárti lakosság aránya, az SDKÚ (Szlovák Demokrata Keresztény Unió) és az MKP (Magyar Koalíció Pártja) szimpatizánsainak 91%-a

helyeselte az uniós tagságot. Emellett azonban az MKP választóinak csak 3%-a ellenezte a csatlakozást, míg az SDKÚ választóinak 6%-a, vagyis az MKP választói bizonyultak a leginkább csatlakozáspártinak (VELŠIĆ, 1999). 2000-ben a lakosság 70%-a volt csatlakozáspárti, ám az SDKÚ szimpatizánsainak 89%-a, az MKP választóinak pedig 93%-a (GYÁRFÁSOVÁ és VELŠIĆ, 2000). Tehát az MKP választói és/vagy a szlovákiai magyarok az egész vizsgált időszakban nemcsak, hogy átlagon felül támogatták az uniós csatlakozást, hanem ők támogatták a leginkább.

Az összlakossági felmérésekben a szlovákiai magyarok számarányuknak megfelelően voltak képviselve, vagyis a róluk szóló következtetések nagyjából csupán 100 magyar megkérdezett válaszaiból származtak. Az első olyan szociológiai kutatás, amelynek teljes egészében a szlovákiai magyarok képezték a célcsoportját, és témáját tekintve a szlovákiai magyarok uniós viszonyulásával is foglalkozott, 1997-ben készült a budapesti Balázs Ferenc Intézet szervezésében. Ennek a többi határon túli magyar kisebbségre is kiterjedő kutatásnak a vezetője Dobos Ferenc volt, a szlovákiai részkutatást pedig Lampl Zsuzsanna vezette (az eredményekről bővebben LAMPL, 1999). A kvótás módszerrel alkotott szlovákiai mintát 600 felnőtt korú magyar nemzetiségű válaszadó alkotta. Ebből a felmérésből az derült ki, hogy a szlovákiai magyarok 88%-a helyeselné az uniós csatlakozást (72% teljes mértékben, 16% inkább igen), 7% volt ellene (4% teljes mértékben ellene, 3% inkább ellene), és 5%-uk nem tudott véleményt mondani. A fentebb ismertetett szlovák felmérések eredményeihez képest tehát itt még inkább érzékelhető, hogy a magyarok csatlakozáspártibbabbak voltak a szlovák lakosságnál, mégpedig nemcsak az új évezredtől kezdve, hanem már a múlt század kilencvenes éveitől.

2003. május 16–17-én került sor Szlovákia eddig egyetlen érvényes népszavazására, épp az Európai Unióba való belépés kapcsán. A referendumon a választópolgárok 52,2%-a vett részt, és 92,5%-uk igennel válaszolt arra a kérdésre, hogy „egyetért-e Ön azzal, hogy a Szlovák Köztársaság az Európai Unió tagállamává váljon?”² (6,2% nemmel válaszolt,

a szavazatok 1,3%-a érvénytelen volt). A 16 dél-szlovákiai vegyes lakosságú járás fele az ország azon járásai közé tartozott, ahol az országos átlagnál magasabb volt a részvételi arány,³ s a Nagykürtösi és a Rozsnyói járás kivételével, ahol az igenlő válaszok aránya hajszálnyival az országos átlag alatt mozgott, az összes többi magyarlakta járásban átlagon felüli volt. Különösen az akkoriban szinte tömbmagyar járásoknak számító Dunaszerdahelyi és Komáromi járásban: az előbbiben a lakosok 95,21%-a, az utóbbiban 95%-uk válaszolt „igen”-nel.⁴ Ez újfent tanúsította a szlovákiai magyarok uniós csatlakozás iránti magas fokú elköteleződését.

A lakosság hangulatának, unióval kapcsolatos véleményeinek szondázása az EU-tagsággal természetesen nem ért véget. Ám ezekben a felmérésekben már megjelentek a felfokozott eurooptimizmusból való kijózanodás jelei. Közvetlenül az Európai Parlamenti választások után, 2004 júniusában egy országos kiterjedésű felmérésben arra a kérdésre, hogy általában véve jó vagy rossz dolog-e az, hogy Szlovákia tagja lett az Uniónak, a megkérdezettek 35%-a válaszolta, hogy jó dolog, 9% tartotta rossz dolognak, 8% nem tudott válaszolni, 48% pedig jónak is és egyben rossznak is tartotta (GYÁRFÁSOVÁ és VELŠIĆ, 2004, 45. o.). Ugyanakkor az összlakosság nagyjából fele bizalmatlan volt az EU által hozott döntések iránt: 52% csak kismértékben bízott abban, hogy ezek szolgálni fogják Szlovákia érdekeit, és 47% abban is csak kismértékben hitt, hogy az ő személyes érdekeit szolgálni fogják (GYÁRFÁSOVÁ és VELŠIĆ, 2004, 47. o.). Ebből a felmérésből nemzeti bontás szerinti adatokat nem tettek közzé, viszont pártpreferenciák szerinti bontást igen, s ebből az derült ki, hogy az MKP választói, tehát a magyarok körében, még ekkor is 11,7 százalékponttal felülprezentált volt az unióhoz való pozitív viszonyulás (46,7%), de ekkor már nem ők voltak a legpozitívabbak, hanem az SDKÚ választói (75%).

Ebből az időszakból is rendelkezésünkre állnak olyan kutatások, amelyek nem összlakossági, hanem szlovákiai magyar reprezentatív mintán készültek. Közülük most csak a 2007-es Kárpát Panel címűt említeném, mivel az uniós tematikát tekintve ez volt a legkomplexebb. Ez a kutatás a Kárpát-medencei magyarság körében készült az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet égisze alatt, Papp Z. Attila és Veres Valér vezetésével. A szlovákiai kutatás vezetője Lampl Zsuzsanna volt, a lekérdezés 600 fős reprezentatív magyar mintán zajlott (bővebben LAMPL, 2007, 65–120. o.) Az eredmények arról tanúskodnak, hogy 2007-ben a szlovákiai magyarok 54%-a általános értelemben pozitívan vélekedett magáról az Európai Unióról, 30% semleges álláspontot képviselt, 7% negatívan vélekedett, 9% pedig nem tudott véleményt mondani.⁵ Ami viszont Szlovákia uniós csatlakozását illeti, ezzel már csak 45%-uk volt elégedett, emellett 39% tartotta jónak is és rossznak is, 4% elégedetlen volt, 12% pedig nem tudott véleményt mondani, illetve nem válaszolt.⁶ Tehát az unióról szóló általános vélekedéshez képest konkrétan Szlovákia integrációját illetően elégedetlenebbek voltak a válaszadók. Viszont 64% még így is azt válaszolta, hogy Szlovákiának előnyére vált az uniós csatlakozás (8% állította ennek ellenkezőjét, s 28% ezúttal sem tudott válaszolni).⁷ Ha pedig összehasonlítjuk a szlovákiai magyarok, erdélyi magyarok és a magyarországi lakosság véleményeit, akkor 2007-ben mindhárom mutató tekintetében a szlovákiai magyarok viszonyultak a legpozitívabban az EU-hoz.

2014-ben, az uniós csatlakozás tízedik évfordulóján Szlovákia lakosságának már csak 39%-a viszonyult pozitívan az unióhoz, 19% negatívan, a legtöbben pedig (42%) pedig semlegesek.⁸

Ami a szlovákiai magyarokat illeti, az új évezred második évtizedében két felmérés is tanúsítja attól való félelmüket, hogy Európa helyzete romlani fog.

¹ A tanulmány „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-19-0509 számú kutatási projekt, továbbá a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja által támogatott „A szlovákiai politika fő mérföldkövei a szlovákiai magyarok szemével – szociológiai kutatás” projekt keretében készült.

² Referendum o vstupe SR do Európskej unie 16 a 17. mája 2003. <https://volby.statistics.sk/ref/ref2003/webdata/sk/graf/graf3.htm> Letöltés: 2024. 08. 06.

³ A Szenci járásban 58,81%, a Dunaszerdahelyiben 56,29%, a Komáromban 53,56%, a Lévaiban 56,46%, a Rimaszombatiban 55,12%, a Nagykürtösiiben 56,08%, a Kassa-vidékiben 57,15%, a Rozsnyóiban 57,61%. Referendum o vstupe SR do Európskej unie 16 a 17. mája 2003. <https://volby.statistics.sk/ref/ref2003/webdata/sk/tab/tab3.htm> Letöltés: 2024. 08. 06.

⁴ Uo.

⁵ Az erdélyi magyarok 49%-ának, a magyarországiak 38%-ának volt általános értelemben pozitív véleménye az unióról.

⁶ Országos uniós csatlakozásával az erdélyi magyarok 36%-a, a magyarországiak 24%-a volt elégedett.

⁷ Az erdélyi magyarok 62%-a, a magyarországiak 46%-a szerint vált Románia, illetve Magyarország előnyére az uniós tagság.

⁸ A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala. <http://www.pramen.info/c/3082/d-vera-v-eu-na-slovensku-rastie.htm> Letöltés: 2024. 07. 14.

Mindkét felmérés Dél-Szlovákiában készült a szokásos paraméterek szerinti kvótás mintavétellel. A 2015-ös felmérés mintáját 1 000, a 2018-as felmérés mintáját 800 magyar nemzetiségű felnőtt korú személy alkotta. Az előbbi felmérés a somorjai FKI SZDKR, az utóbbi az FKI SZDKR és a budapesti Nemzetpolitikai Kutatóintézet égisze alatt zajlott, a kutatásvezető Lampl Zsuzsanna volt. 2015-ben a szlovákiai magyarok egyharmada, 2018-ban pedig már 48%-uk tartott Európa helyzetének rosszabbodásától (Lampl, 2015, 2018). Igaz, ezek a vélemények nem kimondottan az Európai Unióra vonatkoztak, mégis az EU megítélésének fokozatos változásáról, és a vele való növekvő elégedetlenségről árulkodtak, ami abban is megmutatkozott, hogy 2018-ban az unióról szóló vélekedés tekintetében már polarizálódott a szlovákiai magyarság: 51% rendelkezett pozitív, 49% pedig negatív véleménnyel.

Végezetül néhány adat az utóbbi két évből. Egy 2023-as országos felmérésben a szlovákiai lakosság 56%-a jó, 13% rossz dolognak tartotta az uniós tagságot, 30% semleges álláspontra helyezkedett (GYÁRFAŠOVÁ és MESEŽNIKOV, 2024, 22. o.).

A 2024. tavaszi Eurobarometer szerint Szlovákia lakosainak 48%-a pozitívan, 17%-a negatívan, 34%-a semlegesen viszonyult az unióhoz (az uniós átlag 47%:17%:36%).⁹ Ami az unióban való bizalmat illeti, 51% bízik benne, 39% nem bízik, 10% nem tudja megmondani (az uniós átlag 49%:42%:9%).¹⁰ A szlovák lakosság pozitív uniós viszonyulása tehát nem süllyed az uniós átlag alá. Emellett az EU-tagság 82% szerint előnyös, miközben az uniós átlag 71%, vagyis a szlovák lakosság körében átlagon felüli az uniós tagságot előnyösnek tartók aránya.¹¹

A 2024. február 19. és március 20. közötti CEPER nemzetközi felmérés szerint, amely telefonos lekérdezéssel zajlott kilenc középeurópai országban, országonként ezres mintán (a nemzetiség nem szerepelt a mintaalkotó jegyek között), Szlovákiában

választották a legtöbben, mégpedig 68%, hogy az uniós tagság előnyös az ország számára. Ugyanakkor egy másik kérdésre válaszolva 76% százalékuk szorgalmazta azt, hogy az EU váljon függetlenebbé az USA-tól.¹²

A fejezet végén összegeztem és a könnyen áttekinthető 1. táblázatba rendeztem az eddig felsorolt adatokat, bár ezek teljes mértékben nem hasonlíthatók össze, hiszen a kérdések és a válaszlehetőségek megfogalmazása nem mindenütt volt egyforma. Ráadásul a 2004 előtti kérdések a csatlakozással kapcsolatos attitűdöket, a 2004-es integráció utáni kérdések pedig már magára az EU-ra vonatkozó véleményeket tudakolták. Továbbá a későbbi válaszmegoszlásokat az is befolyásolhatta, hogy a kezdeti „igen – nem” határozott válaszalternatívák alkalmazása helyett megjelentek a „középre” tendáló, kevésbé sarkító válaszlehetőségek, mint az „inkább pozitív”, „inkább negatív” vagy „semleges”, amelyek egyértelműen ezek tömeges választásához vezettek.

Ezzel együtt látható, hogy az a nagymértékű pozitív viszonyulás, amely a csatlakozás előtti időszakot jellemezte, 2004 után visszaesett, mégpedig úgy az összlakosság, mint a magyarok esetében. A magyarok viszont továbbra is pozitívabban viszonyultak az unióhoz.

S még egy fontos dolog: az 1. táblázatban látható valamennyi adat felmérésből származik, egyetlen kivétellel, ez pedig a 2003-as népszavazás eredménye. Ez arról tanúskodik, hogy az uniós csatlakozásról szóló felmérésekből származó 60%-on felüli pozitív vélemények mintha túldimenzionáltak lettek volna – egyébként a vélemények sokszor azok –, hiszen amikor kellett, a lakosoknak csak 52,2%-a állt ki az unió mellett nemcsak szavakban, hanem tettekben is, azzal, hogy elment szavazni. A részletesebb adatok, így a választási részvétel, a pozitív válaszok és a negatív válaszok arányának kombinációjából¹³ részben arra következtethetünk, hogy elsősorban a csatlakozáspártiak mentek el

⁹ Eurobarometer. Public Opinion in the European Union. Eurobarometer%20Standard%20101%20Spring%202024_Factsheet_SK_en.pdf, 3. o. Letöltés: 2024. 08. 06.

¹⁰ Uo. 2. o.

¹¹ Euractiv.sk 2024. „Slováci nad priemerom EÚ: Až 82 percent verí, že členstvo v Únii prináša výhody”, április 17. <https://euractiv.sk/section/europska-politika/news/slovaci-nad-priemerom-eu-az-82-percent-z-nich-veri-ze-clenstvo-v-unii-prinasa-vyhody/> Letöltés: 2024. 08. 06.

¹² Teraz.sk 2024. „PRIESKUM: Väčšina Slovákov si je vedomá výhod členstva v EÚ”, április 17. <https://www.teraz.sk/slovensko/slovaci-si-su-spomedzi-krajin-stredne/788842-clanok.html> Letöltés: 2024. 08. 06.

¹³ Referendum o vstupe SR do Eurupskej unie 16 a 17 maj 2003. <https://volby.statistics.sk/ref/ref2003/webdata/sk/graf/kart3.htm> Letöltés 2024.8.6.

1. táblázat:
Az Európai Unióhoz való viszonyulás alakulása a korábbiakban bemutatott felmérések alapján (%)

A felmérés éve	Uniós viszonyulás a szlovákiai összlakosság körében		Uniós viszonyulás a szlovákiai magyarok körében	
	pozitív	negatív	pozitív	negatív
A csatlakozáshoz való viszonyulás 2004 előtt				
1995	52,0	17,0	81,0	–
1997	–	–	88,0	7,0
1999	66,0	25,0	91,0 (MKP szimpatizánsok)	3,0
2000	70,0	20,0	93,0 (MKP szimpatizánsok)	2,0
2001	60,0	–	73,0	–
2002	67,0	24,0	81,0	–
2003 népszavazás	92,5 (a lakosság 52,2%-a szavazott)	6,2	–	–
Az EU-hoz viszonyulás 2004 után				
2004	35,0	–	47,0 (MKP szimpatizánsok)	–
2007	–	–	54,0	7,0
2014	39,0	19,0	–	–
2018	–	–	51,0	49,0
2023	56,0	13,0	–	–
2004 Eurobarometer	48,0	17,0	–	–
2024 Lampl	–	–	50,0	50,0

Forrás: saját szerkesztés a tárgyalt felmérések alapján

szavazni, azok pedig, akik inkább elleneztek vagy nem tartották fontosnak a csatlakozást, nagyobb valószínűséggel maradtak otthon.

3. Szlovákiai magyar uniós attitűdök 2024-ben

Most pedig nézzük meg, a 2024-es felmérés szerint hogyan viszonyulnak az Európai Unióhoz a szlovákiai magyarok.

A 2. táblázatban feltüntetett, korábban már említett 2018-as és az aktuális 2024-es felmérésből származó adatok szerint a legtöbben „inkább pozitív”,

illetve „inkább negatív” véleménnyel rendelkeznek, jóval ritkább az egyértelmű pozitív, illetve az egyértelmű negatív vélemény, bár 2018-hoz képest 2024-ben mindkettő enyhén növekedett. Egészében véve azonban nem következett be változás: akár csak hat évvel ezelőtt, a magyarok fele most is pozitívan, másik fele negatívan vélekedik az Európai Unióról. (2. táblázat lásd következő oldal)

Az EU-ról való vélekedés társadalmi rétegződés szerint változó.

Nézzük előbb a szocio-demográfiai jellemzők szerinti megoszlást (3. táblázat). Nemek szerint a teljes mintához képest a férfiak negatívabban, a nők

2. táblázat:
Általánosan, milyen véleménye van az Európai Unióról? (%)

	1. Pozitív	2. Inkább pozitív	3. Inkább negatív	4. Negatív	pozitív/negatív vélemények aránya
2018	8,8	42,1	37,0	12,1	51/49
2024	11,8	37,7	35,8	14,7	50/50

Forrás: Lampl, 2018, 2024

pozitívabban viszonyulnak az unióhoz (48:51% a pozitív válaszok aránya).

Korcsoportok szerint, amennyiben a táblázatban feltüntetett három korcsoportot vesszük alapul, a legfiatalabbak (18–34 évesek) viszonyulnak a legpozitívabban az unióhoz, s ez a pozitív attitűd korral csökken (53:50:49% a három korcsoport pozitív válszainak aránya).

Iskolai végzettség szerint két egymástól elkülönülő csoport mutatkozik. Az alapiskolai és a szaktanintézeti végzettségűek, valamint a szakközépiskolai érettségivel rendelkezők unióhoz való viszonyulása inkább negatív (a pozitív vélemények aránya 45–46%), míg a gimnáziumi érettségivel és felsőfokú végzettséggel rendelkezők véleménye kimagaslóan pozitív (arányuk 56 és 63% között mozog).

Családi állapot szerint a pozitív vélemények vannak túlsúlyban (51 és 55% között mozognak, az utóbbi a nőtlen/hajadon csoportra vonatkozik), kivéve az élettársi viszonyban élőket és főként az özvegyeket (44 és 38% a pozitív vélemények aránya), akiknél a negatív vélemény dominál. S akiknek nincs gyermekük, negatívabban viszonyulnak az unióhoz, mint azok, akiknek van (47 és 50% a pozitív vélemények aránya).

Felekezet szerint a római katolikusok és a görögkatolikusok között a pozitív vélemények (53 és 54%), ezzel szemben a reformátusok és az evangélikusok között a negatív vélemények felé billen a mérleg (45 és 43% a pozitív vélemények aránya), akárcsak a felekezet nélküliek esetében (48%-nyi pozitív vélemény). (3. táblázat lásd következő oldal)

Az unióról való vélekedés szignifikáns összefüggést mutat az alábbi két gazdasági jellegű mutatóval (4. táblázat). Munkahelyi beosztás szerint a magasabb szintű vezetők (csúcs- és középvezetők) viszonyulása nagymértékben pozitív (63 és 66%),

ellenben a csoportvezetők, beosztottak és azok többsége, akiknek nincs munkahelyük, negatív véleménnyel rendelkezik (körükben 46–48% között mozognak a pozitív vélemények). Ami pedig a család anyagi helyzetét illeti, minél jobbak a család anyagi kilátásai, annál pozitívabban viszonyulnak az unióhoz, s minél rosszabbak, annál inkább növekszik a negatív vélemények aránya. A két szélső kategória – a biztató anyagi helyzetűek és a riasztó anyag helyzetűek – unióhoz való viszonyulásában 25 százalékpontnyi különbség van (a pozitív vélemények aránya az előbbieknél 57%, az utóbbiaknál 32%). (4. táblázat lásd következő oldalpár)

A válaszadók lakhelye alapján történő földrajzi besorolás is szignifikáns összefüggést mutat az unióról való vélekedéssel (5. és 6. táblázat). Településtípus szerint szembeűnő a városi és a falusi lakosság egymással ellentétes uniós viszonyulása: míg a városiak 57%-a pozitív véleménnyel, a falusiak közül ugyanennyien negatív véleménnyel rendelkeznek.

Az unióról szóló véleményekről az ország magyarok lakta öt kerülete is változó képet mutat. A Pozsonyi kerület kimagaslóan pozitív, 26 százalékponttal felülmúlja az átlagot (76%). A második legpozitívabb véleménnyel a Nagyszombati kerület lakói rendelkeznek (57%). A Nyitrai és a Kassai kerületben egyensúlyban vannak a pozitív és negatív vélemények. A Besztercebányai kerületben pedig a negatív viszonyulás dominál (csupán 30% a pozitív vélemények aránya). (5. táblázat lásd következő oldalpár)

Járások szerint még tarkább a kép. A 6. táblázatban feltüntetett 17 magyarok lakta járás közül a Kassa-városiban mindenki pozitív, ellenben a Nagyrőcei járásban mindenki negatív választ adott. A többi járás közül a Szenci járásban a legmagasabb a pozitív vélemények aránya (92%), majd a Pozsonyi

3. táblázat:
Általánosan milyen véleménye van az Európai Unióról? – szocio-demográfiai jellemzők szerint(%)

	1. Pozitív	2. Inkább pozitív	3. Inkább negatív	4. Negatív	pozitív/negatív vélemények aránya
Teljes minta	11,8	37,7	35,8	14,7	50/50
Nemek szerint					
Férfi	11,4	36,9	34,0	17,8	48/52
Nő	12,2	38,5	37,5	11,8	51/49
Korcsoport szerint					
18–34	14,7	38,1	31,3	15,8	53/47
35–55	13,5	37,1	35,9	13,5	50/50
55 fölött	9,0	40,0	37,5	13,4	49/51
Iskolai végzettség szerint					
Alapfokú	9,4	36,8	44,3	9,4	46/54
Szaktanintézeti	9,6	35,3	34,7	20,5	45/55
Szakérettségi	9,5	35,9	39,6	15,0	46/54
Gimnáziumi érettségi	11,5	44,6	33,1	10,8	56/44
Felsőfokú	20,7	42,1	28,0	9,1	63/37
Családi állapot szerint					
Nőtlen/hajadon	15,3	39,8	29,6	15,3	55/45
Nős/férjezett	11,3	40,8	33,5	14,4	52/48
Élettársi viszony	9,7	33,8	40,7	15,9	44/56
Elvált	12,4	38,2	37,1	12,4	51/49
Özvegy	9,9	22,2	52,0	16,0	32/68
Van gyermeke	11,9	38,2	35,7	14,1	50/50
Nincs gyermeke	10,0	36,9	37,2	15,9	47/53
Felekezet szerint					
Római katolikus	14,6	37,9	36,2	11,3	53/47
Református	9,2	35,3	32,0	23,7	45/55
Görögkatolikus	16,7	37,5	25,0	20,8	54/45
Evangélikus	6,6	36,1	47,5	9,8	43/57
Nincs felekezete	6,0	42,3	39,9	14,8	48/52

Forrás: Lampl, 2024

járas következik (73%-nyi pozitív vélemény), utánuk a Dunaszerdahelyi járas (69%), a Komáromi járas (56%), végezetül az Érsekújvári és a Kassa-vidéki járasok (mindkettőben 54%) zárják a pozitív véleménytöbbslettel rendelkező járasok sorát. A többi járasban a negatívan vélekedők alkotnak többséget: a Losonci járasban 80%, a Nyitrai járasban 77%,

a Galántai és a Vágsellyei járasban 75%, a Lévaiban 74%, a Rozsnyóiban 71%, a Nagykürtösiben 62%, a Nagymihályiban 53%, végezetül a Tóketerebesiben 51% a negatív vélemények aránya.

Összesítve az eredményeket: az unióról 7 járasban pozitív, 10 járasban negatív véleménytöbbség mutatkozik. Az adatokból az is kiderül, hogy az egyes

4. táblázat:
Általánosan milyen véleménye van az Európai Unióról? – településtípus és kerület szerint (%)

	1. Pozitív	2. Inkább pozitív	3. Inkább negatív	4. Negatív	pozitív/negatív vélemények aránya
Teljes minta	11,8	37,7	35,8	14,7	50/50
Munkahelyi beosztás szerint					
Csúcsvezető	21,1	42,1	29,8	7,0	63/37
Középvezető	17,1	48,6	22,9	11,4	66/34
Csoportvezető	15,4	31,9	29,7	23,1	47/53
Beosztott	11,1	36,6	38,3	14,0	48/52
Nincs munkahelye	8,0	38,2	38,2	15,6	46/54
A család anyagi helyzetének kilátásai szerint					
Biztató	14,4	42,8	32,2	10,6	57/43
Változatlanul jó	15,7	38,7	34,7	10,6	54/46
Változatlanul rossz	7,0	30,4	43,6	18,9	37/63
Riasztó	6,0	25,5	31,4	37,3	32/68
Nem tudja	4,2	46,9	30,2	18,8	51/49

Forrás: Lampl, 2024

5. táblázat:
Általánosan milyen véleménye van az Európai Unióról? – gazdasági jellegű mutatók szerint (%)

	1. Pozitív	2. Inkább pozitív	3. Inkább negatív	4. Negatív	pozitív/negatív vélemények aránya
Teljes minta	11,8	37,7	35,8	14,7	50/50
Településtípus szerint					
Város	14,1	43,2	29,2	13,5	57/43
Falu	8,5	34,6	40,6	16,3	43/57
Kerület szerint					
Pozsony	29,7	45,9	24,3	–	76/24
Nagyszombat	16,5	40,0	35,8	7,7	57/43
Nyitra	9,3	40,8	33,2	16,7	50/50
Besztercebánya	1,0	29,0	50,5	19,6	30/70
Kassa	14,8	36,1	30,8	18,3	51/49

Forrás: Lampl, 2024

kerületeken belül fekvő járások lakosainak unióhoz való viszonyulása között több esetben számottevő különbségek vannak (például a Nagyszombati kerületbe tartozó Dunaszerdahelyi járásban 69%, s az ugyancsak odatartozó Galántai járásban 25% a pozitív vélemények aránya). (6. táblázat)

A 7. táblázatban a magukat elsődlegesen magyar, illetve elsődlegesen szlovák nemzetiségűnek vallók uniós attitűdjei láthatók: a szlovákoknál a pozitív, a magyaroknál a negatív vélemény dominál, s a két nemzetiség pozitív uniós véleménye között nem kevés, 10 százalékpontnyi különbség van. A magyar

és a szlovák anyanyelvűeket összevetve is hasonló az eredmény. Bár a magyar anyanyelvűek uniós viszonyulása a magyar nemzetiségűekhez képest

enyhén pozitívabb, a szlovák anyanyelvűek 58 %-a, a magyar anyanyelvűeknek pedig csak a fele rendelkezik pozitív attitűddel. (7. táblázat)

4. Összegzés

A tanulmány első részében bemutatott adatok szerint a szlovákiai magyarok korábban mindig pozitívabban viszonyultak az EU-hoz, mint a szlovákok. Mostanra megfordult volna a helyzet? A 2024-es adatok ezt sugallják. Azonban fontos kihangsúlyozni, hogy az ebben a felmérésben megjelenő szlovákok nem a szlovák összlakosságot képviselik, hanem csak a dél-szlovákiai szlovákoknak azt a részét, amely második nemzetiség, anyanyelv vagy legalább magyar nyelvtudás szintjén kötődik a magyarokhoz. Ők jelenleg tényleg pozitívabb uniós attitűdökkel rendelkeznek, mint az elsődlegesen magyar nemzetiségű, illetve magyar anyanyelvű válaszadók, de hogy ez csupán egy pillanatnyi állapot-e vagy egy hosszabb lefolyású tendencia részét képezi, azt nem tudjuk, mivel felmérések hiányában nincsenek arra vonatkozó adatok, hogy ez a nagyon specifikus csoport korábban hogyan viszonyult az unióhoz.

A szlovák összlakosság és a szlovákiai magyarok jelenlegi uniós attitűdjeinek összehasonlításához hasonló kérdésfeltevés okán a már említett 2024 tavaszi Eurobarometer szolgálhat alapul, mely szerint az ország lakosainak 48%-a pozitívan, 17% negatívan ítéli meg az EU-t, 34% pedig semleges. Ami a szlovákiai magyarokat illeti, saját felméréseim szerint 2018-ban 51%, 2024-ben 50% volt a pozitív

6. táblázat:
Általánosan milyen véleménye van az Európai Unióról? – járások szerint (%)

	pozitív/negatív vélemények aránya
Teljes minta	50/50
Pozsonyi járás	73/27
Szenci járás	92/8
Dunaszerdahelyi járás	69/31
Galántai járás	25/75
Komáromi járás	56/44
Lévai járás	26/74
Nyitrai járás	33/77
Érsekújvári járás	54/46
Vágsellyei járás	25/75
Losonci járás	20/80
Nagyőrcei járás	0/100
Nagykurtosi	38/62
Kassa-városi járás	100/0
Kassa-vidéki járás	54/46
Nagymihályi járás	47/53
Rozsnyói járás	29/71
Tőketerebesi járás	49/51

Forrás: Lampl, 2024

7. táblázat:
Általánosan milyen véleménye van az Európai Unióról? – nemzetiség és anyanyelv szerint (%)

	1. Pozitív	2. Inkább pozitív	3. Inkább negatív	4. Negatív	pozitív/negatív vélemények aránya
Teljes minta	11,8	37,7	35,8	14,7	50/50
Nemzetiség szerint					
Magyar	11,2	36,5	36,6	15,7	48/52
Szlovák	15,2	43	31,5	10,3	58/42
Anyanyelv szerint					
Magyar	12	38	34	16	50/50
Szlovák	10,4	48	31,2	10,4	58/42

Forrás: Lampl, 2024

válaszok aránya. Vagyis a szlovákiai magyarok igaz, már nem kimagaslóan, de továbbra is hajszányival pozitívabban viszonyulnak az unióhoz.

Korábbi önmagukhoz képest viszont csökkent az EU-ról pozitívan vélekedő szlovákiai magyarok aránya. Felmerül a kérdés: lehetséges, hogy a szlovákiai magyarok, akik hosszú időn keresztül az uniós csatlakozás elsődleges támogatóinak bizonyultak Szlovákiában, bár társadalmi rétegenként különböző előjelű és mértékű véleménnyel rendelkeznek az unióról, a szlovákokhoz hasonlóan összességében mára jóval kritikusabbá váltak?

A válasz: igen. Ugyanis a magyarok többsége szerint az EU hozzájárul olyan negatív jelenségekhez, mint a hazai termelők háttérbe szorulása (71% szerint hozzájárul), az illegális bevándorlók beáramlása (69%), a rossz minőségű áru behozatala (64%) és a szlovákiai gazdaság leépülése (51%). S ugyancsak

sokak szerint hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek növekedéséhez (49%), a nemzetközi szervezett bűnözés növekedéséhez (48%), a nemzeti identitás gyengüléséhez (48%) és az ország szuverenitásának elvesztéséhez (43%). Ellenben kevésbé járul hozzá az olyan pozitív jelenségekhez, mint az életszínvonal emelkedése (40% szerint járul hozzá), a béke védelme (35%), az emberek európai identitásának megszilárdulása (29%), az európai népek összetartásának megerősödése (28%) és a hagyományos kisebbségek, például a szlovákiai magyarok, védelme (24%).

Ezzel együtt, ha a magyaroknak most újra kellene Szlovákia uniós csatlakozásáról dönteniük, 53,5%-uk igennel szavazna. Ugyanennyien választanák a NATO-tagságot. A legtöbben (72,6%) pedig Szlovákia Visegrádi Négyek tagsága mellett voksolnának.

Irodalom

Gyárfášová Oľga és Mesežnikov Grigorij (2024). *V4 v čase polykrízy. Názory verejnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Gyárfášová Oľga és Velšic Marián (2004). *Volebné správanie slovenských voličov v prvých eurovoľbách a širšie súvislosti vnímania členstva v EÚ*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Gyárfášová Oľga és Velšic Marián (2000). *Podpora občanov integrácii SR do Európskej únie sa zvýšila*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Lampl Zsuzsanna (1999). *A saját útját járó gyermek – Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról*. Pozsony: Madách-Posonium.

Lampl Zsuzsanna (2007). Felvidék (Szlovákia). In Papp Z Attila, Veres Valér (szerk.), *Kárpát Panel 2007*. A Kárpát-

medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés (pp. 65–120). Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Mesežnikov Grigorij és Bútorová Zora és Kollár Miroslav (eds.) (2014). *Desať rokov v Únii: Slovenská a česká cesta*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, Heinrich-Böll-Stiftung.

Plávková Oľga (2017). *Verejná mienka na Slovensku v kontexte integračných procesov na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, Veda, vydavateľstvo SAV.

Velšic Marián (1999). *Podpora občanov integrácii SR do Európskej únie sa upevnila a podpora vstupu do NATO sa stabilizovala*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Források

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala. <http://volby.statistics.sk/ref/ref2003/webdata/sk/graf/graf3.htm> Letöltés: 2024. 08. 06.

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala. <http://volby.statistics.sk/ref/ref2003/webdata/sk/tab/tab3.htm> Letöltés: 2024. 08. 06.

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala <https://volby.statistics.sk/ref/ref2003/webdata/sk/graf/kart3.htm> Letöltés 2024. 08. 06.

<http://www.pramen.info/c/3082/d-vera-v-eu-na-slovensku-rastie.htm> Letöltés: 2024.7.14.

Europa.eu. Eurobarometer%20Standard%20101%20Spring%202024_Factsheet_SK_en.pdf 3.

Euractiv.sk <https://euractiv.sk/section/europska-politika/news/slovaci-nad-priemerom-eu-az-82-percent-z-nich-veri-ze-clenstvo-v-unii-prinasa-vyhody/> Letöltés: 2024. 08. 06.

Teraz.sk. <https://www.teraz.sk/slovensko/slovaci-si-su-spomedzi-krajin-stredne/788842-clanok.html> Letöltés: 2024. 08. 06.

Kutatási adatbázisok (az egyes kutatások részletes ismertetése a tanulmányban)

Lampl Zsuzsanna (2015). Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege.

Lampl Zsuzsanna (2018). Felmérés a szlovákiai magyar lakosság körében. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet

Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet.

Lampl Zsuzsanna (2024). Aktuális közéleti kérdések. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege.

BORBÉLY MÁTYÁS

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának 1990 utáni változásai a Kárpát-medence NUTS3 szintű térségeiben

1. Bevezetés

Az iskolai végzettség a modern társadalmakban a különböző társadalmi-foglalkozási pozíciókba való bejutás, ezáltal a jövedelmi helyzet egyik legfontosabb meghatározója. Mindez a társadalomtudományok homlokterébe a humán tőke jelenségét elméleti keretbe foglaló, azt empirikusan is részletesen vizsgáló közgazdaságtani kutatások által került be, melyek alapvetően arra fókuszáltak, hogy a tudásba való befektetés milyen viszonyban áll egyes gazdasági és jóléti mutatókkal (SCHULTZ, 1961; BECKER, 1964). A humán tőke iskola eredményeire alapozva azóta számos kutatás bizonyította, hogy az iskolai végzettség mindezek mellett összefüggést mutat a várható élettartammal, az egyéni egészségi állapottal, az elégedettséggel, a társas kapcsolatok minőségével, a társadalmi és intézményi bizalommal, valamint a politikai részvétellel is (COLEMAN, 1988; VILA, 2000). Össztársadalmi szinten pedig a magasabb iskolázottság hozzájárul a gazdasági fejlődéshez, a társadalmi struktúrák stabilitásához, valamint a hatékonyabb újraelosztáshoz is.

A tömegek által elérhető legmagasabb iskolázottságot napjainkban a felsőfokú végzettség jelenti. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya

ezért különösen jól magyarázza egy közösség társadalmi pozícióit, gazdasági fejlettségét, fejlődési lehetőségeit. Különösen igaz ez a kelet-közép-európai országokra, ahol a PIAAC felmérések szerint a diplomával rendelkező és nem rendelkező felnőtt lakosság szövegértési, számolási és digitális készségei között jóval nagyobb a különbség, mint általában a fejlett országokban (OECD 2019).

A felsőoktatás tömegesedését – a fejlett világ számos egyéb országához hasonlóan – a kelet-közép-európai államokban is a második világháború utáni társadalmi-politikai változások hozták el. Az államszocializmus évtizedeiben a felsőoktatási létszámok ugrásszerű emelkedése a diplomások arányának eleinte lassú, ám egyre gyorsuló növekedését eredményezte a térségben (NAGY, 2014). Ez a folyamat a rendszerváltások környékén ugyan valamelyest lelassult, ám a kilencvenes évek piacgazdasági átmenete a korábbiaknál is jóval kiterjedtebb felsőoktatási expanziót generált, mely a kétezres évek első évtizedében a diplomások arányának rendkívül dinamikus növekedését idézte elő a térség minden országában (POLÓNYI, 2014). Az ugrásszerű emelkedésre az érintett országok esetében a Bologna-folyamathoz, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozás is hatással volt (KOZMA, 2009).

A felsőoktatási létszámok rendkívüli ütemű emelkedése ugyanakkor csak rövid ideig volt tartható: a gazdasági világválság után, részben¹ annak hatására, a legtöbb kelet-közép-európai országban tartós létszámcsökkenés indult meg (POLÓNYI, 2014). Bár a hazai oktatáskutatók egyelőre még nem beszélnek egyértelműen a felsőoktatási expanzió végéről (HÍVES és KOZMA, 2014; HRUBOS, 2014; POLÓNYI, 2014, 2023), a legújabb népszámlálási adatok alapján a kétezres-tízes években a tartós létszámcsökkenések következtében a diplomások arányának növekedési üteme is egyértelműen mérséklődött a térség legtöbb országában.

A diplomások arányának e korábban nem látott dinamikájú növekedése ugyanakkor a térségben bizonyos meghatározottságok és jellemzők mentén rendkívül differenciáltan ment végbe országonként, illetőleg az egyes országokon belül is. Mindezek miatt az 1990 óta eltelt időszak kifejezetten alkalmasnak tűnik arra, hogy a kelet-közép-európai országok fejlettségi jellemzőit, fejlődési folyamatait a diplomások arányán, mint kulcsindikátoron keresztül vizsgáljuk meg. Fontos ugyanakkor, hogy az egyes felsőoktatási képzések minőségi különbségeinek számba vételére, így a humán tőke szofisztikáltabb vizsgálatára ez a mennyiségi mutató természetesen önmagában nem alkalmas.

A felsőfokú végzettségűek arányát meghatározó jellemzők közül az egyik leginkább szembevetendő a térségi dimenzió. Egy egyetemvárosban például minden bizonnyal nagyobb arányban laknak diplomások, mint egy aprófalvas, periférikus térségben. Ráadásul – amennyiben elfogadjuk a diplomások aránya és a fejlettség közötti szoros együttmozgást – a diplomások térségi eloszlása egyidejűleg a vizsgált térségek egymáshoz képest értelmezett fejlettségét is érzékelteti. Nem csoda tehát, hogy a felsőoktatás és a regionális fejlődés kapcsolata az utóbbi évtizedekben itthon is egyre jobban felkeltette mind a földrajztudósok és regionalisták (RECHNITZER, 2009; GÁL, 2014; 2016), mind pedig az oktatáskutatók (KOZMA, 2016; POLÓNYI, 2023) figyelmét.

¹ A felsőoktatási létszámok csökkenése mögött a világválság mellett természetesen mélyebb, demográfiai jellegű okok is meghúzódnak, hiszen a térség országaiban a népesség tartós természetes fogyása és nagyarányú elvándorlása a teljes lakosságon belül a felsőoktatás elsődleges célközönségének, a fiatalok számára a folyamatos létszámcsökkenésével is együtt járt a vizsgált időszakban.

A hazai földrajzosok és regionalisták számára mindig is a kelet-közép-európai térségi vizsgálatok izgalmas és speciális szeletét jelentették azok a munkák, melyekben kitüntetett szerep jut a Kárpát-medencének. A tértudományok vezető hazai műhelyeiben komoly hagyománya van e természetföldrajzi értelemben egységet alkotó, egymáshoz társadalmi-gazdasági jellemzőikben is nagyon hasonlító és szorosan összekapcsolódó térségeket magában foglaló makrorégió térségi szemléletű vizsgálatának (BORBÉLY, 2020). A Földrajztudományi Intézet első-sorban etnikai földrajzi jellegű munkái (KOCIS és TÁTRAI, 2015; KOCIS, 2018; 2021; TÁTRAI ET. AL., 2022), valamint a Regionális Kutatások Intézete által gondozott könyvsorozat² (lásd pl. HORVÁTH, 2003; 2004) mellett az elmúlt évtizedben a Nemzetstratégiai Kutatóintézet által koordinált kutatások (CSATA ET. AL. 2021; PÉTI ET. AL., 2021) fókuszában is a Kárpát-medence állt.

Bár a Kárpát-medence egy-egy térségének iskolázottsági jellemzőivel kisebb-nagyobb mértékben e munkák is foglalkoztak, azonban a teljes térséget átfogó, összehasonlító jellegű vizsgálat még nem készült a témában. A tanulmány e hiányosságok részleges pótlására vállalkozik, alapvetően arra a kérdésre keresve a választ, hogy hogyan változott a felsőfokú végzettséggel rendelkezők térségi eloszlása a Kárpát-medencében a felsőoktatási expanzió 1990 utáni időszakában.

A módszertani keretek ismertetése után a tanulmány először röviden összefoglalja az előzményeket, vagyis a felsőfokú végzettségűek Kárpát-medencei térségi eloszlásának 1990 előtti folyamatait. Az 1990 utáni folyamatokat ezután először nagytérségi, majd megyei (NUTS3) szinten mutatjuk be.

2. Módszertani keretek

A népesség iskolázottságáról területi szempontból is részletes, ugyanakkor az érintett országok/nagytérségek teljes területét és lakosságát lefedő adatokat lényegében kizárólag a mindenkorai népszámlálások szolgáltatnak (BORBÉLY ET. AL. 2022). A censusok előnye, hogy ideális esetben rendszeres időközönként

² A Kárpát-medence régiói: http://www.rkk.hu/hu/kiadvanyok/magyar_nyelvu_kiadvanyok/a_karpat_medence_regioi.html

(általában tízévente) ismétlődnek, valamint az is, hogy a hasonló módszertanú adatfelvételek miatt az egyes országok adatai jobbra összevethetők egymással.³ Mindez egyben a hosszú időtávra vonatkozó összehasonlító elemzések feltétele is. E kritériumoknak a Kárpát-medence minden országa eleget tesz, Ukrajna kivételével, ahol legutóbb 2001-ben tartottak censust. Ez Kárpátaljára vonatkozóan lehetetlenné teszi az iskolázottsági mutatók időbeli változásának vizsgálatát.

A vizsgálat földrajzi keretét – a Nemzetstratégiai Kutatóintézet koordinációjában megvalósított korábbi kapcsolódó kutatásokhoz (CSATA et. al., 2021; PETI et. al., 2021) hasonlóan – a Kárpát-medence jelentős számú magyar népességgel rendelkező országai/nagytersegei adják. Kárpátalja mellett nem szerepelnek tehát az elemzésben a Kárpát-medence azon tersegei sem, amelyek történelmileg ugyan a Magyar Királysághoz tartoztak, de napjainkban alacsony számú és arányú őshonos magyar lakossággal rendelkeznek (Őrvidék, Muravidék, Muraköz, Drávaköz). A kutatás alapvető földrajzi vizsgálati egységei tehát Magyarország, Szlovákia, Erdély és a Vajdaság. Fontos, hogy 1990 óta e négy térség (a továbbiakban: a vizsgált nagytérsegek) mindegyikének területén körülbelül tízévente, egymáshoz többé-kevésbé közel eső időpontokban⁴ tartottak népszámlálást (BORBÉLY et. al., 2022).

A kutatás nagytérsegi szintnél részletesebb területi elemzést lehetővé tevő földrajzi vizsgálati egységei az egyes nagytérsegek NUTS3 szintű tersegei⁵ voltak. Ezen a térségi szinten ugyanis – néhány egyéb

fontos társadalmi-gazdasági mutató⁶ mellett – a lakosság iskolázottságára vonatkozó adatok is elérhetőek az érintett országok mindegyikében, utóbbi adatkör ráadásul a vizsgált időszak egészére vonatkozóan. A NUTS3 szint alatti, annál egyébként jóval részletesebb és pontosabb területi elemzéseket lehetővé tevő LAU (helyhatósági) szintről mindez nem mondható el, hiszen ezen a térségi szinten a vizsgálat teljes időbeli és térbeli kereteire vonatkozóan az iskolázottsági adatok, valamint az egyéb, NUTS3 szinten rendelkezésre álló mutatók elérhetősége is korlátozott.

A teljes körű térbeli és időbeli összehasonlíthatóság mint fő szempont miatt a tanulmány tehát LAU szintű adatok elemzését egyáltalán nem ambicionálja, hanem kizárólag NUTS3 szintű adatokkal dolgozik. Látni kell ugyanakkor, hogy a NUTS3 szintű elemzések – e tersegek méreténél fogva – számos olyan területi (pl. városok és vidékeik vagy gazdasági magtérsegek és perifériák között meglévő) különbséget fednek el, amelyek vizsgálatára csak az alacsonyabb területi szinten végzett elemzések alkalmasak. Mindez különösen igaz azokra a jelenségekre, amelyek esetében a térbeli dimenzió kifejezetten meghatározó, mint amilyen a diplomások aránya is. Igazán részletes és pontos területi vizsgálatokhoz ezért mindenképpen javasolt alacsonyabb térségi szintekhez kapcsolódó adatok elemzése is.

A társadalomstatistikai vizsgálatok fontos jellemzője, hogy a lakosság mely korcsoportjára vonatkoznak. Jelen tanulmány minden esetben a teljes lakosságot vizsgálja. Egyrészt azért, mert az eredmények így hasonlíthatók össze a legteljesebb körben mind a nemzetközi, mind pedig a historikus adatokkal. Másrészt azért, mert a legtöbb esetben egy másik fontos iskolázottsági mutatót, a lakosság átlagos iskolázottságát is erre a korcsoportra vonatkoztatva számolják ki.

A tanulmány tehát alapvetően a négy nagytérseg 1990 óta lebonyolított népszámlálásainak a megyei szintű iskolázottsági adatait elemzi, az egyes tersegek teljes lakosságában a felsőfokú végzettségűek arányát összehasonlítva.

⁶ Például: bruttó hazai össztermék (GDP), bruttó hozzáadott érték (BHÉ), foglalkoztatottság

³ Különösen igaz ez a népszámlálások során felvett iskolázottsági adatokra, amelyek kapcsán csak az egyes országok iskolarendszerei közötti különbségek jelenthetnek az összehasonlítást ugyan minimálisan hátráltató, de áthidalható akadályokat.

⁴ A legutóbbi négy népszámlálás lebonyolítási éve az érintett országokban:

- Magyarország: 1990, 2001, 2011, 2022
- Szlovákia: 1991, 2001, 2011, 2021
- Románia: 1992, 2002, 2011, 2022
- Szerbia: 1991, 2002, 2011, 2022

⁵ Magyarországon és Romániában a NUTS3 szint tersegeit megyéknek (románul juder), Szerbiában körzeteknek (okrug), Szlovákiában pedig kerületeknek (kraj) nevezzük. A tanulmány a továbbiakban az olvasathóság megkönnyítése érdekében minden NUTS3 szintű térségre a megye kifejezést használja. Magyarországon mindez – Budapestet Pest megyétől külön számolva – 20 db, Szlovákiában 8 db, Erdélyben 16 db, a Vajdaságban pedig 7 db térséget jelent.

1. táblázat:

A felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság⁷ arányának alakulása a vizsgált nagytérsegekben; 1920–2010⁸ (%)

Nagyterseg	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Magyarország	1,1	1,1	1,3	1,3	2,0	3,2	5,1	7,6	9,9	16,8
Erdély	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1,5	2,2	2,7	5,3	8,1	14,4
Szlovákia	n.a.	n.a.	n.a.	0,7	1,6	2,2	5,2	7,8	9,7	16,4
Vajdaság	n.a.	n.a.	n.a.	0,6	1,2	2,8	5,1	8,3	9,4	14,1

Forrás: szakirodalmi források⁹

3. Történeti folyamatok: a felsőoktatás 20. századi tömegesedése

A Kárpát-medence területén élő lakosság iskolázottságára először 1910-ben, a történelmi Magyarország legutolsó népszámlálása alkalmával kérdeztek rá, ám ekkor a felsőfokú végzettségűeket külön még nem jegyezték, a legmagasabb kategóriába így a legalább 8 középiskolát végzettek kerültek. Az első olyan népszámlálás a térségben, amely során a felsőfokú végzettségre is rákérdeztek, már csak a mai Magyarország területén zajlott 1920-ban.

Mindez ugyanakkor a világ országainak a historikus iskolázottsági adataival foglalkozó, azok összegyűjtését/beclslését ambicionáló főbb nemzetközi kutatási projektek szerint abban az időben komoly újdonságnak számított nemcsak a térségben, de az egész világon (BARRO és LEE, 1993; 2001; 2015; LUTZ et. al., 2007; GOUJON et. al., 2016; SPERINGER et. al., 2019). E projektek eredményeiből az is kiderül, hogy a lakosság iskolázottságát tekintve számos országban még a 20. század második felére vonatkozóan is komoly adathiányok vannak (LUTZ et. al., 2007). Nem meglepő tehát, hogy teljes képet a Kárpát-medence országairól sem kaphatunk. Szlovákiában (illetve ekkor még Csehszlovákiában) például csak 1950-től gyűjtöttek iskolázottsági adatokat (GYURGYÍK, 2014).

⁷ A diplomás lakosság esetében elemzett korcsoportok a vizsgált nagytérsegek népszámlálásainak hivatalos adataiban:

- Magyarország: 1920–2011: 7 év felettiek
- Erdély: 1956, 1966, 1977 és 1992: 12 év felettiek, 2002: 16 év felettiek, 2011: 10 év felettiek
- Szlovákia: 1950–2011: 15 év felettiek
- Vajdaság: 1953, 1961, 1971, 1981 és 1991: 15 év felettiek, 2002: 16 év felettiek

A Kárpát-medence egyes nagytérsegeire vonatkozó historikus adatok elérhetősége természetesen még az országos adatokénál is jóval korlátozottabb. A legjobban használható adatforrásnak ebben az esetben – a vizsgált országok statisztikai hivatalainak a publikációi mellett – az egyes nagytérsegek (magyar) lakosságában bekövetkezett változásokat bemutató szakirodalmi források bizonyultak. Látni kell azonban, hogy – a historikus iskolázottsági adatok fentebb ismertetett hiányosságai miatt – a diplomások arányának az 1920 és 1990 között bekövetkezett változásai még a szakirodalmi források alapján is csak igen korlátozottan mutathatóak be (1. táblázat). Az adathiányok mellett ráadásul a meglévő adatok összehasonlítása sem problémamentes. Elsősorban azért, mert az egyes, különböző országokban és időpontokban felvett adatok több esetben is eltérő korcsoportokra vonatkoznak. (1. táblázat)

Bár az eltérő korcsoportos bontások miatt pontos összehasonlításra nincs lehetőségünk, az a rendelkezésre álló adatokból is kitűnik, hogy a vizsgált

⁸ A vizsgált nagytérsegekre, illetőleg azok mai területére vonatkozó tényleges népszámlálási évek a következők:

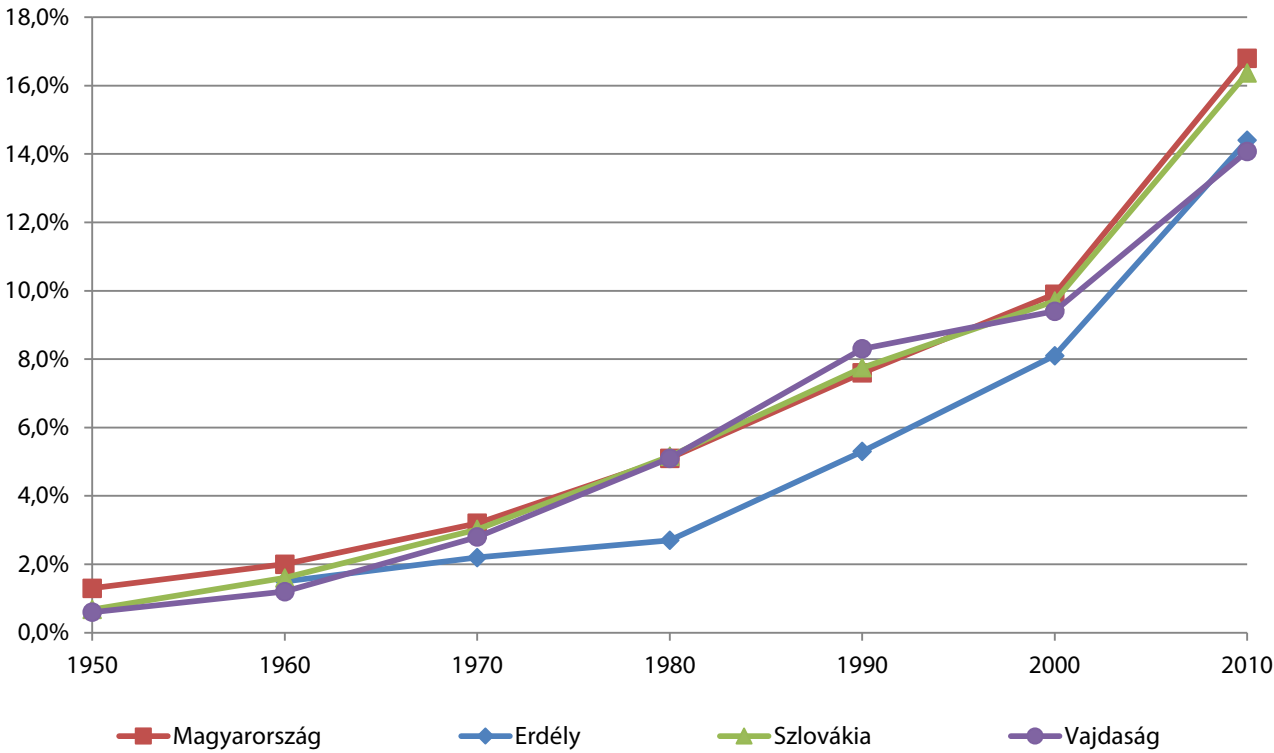
- Magyarország: 1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001, 2011
- Erdély: 1920, 1930, 1948, 1956, 1966, 1977, 1992, 2002, 2011
- Szlovákia: 1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001, 2011
- Vajdaság: 1921, 1931, 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011

⁹ Az egyes nagytérsegek iskolázottsági adatait közlő szakirodalmi források:

- Magyarország (SZUKICSNÉ, 1993)
- Erdély (PAPP, 2008; KISS, 2010b; 2012; VERES, 2015)
- Szlovákia (GYURGYÍK, 2006a; 2008; 2014; KISS T., 2012. <https://www.scitanie.sk>)
- Vajdaság (GABRITY, 2004; BADIS, 2008; KISS T. 2012; ŽIVKOVIĆ ET. AL., 2020)

1. ábra:

A felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság arányának alakulása a vizsgált nagytérségekben; 1950–2010 (%)

Forrás: szakirodalmi források¹⁰

nagytérségekben – többé-kevésbé – hasonló ívet járt be a diplomások arányának változása (1. ábra). Egyedül Erdély 1980-as és 1990-es értékei tűnnek a többitől jelentős mértékben eltérőnek.

Az ismert adatok alapján emellett az is egyértelmű, hogy a rangsort végig Magyarország vezette. Rendre a magyarországi értékek vonatkoznak ugyanis a legnépesebb korcsoportra (7 év feletti), melyből értelemszerűen nagyobb az aránya a diplomászszerzésben még nem érintett korosztályoknak (7–20 évesek), mint a többi nagytérségben, ahol általában egy szűkebb korcsoportra (12 vagy 15 év feletti) vonatkoznak a hazaihoz hasonló vagy annál alacsonyabb értékek.

4. Az 1990 utáni felsőoktatási expanzió nagytérségi szintű folyamatai

1990 környékén a négy vizsgált nagytérség közül Magyarországon volt a legmagasabb, Erdélyben pedig a legalacsonyabb a diplomások aránya, míg a szlovákiai és a vajdasági érték közel azonos volt

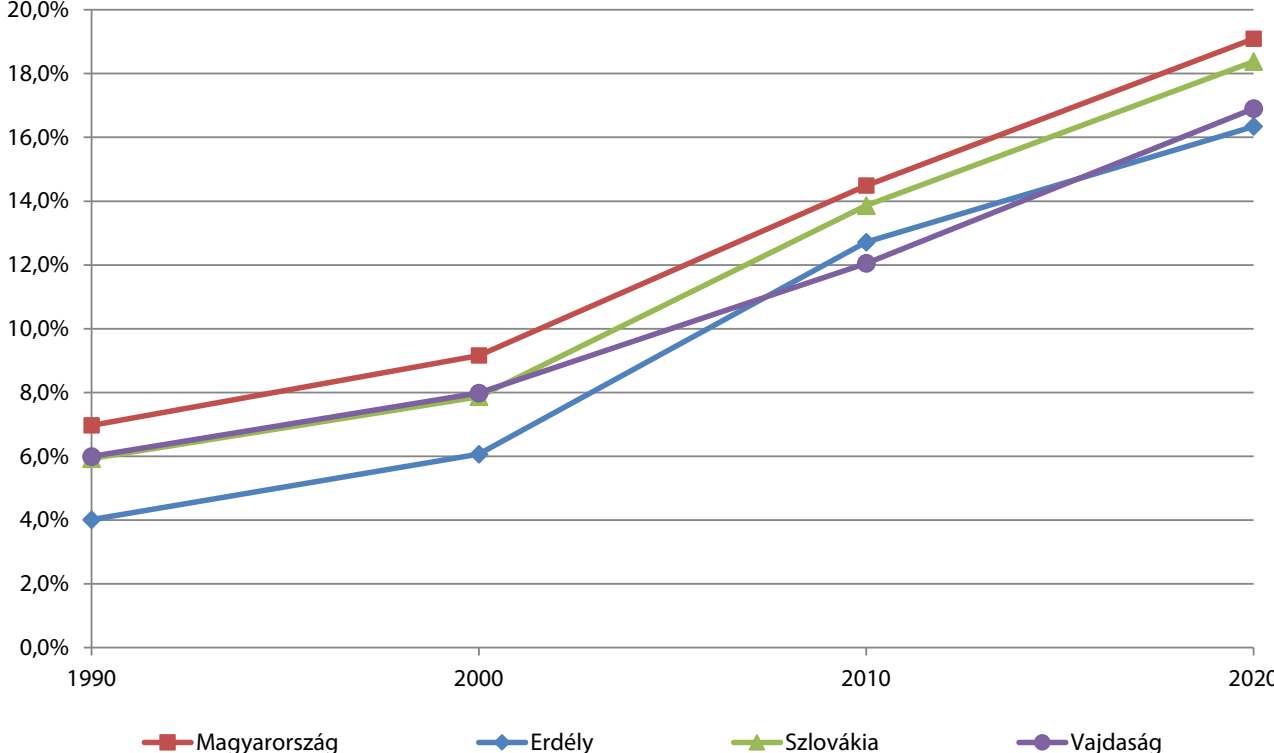
(2. ábra). E sorrendben a kilencvenes évek nem, csak a kétezres évek hozott változást: az évtized végére a Vajdaságot Erdély és Szlovákia is megelőzte. A kétezres-tíz évek végére Magyarország meg tudta őrizni vezető helyét, Erdély azonban visszacsúszott a negyedik helyre.

A vizsgált régiók egymáshoz képest elfoglalt pozíciója mellett érdemes megvizsgálni az értékek időbeli változásának dinamikáit is. Az egyes évtizedek eltérő jellegét jól szemlélteti, hogy míg a kilencvenes években átlagosan 2,0 százalékpont körüli mértékben nőtt a diplomások aránya, addig a kétezres évek első évtizedében ehhez képest kimagasló növekedés volt megfigyelhető mindegyik vizsgált nagytérségekben (2. táblázat). E dinamikus növekedés a kétezres-tíz években valamelyes mérséklődött.

¹⁰ Az egyes nagytérségek iskolázottsági adatait közlő szakirodalmi források:
• Magyarország (SZUKICSNÉ, 1993)
• Erdély (PAPP, 2008; KISS, 2010b; 2012; VERES, 2015)
• Szlovákia (GYURGYIK, 2006a; 2008; 2014; KISS T., 2012. <https://www.scitane.sk>)
• Vajdaság (GÁBRITY, 2004; BADIS, 2008; KISS T. 2012; ŽIVKOVIĆ ET. AL., 2020)

2. ábra:

A felsőfokú végzettségűek aránya a vizsgált nagytérségek teljes lakosságában; 1990–2020 (%)

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

2. táblázat:

A felsőfokú végzettségűek arányának változása a vizsgált nagytérségek teljes lakosságában; 1990–2000, 2000–2010, 2010–2020 (százalékpont)

Időtáv	Magyarország	Erdély	Szlovákia	Vajdaság
1990–2000	2,2	2,1	1,9	2,0
2000–2010	5,3	6,6	6,0	4,1
2010–2020	4,6	3,6	4,5	4,9

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

A mérsékelt dinamikájú kilencvenes évek legmagasabb növekedését százalékpontban mérve Magyarország, a kiinduló értékhez viszonyított legnagyobb arányban pedig Erdély (51,1%) érte el. E növekedések ugyanakkor nem nevezhetők kiugrónak, a többi térség alig maradt el ezektől. Az évtizedre jellemző, a megelőző nyolcvanas évekhez képest is mérsékelt tempójú változások sorrendjét

ugyanakkor valamelyest magyarázhatják az időszak felsőoktatási létszámadatai.

A rendszerváltozásokat követő átmeneti időszak után ugyanis a felsőoktatásban tanulók létszáma a térség országai közül először Magyarországon kezdett el robbanásszerűen nőni a kilencvenes évek második felétől kezdődően. Ennek következtében az országban 1990 és 2002 között összességében megháromszorozódott a nappali tagozatra, illetve megnégyszereződött az összes tagozatra felvett hallgatók száma (LANNERT, 2004). Romániában szintén az évtized közepén indult be a felsőoktatási expanzió: 1995 és 2003 között megduplázódott a 20 éves korosztályon belül az egyetemisták aránya (KISS T. 2017). A kilencvenes évek végén felpörgő felsőoktatási expanzióának a diplomások arányára gyakorolt jelentős hatását tehát a vizsgált országok ezredforduló környékén lezajlott népszámlálási alkalmával még kevésbé lehetett kimutatni.

A következő (2010 körüli) népszámlálások ugyanakkor a korábbiaknál jóval intenzívebb növekedésről tanúskodnak a vizsgált országok mindegyikében.

A diplomásarány ugrásszerű növekedésének közvetlen oka természetesen a felsőoktatási létszámok folytatódó növekedése volt. A jelenség az egész kelet-közép-európai térségben a sokáig nagyon alacsony értékeket mutató Romániában volt a leglátványosabb, ahol az 1995 és 2003 közötti duplázódás után 2003 és 2007 között ismét a duplájára nőtt az egyetemisták aránya a 20 éves korosztályon belül (Kiss T. 2017). Mindez természetesen Erdélyre is hatással volt: a kétezres évek első évtizedében a vizsgált régiók közül itt nőtt a legnagyobb mértékben a felsőfokú végzettségűek aránya, a kezdő év értékének több mint a duplájára.

Az erdélyitől nem sokkal elmaradó növekedést produkált az évtized folyamán a diplomások arányában Szlovákia is, 2010-re megközelítve a régiós átlagos Magyarország értékét. A rendkívül dinamikus növekedést szintén jól magyarázzák az ország felsőoktatási létszámadatai: bár csak az évtized második felében indult meg igazán, Szlovákiában összességében nagyobb mértékben nőtt a hallgatók létszáma, mint Magyarországon (POLÓNYI, 2014). Ennek ellenére összességében hazánkban is rendkívül nagy hatása volt a felsőoktatási expanciónak: 2000 és 2010 között több mint másfélszeresére nőtt a diplomások aránya az országban.

A megelőző évtized lassú folyamataihoz viszonyítva a kétezres évek a Vajdaságban is jelentős – százalékpontban mérve dupla akkora – növekedést eredményezett. A másik három nagytérség kiugró növekedéséhez hasonlítva ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a vajdasági folyamatok dinamikája összességében messze elmaradt a térségi átlagtól. Ennek egyik fő oka minden bizonnyal a kilencvenes években zajló délszláv háború volt, amely Szerbia teljes területén, így a Vajdaságban is jelentős mértékben késleltette a felsőoktatási expanziót, számos egyéb társadalmi-politikai változással együtt.

Emellett nagy valószínűséggel részben a háború következménye volt az is, hogy Szerbia (akkor még Jugoszlávia) a másik három vizsgált országgal ellentétben nem 1999-ben, hanem csak 2003-ban csatlakozott a Bologna-folyamathoz és vele együtt az európai felsőoktatási térséghez. E nemzetközi felsőoktatási együttműködés pedig – számos egyéb jellemző mellett – a csatlakozó országok felsőoktatási létszámadataira, illetőleg a diplomások arányának

növekedési ütemére is jelentős hatással volt, egyebek mellett az addig egyszintű felsőoktatási rendszerek kétszintűvé válása által (KOZMA, 2009). A másik fő tényező, amely szintén megkülönbözteti a Vajdaságot a többi vizsgált térségtől, az az EU-tagság. A kétezres évek folyamán ugyanis Szerbiát kivéve mindegyik vizsgált ország csatlakozott az Európai Unióhoz. A csatlakozási folyamatok pedig minden bizonnyal szintén hatással voltak a diplomások arányának kiugró növekedésére az érintett országokban.

Ez az emelkedés ugyanakkor nem tartott sokáig: a gazdasági világválság után, részben annak hatására a vizsgált országok mindegyikében megindult a felsőoktatási létszámok lassú, de tartós csökkenése (POLÓNYI, 2014). Mindez a diplomások arányának növekedési ütemén is tetten érhető: a kétezres években a Vajdaság kivételével mindegyik vizsgált térségben alacsonyabb volt a növekedés, mint a megelőző évtizedben. A megtorpanás Erdélyben volt a leglátványosabb: a diplomások arányának 3,6 százalékpontos emelkedésével ez a térség produkálta az évtized legkisebb növekedését a vizsgált nagytérségek közül. Szlovákia és Magyarország értéke már ennél nagyobb mértékben változott, míg az évtized győztese – bár nem fölényesen – a korábban lemaradó Vajdaság volt.

5. Megyei szintű folyamatok: eltérő térségi dinamikák

A nagytérségi folyamatok után a megyei szintű eredmények számbavétele következik. A megyei értékekre számolt súlyozott relatív szórás értékeken keresztül először azt vizsgáljuk meg, hogy a diplomások területi eloszlásának megyei szintű egyenlőtlenségei hogyan változtak a vizsgált időszakban, illetve annak – egymástól eltérő dinamikájú – egyes évtizedeiben.

A Kárpát-medence teljes vizsgált területére vonatkozóan megállapítható, hogy a kezdetben magas megyei egyenlőtlenségek a vizsgált időtávon végig fokozatosan csökkentek (3. táblázat). A diplomások arányát tekintve a Kárpát-medence megyéit az elmúlt harminc évben tehát összességében egy fokozatos közeledés jellemezte. A szórás értékében a legnagyobb csökkenés a kétezres évek első évtizedében történt, mely egybevág az évtizedre

jellemző, fentebb ismertetett dinamikus változásokkal. A kilencvenes években szintén viszonylag jelentős közeledés volt jellemző a Kárpát-medence megyéire. A kétezres-tizes években ugyanakkor a megyék közötti egyenlőtlenség már csak kis mértékben csökkent.

3. táblázat:
A vizsgált megyék teljes lakosságán belül a felsőfokú végzettségűek arányának súlyozott relatív szórás mutatói az egyes nagytérségekben; 1990, 2000, 2010, 2020)

Nagytérség	1990	2000	2010	2020
Magyarország (N=20)	46,7	45,6	41,2	38,3
Erdély (N=16)	29,6	30,6	25,8	27,7
Szlovákia (N=8)	47,8	41,7	31,7	28,5
Vajdaság (N=7)	25,6	24,5	25,3	25,1
Összesen (N=51)	49,4	44,7	35,6	33,8

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

Ha az egyes nagytérségeken belüli megyei egyenlőtlenségeket is megvizsgáljuk, a Kárpát-medencei makro-folyamatokat erősítő, valamint azokat gyengítő térségi trendeket is megfigyelhetünk. A kilencvenes évek Kárpát-medencei szintű közeledéséhez például a legnagyobb mértékben az egyenlőtlenségek Szlovákián belüli, jelentős mértékű csökkenése járult hozzá, ám az értékek magyarországi és vajdasági enyhe csökkenése is erősítette azt. Erdélyen belül ugyanakkor ebben az időszakban nem csökkentek, hanem kis mértékben növekedtek a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei.

A Kárpát-medencei léptékű megyei egyenlőtlenségek kétezres évek első évtizedére jellemző jelentős csökkenéséhez szintén a szlovákiai megyék értékeinek közeledése járult hozzá a legnagyobb mértékben. Az egyenlőtlenségek jelentős csökkenése volt megfigyelhető emellett Magyarországon és Erdélyben is. A Vajdaságban ugyanakkor – a kilencvenes évek erdélyi folyamataihoz hasonlóan – enyhén növekedtek a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei.

A kétezres-tizes évek enyhe Kárpát-medencei léptékű közeledésére összességében a magyarországi és a szlovákiai egyenlőtlenségek kismértékű csökkenése volt hatással. A vajdasági érték stagnálása mellett Erdélyben ismét növekedtek a megyei szintű egyenlőtlenségek.

A vizsgált három évtized alatt összességében Szlovákián belül csökkentek legnagyobb mértékben a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei. Viszonylag jelentős csökkenésről számolhatunk be Magyarországon belül is, Erdélyben és a Vajdaságban ugyanakkor nem csökkentek érdemben az egyenlőtlenségek. A Szlovákián és Magyarországon belüli közeledést részben magyarázza, hogy e két országban a vizsgálat kezdő időpontjában jóval magasabbak voltak a megyei szintű egyenlőtlenségek, mint a másik két országban. Volt tehát honnan csökkenni az értékeknek. Érdekes ugyanakkor, hogy míg 2020-ra a szlovákiai érték lényegében az erdélyi és a vajdasági szint környékére csökkent, addig a magyarországi még mindig jelentősen meghaladja a másik három értéket.

Fontos ugyanakkor, hogy a megyei szintű egyenlőtlenségek fent bemutatott, általános csökkenése nem minden megye esetében jelent közeledést. Sőt, ezek az értékek valójában egyes megyék és megyecsoportok között meglévő jelentős és egyre növekvő különbségeket is elfednek. Ezt jól érzékelteti, hogy a leginkább és a legkevésbé képzett megyék értéke közötti – eredetileg is jelentős mértékű – különbség 1990 és 2020 között több mint a duplájára nőtt (4. táblázat, lásd következő oldalon). A különbségek növekedésének mértéke ráadásul évtizedről-évtizedre nőtt, ami egy gyorsuló polarizációt, képzett és képzetlen megyék között egyre gyorsabban nyíló ollót jelent!

Mindez végső soron egybevág az egyes évtizedekre és ezen belül a megyei egyenlőtlenségek alakulására jellemző dinamikákkal. A kilencvenes évek lassú növekedése a megyei egyenlőtlenségek mérsékelt változásaival, valamint a képzettebb és a képzetlenebb megyék közötti különbségek enyhe növekedésével járt. A kétezres évek rendkívül dinamikus változásai a jól és a gyengén teljesítő megyék közötti különbségek gyorsuló növekedése mellett az egyenlőtlenségek komolyabb csökkenésével is együtt jártak. A kétezres-tizes évek mérséklődő növekedése

ezzel szemben az egyenlőtlenségek minimális csökkenése mellett a képzett és képzetlen megyék közötti különbségek további jelentős növekedését hozta el.

4. táblázat:

A legképzettebb és a legkevésbé képzett megyék értéke közötti különbség; 1990, 2000, 2010, 2020 (százalékpont)

	1990	2000	2010	2020
A legképzettebb és a legkevésbé képzett megye értéke közötti különbség	11,3	14,5	18,6	23,5
A legképzettebb és a legkevésbé képzett öt megye értéke közötti különbség	8,7	10,6	13,7	17,7

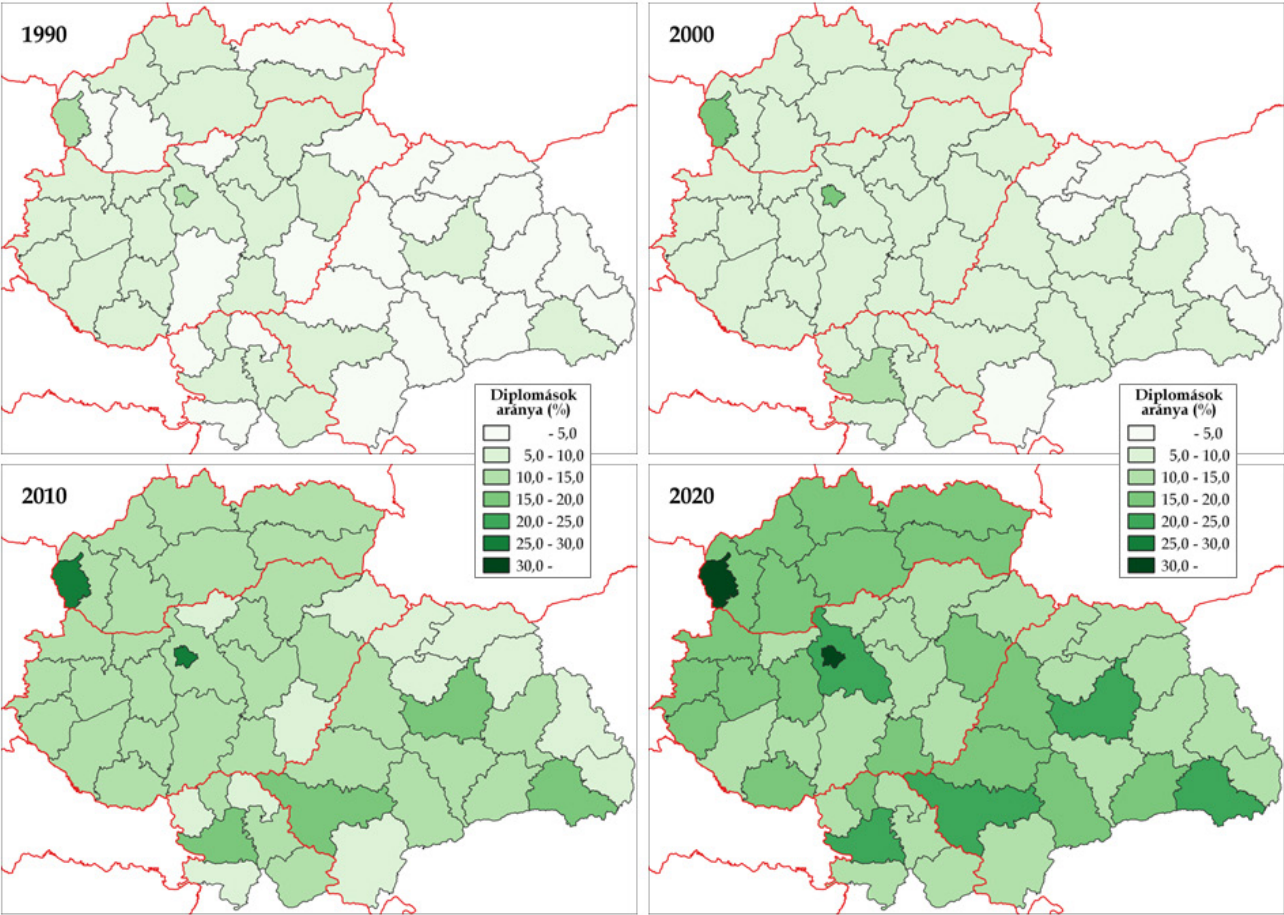
Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

Az egyes megyék eredményét térkép:en ábrázolva e különbségek térségi jellemzői is megmutatkoznak (3. ábra). A leginkább feltűnő talán a két fővárosi térség, Budapest és a Pozsonyi kerület kiugró értéke minden évben. A megyei rangsor első két helyén természetesen végig e két térség osztozott: 1990-ben még hajszálnyival a Pozsonyi kerület volt előrébb, az utána következő években azonban már minden esetben a magyar főváros volt az első helyen. A két fővárosi térség kiemelt helyzetét jól mutatja, hogy – egymáshoz mindig nagyon közeli – értékeik az utánuk következő megyékét minden évben jelentősen (5 és 8 százalékpont közötti értékben) meghaladta.

Szintén látványosan magas azoknak a megyéknek az értéke, amelyeknek a központja egy regionális jelentőségű nagyváros. Közülük végig az Újvidék központú Dél-bácskai körzet, valamint Kolozs megye

3. ábra:

A felsőfokú végzettségűek aránya a vizsgált megyék teljes lakosságában; 1990, 2000, 2010, 2020 (%)

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

osztottakamegyeirangsorharmadikhelyén:1990-ben és 2000-ben előbbi, 2010-ben és 2020-ban pedig utóbbi került fel a dobogóra. A vizsgált három évtized első négy helyén így összességében mind a négy vizsgált nagytérség képviseltette magát egy-egy térséggel.

Érdeemes megjegyezni, hogy eleinte e négy térségen kívül a megyei rangsor elején kizárólag magyarországi nagyvárosi térségek (Csongrád-Csanád, Győr-Moson-Sopron, Baranya) foglaltak helyet. Az ezredfordulót követően azonban e térségeket fokozatosan elkezdték lehagyni Erdély fel-törekvő nagyvárosi megyéi (elsősorban Temes és Brassó megye), valamint az egyre intenzívebben szuburbanizálódó Pest megye. A hazai megyék viszsaszorulása látványos: 2020-ra a magyarországi megyék közül – Budapest és Pest megye kivételével – már egyedül Csongrád-Csanád megye került be az első tízbe. A mezőny végére ez a fajta időbeli fluktuáció kevésbé volt jellemző. Volt ugyanis hét erdélyi megye (Hargita, Kovászna, Beszterce-Naszód, Szilágy, Szatmár, Krassó-Szörény és Máramaros), amely végig a tíz legkevésbé képzett között szerepelt. Az erdélyi magyarság iskolázottsága szempontjából meghatározó, hogy a nagytérség jelentős számú és arányú magyarsággal rendelkező megyéinek többsége a sereghajtók között volt. Közülük a két székelyföldi megye ráadásul a harminc év alatt végig a három legkevésbé képzett térség között volt. (3. ábra.)

Az élmezőny és a sereghajtók mellett érdemes részletesebben megvizsgálni az egyes nagytérségeken belüli különbségeket is. A fent ismertetett súlyozott relatív szórás értékek alapján ugyanis Magyarországon és Szlovákiában összességében jóval nagyobbak voltak a megyei szintű egyenlőtlenségek, mint a másik két nagytérségben. A térkép:ek mintázata ugyanakkor nem feltétlenül igazolja vissza ezeket a különbségeket. Mivel e két országban a fővárosok értékei jóval magasabbak, mint a többi megye értékei, a legképzettebb és a legkevésbé képzett megyék közötti különbségek mellett a második legképzettebb és a legkevésbé képzett megyék közötti különbségeket is érdemes nagytérségenként megvizsgálni (5. táblázat).

Az eredmények nagyon látványosan megmutatják az egyes nagytérségek központi térségeinek torzító hatásait. Magyarországon például a második

5. táblázat:

A legképzettebb és a legkevésbé képzett megye értéke közötti különbség; 1990, 2000, 2010, 2020 (százalékpont)

	1990	2000	2010	2020
Magyarország	9,2	12,3	18,2	22,4
Magyarország Budapest nélkül	2,2	3,4	5,8	8,6
Erdély	3,5	5,8	10,1	14,1
Erdély Kolozs megye nélkül	3,3	5,0	8,7	11,5
Szlovákia	9,5	11,0	14,7	16,0
Szlovákia a Pozsonyi kerület nélkül	1,5	1,5	1,6	1,8
Vajdaság	3,6	4,8	7,2	10,2
Vajdaság Dél-Bácska nélkül	1,1	1,5	2,0	2,9

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

legképzettebb megye értéke minden évben jóval közelebb volt a legkevésbé képzett megye értékéhez, mint Budapestéhez. A főváros nélkül tehát közel sem voltak olyan nagyok az egyes megyék közötti különbségek hazánkban. Az ugyanakkor tény, hogy e mérsékeltbb különbségek is egyértelműen növekedtek az évtizedek során.

Szlovákiában még ennél is jóval látványosabb a főváros torzító hatása: a Pozsonyi kerület nélkül lényegében nem voltak különbségek az ország megyéi között. Figyelemreméltó, hogy a rendkívül dinamikus növekedést mutató kétezres években sem növekedett a megyék közötti különbség. Mindez azt mutatja, hogy a diplomások arányát tekintve a fővárosi térség kivételével Szlovákia minden kerületének a fejlődési pályája nagyon hasonló volt a vizsgált időszakban.

A Vajdaságban is kimutatható az Újvidék központú Dél-bácskai körzet hatása: e térség nélkül minden vizsgált évben jóval kisebb volt a legképzettebb és a legkevésbé képzett megye közötti különbség. Szlovákiával ellentétben ugyanakkor a

Vajdaságban ez az eleinte alig észlelhető különbség az évtizedek folyamán egyre nagyobb lett. Itt tehát kevésbé volt egységes a térségek fejlődése, mint Magyarország északi szomszédjában.

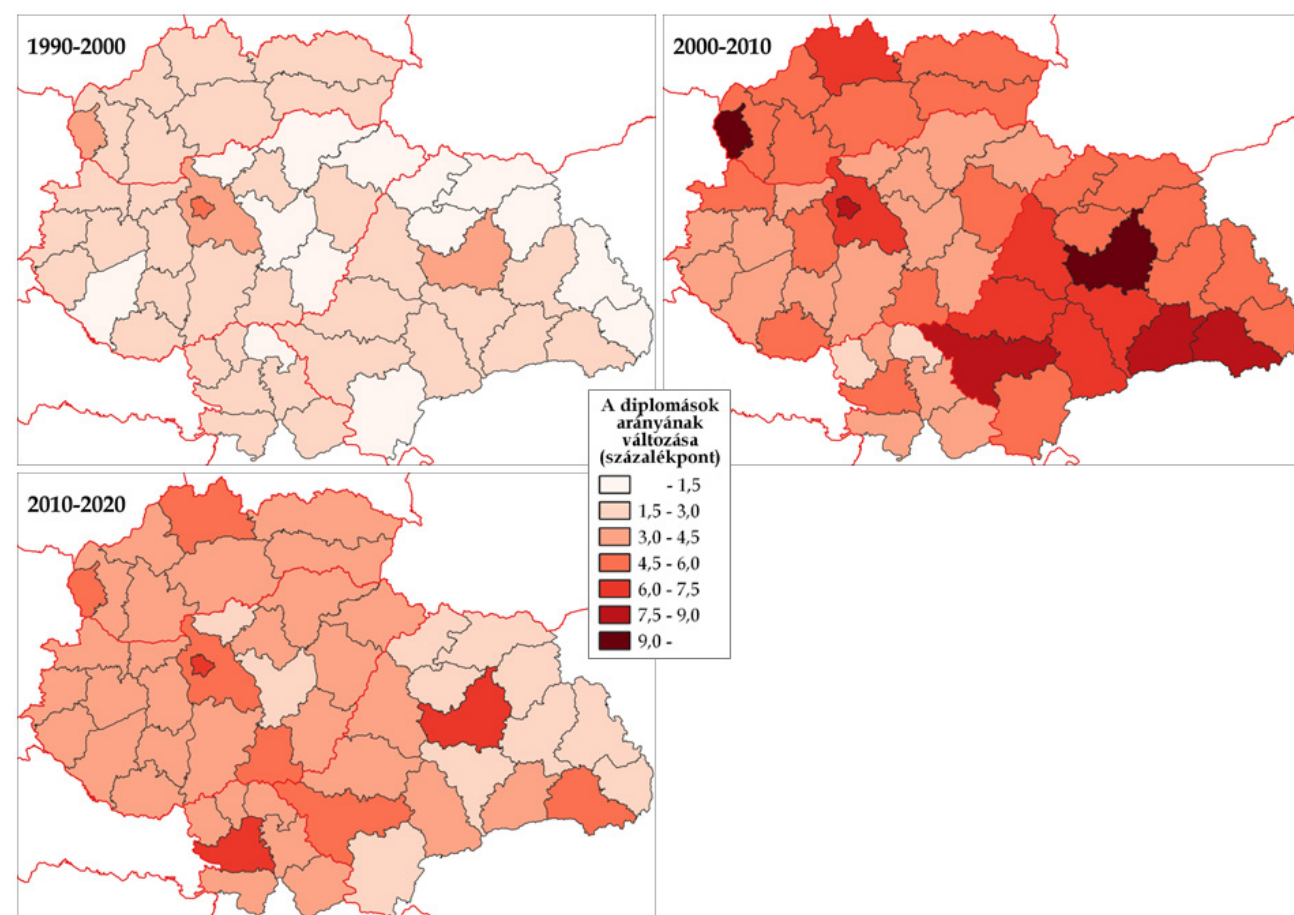
A másik három nagytérséghez képest Erdélyben jóval kevésbé mutatható ki az éllovas Kolozs megye hatása, a második Temes megye értékei ugyanis rendre jóval közelebb állnak előbbi értékeihez, mint a többi megyééhez. Erdélyben a legképzettebb térség tehát alapvetően nem emelkedik annyira ki a többi térség közül, mint a másik három nagytérség esetében. Ellenkezőleg, a három évtized során a megyei értékek alapján végig szépen kirajzolódott egy – kezdetben viszonylag enyhe, ám idővel egyre meredekebb – lejtő. Az eredmények azt is jól mutatják, hogy Erdélyben egyik nagyváros és térsége sem játszik domináns szerepet.

A korábbi eredmények alapján nyilvánvaló, hogy a diplomások aránynövekedését, valamint annak térségi folyamatait tekintve a három vizsgált évtized mindegyike markánsan eltérő karakterjegyekkel jellemezhető. Ezek az eltérések még látványosabbak, ha az egyes évtizedek során bekövetkezett változások területi mintázatait is ábrázoljuk (4. ábra).

A kilencvenes évek kisebb volumenű növekedése általában megyei szinten is mérsékelt változásokat hozott: bár mindenhol növekedett a diplomások aránya, a térségek több mint kétharmadában ez a növekedés 2,0 százalékpont alatt maradt. Ezt meghaladó gyarapodás a Pozsonyi kerület és Dél-Bácska kivételével csak magyarországi és erdélyi megyékben volt. Ugyanakkor az 1,5 százalékpont alatti növekedés is csak e két nagytérség megyéire volt jellemző. Erdélyben és Magyarországon tehát a

4. ábra:

A felsőfokú végzettségűek arányának változása a vizsgált megyék teljes lakosságában;
1990–2000, 2000–2010, 2010–2020 (százalékpont)

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

megyék egy kisebb csoportja átlag feletti, egy nagyobb csoportja pedig átlag alatti növekedést produkált, míg a szlovákiai és a vajdasági megyék összességében átlagos növekedést mutattak az évtized folyamán. Mindez nagyjából egybevág a megyei egyenlőtlenségekre számolt, fentebb ismertetett eredményekkel, amelyek a kilencvenes évek vonatkozóan a szlovákiai megyék közeledése mellett az erdélyi megyék egymástól való enyhe távolodását mutatták ki. Az évtized folyamán az egyetlen kiugró (4,5 százalékpont feletti) növekedést Budapest mutatta, a megyei rangsorban pedig Pest megye lépett a legnagyobbat előre. Az évtized vesztesei összességében szintén a magyarországi megyék voltak: a 19 megyéből 15 hátrébb került a rangsorban.

A következő évtized rendkívül dinamikus változásait jól szemlélteti, hogy a kilencvenes évek Budapestjének e kiugró növekedését a kétezres évek folyamán a megyék túlnyomó többsége meghaladta. Az évtized változásai a korábbiaknál még országspecifikusabbak voltak: míg Szlovákia minden, és Erdély szinte minden megyéjében 5,0 százalékpont feletti volt a növekedés, addig Magyarországon – Budapest és Pest megye kivételével – csak Csongrád-Csanád megye, a Vajdaságban pedig egyedül Dél-Bácska mutatott ennél magasabb értéket. Szlovákia mellett tehát ezúttal Erdélyben is jobban hasonultak a megyei értékek egymáshoz, mint más ország megyéihez. Mindez megerősíti e két nagytérségben az egyenlőtlenségek csökkenését mutató korábbi eredményeket is. Magyarországon – a kiugró budapesti és Pest megyei értékeken kívül – ugyancsak a hazai értékekhez hasonlított legjobban minden megyei érték, ami szintén egybevág az egyenlőtlenségek mérsékelt csökkenésével az országban.

Az országspecifikus jegyek mellett alapvetően a kétezres évek is jellemző volt, hogy egy nagytérségen belül a nagyvárosok megyéi nagyobb növekedést mutattak, mint a többi megye. Ez a jelenség Magyarországon volt a leglátványosabb, de a regionális központok értéke Erdélyben is minden esetben megelőzte a többi megyéét. Az évtized legnagyobb (9,1 százalékpontos) növekedését Kolozs megye produkálta, de a Pozsonyi kerület és Budapest is szorosan mögötte volt. A Vajdaság lemaradását

jól szemlélteti, hogy a legszerényebb növekedés – Nógrád megye kivételével – rendre az ottani körzetekre volt jellemző: az Újvidék központú Dél-Bácskát kivéve mindegyikben csupán 3,0 százalékpont körüli volt a változás. Az évtized folyamán a Vajdaság összes megyéje, míg Magyarország 17 megyéje került hátrébb a rangsorban.

A kétezer-tízes évek mérséklődő változásai összességében jóval kevésbé bizonyultak országspecifikusnak: ezúttal minden nagytérségből több megye is szerepelt a jobban teljesítők között. A gyengébben teljesítők csoportjában ugyanakkor szinte kizárólag erdélyi és magyarországi térségeket találunk: a húsz legkisebb növekedést produkáló megyéből mindössze egy szlovákiai és egy vajdasági volt. Az erdélyi megyék felében ráadásul kifejezetten alacsony (2-2,5 százalékpont körüli) volt a növekedés, míg a regionális központok megyéi ismét az élmezőnyben végeztek. Nem csoda tehát, hogy az egyenlőtlenségek ezúttal nemhogy nem csökkentek, hanem még növekedtek is Erdélyben. A növekedés tekintetében a korábbiaknál nagyobb volt a szórás a másik három nagytérségben is, azonban ez esetükben nem a megyei egyenlőtlenségek növekedését eredményezte, hanem annak minimális csökkenését vagy stagnálását hozta el. Ezzel együtt Erdély mellett a három másik nagytérségben is folytatódott a nagyvárosi központtal rendelkező megyék egyre gyorsuló előretörése. Mindezt Budapest, Dél-Bácska, Kolozs és Pest megye, valamint a Pozsonyi kerület kiugró növekedési üteme is jelzi.

A vizsgált három évtized alatt összességében egyértelműen a nagyvárosokkal rendelkező térségekben nőtt a legnagyobb mértékben a diplomások aránya (5. ábra.). Közülük is kiemelkedik Budapest a 20,0 százalékpontot is meghaladó növekedésével, de Kolozs megye és a Pozsonyi kerület is nagyon látványos (18,0 százalékpont feletti) növekedést produkált. A többi vajdasági térséghez képest az Újvidék központú Dél-Bácskában is kiugró (14,0 százalékpont feletti) mértékben emelkedett a diplomások aránya. E regionális központokon kívül a többi nagyvárosi térségben is jelentős volt a növekedés: a 200 ezer fő fölötti lakosságszámú városok megyéi közül egyedül a Kassai kerület és Hajdú-Bihar megye növekedése volt átlag alatti. A megyei rangsorban a három évtized alatt a legnagyobb

előrelépést Szeben és Bihar megye, Pest megye, valamint a Nagyszombati kerület mutatta be, de a legtöbb erdélyi és szlovákiai megye pozíciója is jelentősen javult.

A három évtized egyértelmű vesztesei a vidékies térségek voltak: néhány szlovákiai kerület kivételével a térségi átlag alatt maradt az összes 100 ezer fő alatti lakosságszámú központtal rendelkező megye növekedése. Azok a megyék pedig, amelyek központja az 50 ezer fős lakosságszámot sem érte el, rendre a legkisebb növekedést produkálták. Közülük is kilóg alulról Nógrád megye, amelynek növekedése 7,0 százalékpont alatt maradt, de nagyon alacsony volt az emelkedés Jász-Nagykun-Szolnok megyében, a Nyugat-bácskai körzetben és Kovászna megyében is. Magyarország, Erdély és a Vajdaság többi vidékies megyéje szintén a vizsgált időszak veszteséinek mondhatók. Szlovákiának ezzel szemben

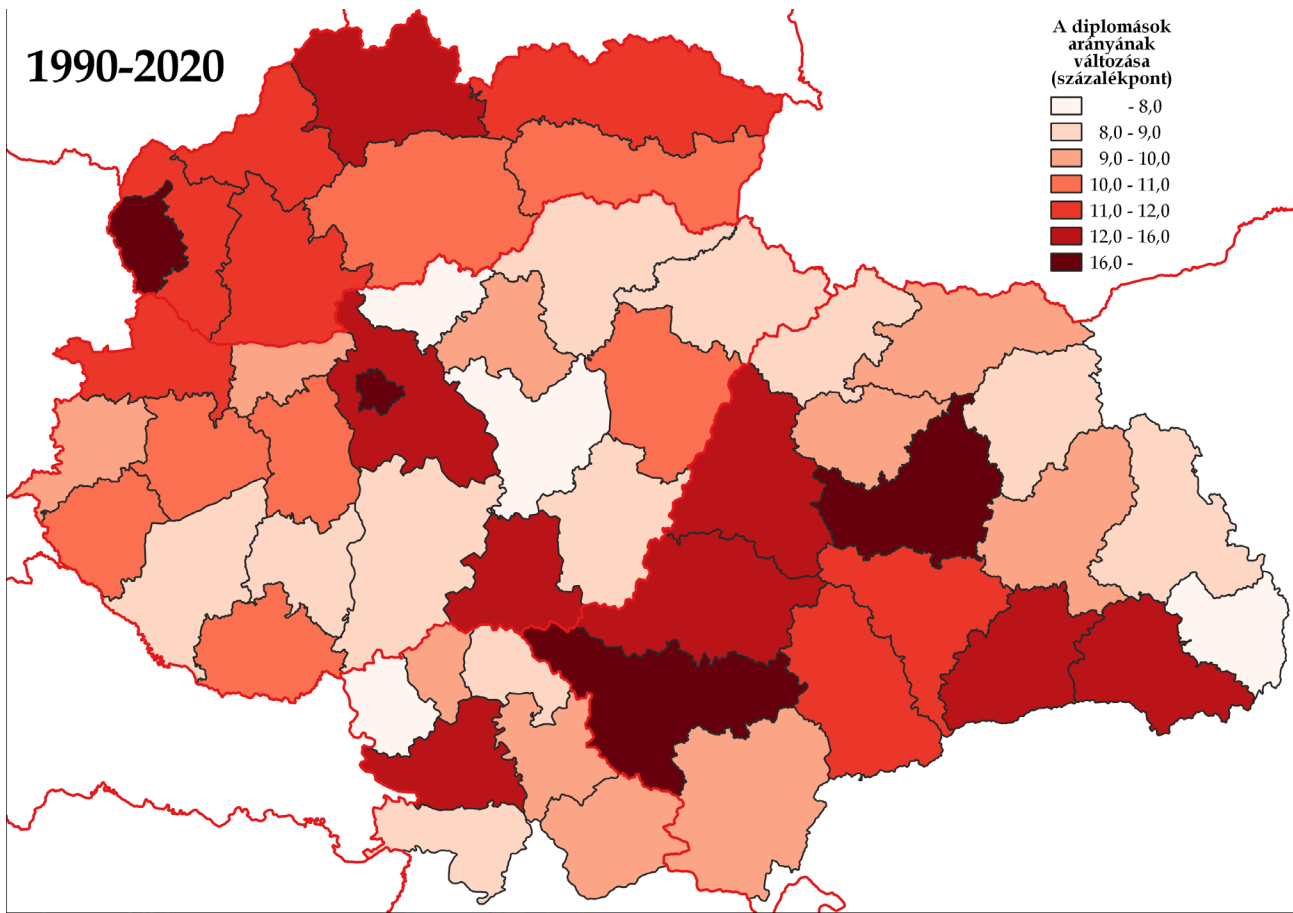
minden térsége a 10,0 százalékpont feletti növekedést produkáló legjobb 25-ben volt. A megyei rangsorban a legnagyobb hátralepést Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megye szenvedte el, de a legtöbb magyarországi és vajdasági megye pozíciója is jelentősen visszaesett.

6. Összefoglalás

A tanulmány a felsőfokú végzettséggel rendelkezők térbeli eloszlásának 1990 és 2020 között végbemenő változását vizsgálta a Kárpát-medence jelentős számú magyar népességgel rendelkező országaiban/ nagytérségeiben (Magyarország, Erdély, Szlovákia, Vajdaság). A diplomások teljes lakossághoz viszonyított aránya a vizsgált nagytérségek közül végig Magyarországon volt a legnagyobb, de Szlovákia értéke is mindig a magyarországi közelében volt.

5. ábra:

A felsőfokú végzettségűek arányának változása a vizsgált megyék teljes lakosságában; 1990–2020 (százalékpont)

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

Erdély eleinte jelentős lemaradásban volt a másik három nagytérséghez képest, ám 2010-re megelőzte a lassan növekedő vajdasági értéket. Magyarország déli szomszédja azonban nem sokáig volt sereghajtó: 2020-ra visszaelőzte Erdélyt.

A diplomások arányának Kárpát-medencei növekedési dinamikájában jelentős különbségek voltak az egyes évtizedek között. A kilencvenes évek lassú növekedését a kétezres években egy rendkívül dinamikus emelkedés követte, amely a kétezer-tízes évekre valamelyest mérséklődött. A kétezres évek ugrásszerű változásainak fő térségi győztese Erdély és Szlovákia volt, míg a vajdasági növekedés jóval a másik három alatt maradt. Utóbbi egyik legfőbb oka minden bizonnyal a kilencvenes években zajló délszláv háború volt, amely – számos egyéb társadalmi-politikai változás mellett – a felsőoktatási expanziót is késleltette a mostani Szerbia teljes területén. Nagy valószínűséggel a háború következménye az is, hogy Szerbia (akkor még Jugoszlávia) a másik három vizsgált országgal ellentétben nem 1999-ben, hanem csak 2003-ban csatlakozott a Bologna-folyamathoz és vele együtt az európai felsőoktatási térséghez. A diplomások arányának kiugró térségi növekedésére emellett minden bizonnyal az Európai Unióhoz való csatlakozás, illetőleg az azt előkészítő folyamatok is hatással voltak, amelyek a vizsgált országok közül szintén egyedül Szerbiát nem érintették. A kétezer-tízes években a Vajdaság kivételével minden vizsgált térségben mérséklődött az előző évtizedet jellemző dinamikus növekedés, mely mögött – demográfiai okok mellett – elsősorban nagy valószínűséggel a gazdasági világválság hatásai húzódnak meg.

A Kárpát-medencei felsőoktatási rendszerek 1990 utáni expanziója térben is meglehetősen differenciáltan zajlott le. A nagyvárosi térségekben már a vizsgálat kezdő időpontjában is átlagon felüli volt a diplomások aránya, és ez az előny évtizedről-évtizedre egyre jelentősebb lett: a két fővárosi térség mellett a regionális központok megyéiben is kiugró mértékű volt a növekedés. A vidékies térségek többsége ezzel szemben komoly hátrányba került: a képzetlenebb és a képzetlenebb megyék közötti különbség folyamatosan és jelentős mértékben nőtt a vizsgált időszakban. A különbségek növekedésének mértéke ráadásul évtizedről-évtizedre nőtt, ami egy gyorsuló polarizációt,

a képzetlenebb és a képzetlenebb megyék közötti egyre gyorsabban nyíló ollót jelent.

Ezzel egy időben összességében teljes Kárpát-medencei viszonylatban és az egyes nagytérségeken belül is jelentős mértékben csökkentek a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei. Magyarországon és Szlovákiában – elsősorban a két főváros torzító hatása miatt – ezek az egyenlőtlenségek a vizsgált időszak elején jóval nagyobbak voltak, mint Erdélyben és a Vajdaságban. A megyei értékek közeledése miatt azonban a vizsgált időszak végére a szlovákiai egyenlőtlenségek mértéke is lecsökkent a másik két nagytérségre jellemző szintre, míg a magyarországi érték szintén jelentős közeledést mutatott.

A három eltérő dinamikájú évtized különbözőképpen hatott a Kárpát-medencének és vizsgált nagytérségeinek a területi folyamataira is. A kilencvenes évek lassú növekedése általában megyei szinten is mérsékelt változásokat hozott, az egyetlen kiugróemelkedést Budapest produkálta. Mindeközben Szlovákia kivételével mindegyik nagytérségben csak minimálisan változtak a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei, a képzetlenebb és a képzetlenebb megyék közötti különbségek mérsékelt növekedése mellett. Szlovákiában ezzel szemben az évtized folyamán jelentős mértékben csökkentek a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei, míg a képzetlenebb és a képzetlenebb megyék közötti különbségek csak minimálisan nőttek (sőt, a Pozsonyi kerület kiugró értéke nélkül lényegében nem változtak).

A kétezres években lezajlott rendkívül dinamikus növekedés győztesei alapvetően a szlovákiai és az erdélyi térségek, míg a vesztesei a vajdasági térségek és Magyarország vidékies megyéi voltak. Az évtized a megyei szintű egyenlőtlenségek nagymértékű csökkenését hozta el teljes Kárpát-medencei viszonylatban és az egyes nagytérségeken belül is. A legnagyobb mértékben Szlovákián belül csökkentek a diplomások arányának egyenlőtlenségei, de a megyei értékek jelentős közeledése volt megfigyelhető Erdélyben és Magyarországon is. Ezzel szemben a Vajdaságon belül minimális mértékben még növekedtek is a megyei egyenlőtlenségek. Nagytérségeken belüli felzárkózásról ugyanakkor ezúttal sem beszélhetünk: a képzett és a kevésbé képzett megyék

értéke közötti különbség minden térségben jelentős mértékben nőtt. Ennek megfelelően a legnagyobb mértékben ismét a fővárosokban és a regionális központokban nőtt a diplomások aránya.

A kétezzer-tízes évek mérséklődő változásai összességében jóval kevésbé bizonyultak ország-specifikusnak, hiszen minden nagytérségből több megye is szerepelt a jobban teljesítők között. A legnagyobb növekedés ebben az évtizedben is a fővárosok és a regionális központok megyéit jellemezte. Az évtized vesztesei viszont ezúttal is csak két nagytérségből kerültek ki: Erdély és Magyarország vidékies megyéiben jóval kisebb mértékben növekedett a diplomások aránya, mint más térségekben. Nem meglepő tehát, hogy Magyarországon ezúttal csak minimálisan csökkentek a megyei egyenlőtlenségek, Erdélyben pedig még nőttek is. Emellett az évtized folyamán a korábbiaknál is nagyobb mértékben nőttek a képzett és képzetlen megyék közötti különbségek.

A három évtized alatt a diplomások arányát tekintve összességében a legtöbb szlovákiai és erdélyi megye pozíciója jelentősen javult, míg a központi megyék kivételével a magyarországi és vajdasági megyék pozíciója nagymértékben visszaesett. Magyarország összességében éllavas pozíciója tehát kissé csúszott: míg Budapesten és Pest

megyében rendkívüli mértékben növekedett a diplomások aránya, addig az ország legtöbb megyéjére tartós pozíciógyengülés volt jellemző.

Fontos látni, hogy a tanulmányban bemutatott, felsőfokú végzettséghez kapcsolódó folyamatok nemcsak önmagukban érdekesek, hanem képesek érzékelteni a Kárpát-medence nagytérségeinek és megyéinek az elmúlt harminc évre jellemző fejlődési pályáit is. Mivel a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya napjainkban különösen jól magyarázza egy térség gazdasági fejlettségét és lakosságának életminőségét, az egyes térségek felsőoktatási pozícióváltozásai egyben az adott térségek fejlettségében bekövetkezett változásokról is tanúskodnak.

A Kárpát-medencében az elmúlt három évtizedben bekövetkezett fejlettségbeli változások területi jellemzőinek a vizsgálata ugyanakkor természetesen nem állhat meg a diplomások arányában bekövetkezett változások megyei szintű elemzésénél. Ezért a megkezdett munka folytatásaként kifejezetten indokolt egyrészt a Kárpát-medencei megyék gazdasági fejlettségének és életminőségének egyéb mutatókkal történő vizsgálata és ezek jelen tanulmány eredményeivel való összehasonlítása, másrészt a diplomások arányában bekövetkezett változások megyei szintnél részletesebb területi bontású vizsgálata.

Irodalom

Badis Róbert (2008). A vajdasági magyar népesség társadalmi szerkezete két népszámlálás tükrében 1991, 2002. *Regio*, 19 (4), pp. 102–154.

Barro, Robert J. és Lee Jong-Wha (1993). International comparisons of educational attainment. *Journal of Monetary Economics*, 32 (3), pp. 363–394. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(93\)90023-9](https://doi.org/10.1016/0304-3932(93)90023-9)

Barro, Robert J. és Lee Jong-Wha (2001). International data on educational attainment: Updates and implications. *Oxford Economic Papers*, 53 (3), pp. 541–563. <https://doi.org/10.1093/oep/53.3.541>

Barro, Robert J. és Lee Jong-Wha (2015). *Education Matters: Global Schooling Gains from the 19th to the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199379231.001.0001>

Becker, Gary Stanley (1964). *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago: The University of Chicago Press.

Borbély Mátyás (2020). A külhoni magyarság társadalmi-gazdasági pozícióit vizsgáló kutatások területi vonatkozásai. In Péti Márton, Schwarcz Gyöngyi és Ress Boglárka (szerk.), *Multidiszciplináris tanulmánykötet a Kárpát-medence és magyarságának egyes társadalmi, gazdasági, környezeti jelenségeiről és kihívásairól* (pp. 38–49). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Borbély Mátyás, Csécsi Dávid és Péti Márton (2022). A Kárpát-medencei külhoni magyarság társadalmi-gazdasági pozícióinak vizsgálatára alkalmas adatkörök összehasonlító elemzése. *Statisztikai Szemle*, 100 (8), pp. 749–782. DOI: 10.20311/stat2022.8.hu0749

Coleman, James Samuel (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 94, pp. 95–120. <https://doi.org/10.1086/228943>

Csata Zsombor, Schwarcz Gyöngyi, Péti Márton és Borbély Mátyás (2021). A Kárpát-medencei magyarok életminőségének összehasonlító elemzése. *Kisebbségi Szemle*, 2021 (2), pp. 59–85.

Gábrity Molnár Irén (2004). A vajdasági magyar tanulóifjúság iskolai szintje, mint a magyar értelmiségpótlás feltétele. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2004 (1). Elérés: <https://forumszemle.eu/2004/06/15/dr-gabrity-molnar-iren-a-vajdasagi-magyar-tanuloifjusag-iskolai-szintje-mint-a-magyar-ertelmisegpotlas-feltetele/> Letöltés: 2024. 08. 21.

Gál Zoltán (2014). A felsőoktatás területi szerkezetének változásai. *Educatio*, 2014 (1), pp. 108–120.

Gál Zoltán (2016). Egyetem és a város, *Educatio*, 2016 (2), pp. 220–233.

Goujon, Anne; KC, Samir; Speringer, Markus; Barakat, Bilal; Potančoková, Michaela; Eder, Jakob; Striessnig, Erich; Bauer, Ramon és Lutz, Wolfgang (2016). A Harmonized Dataset on Global Educational Attainment between 1970 and 2060 – An Analytical Window into Recent Trends and Future Prospects in Human Capital Development. *Journal of Demographic Economics* 82 (3), pp. 315–363. <https://doi.org/10.1017/dem.2016.10>

Gyurgyik László (2006). A szlovákiai magyarság szerkezeti összetételének változásai. *Pro Minoritate*, 2006 (2–3), pp. 20–36.

Gyurgyik László (2008). A szlovákiai magyarok társadalmi szerkezete a 90-es években. *Regio*, 19 (4), pp. 77–101.

Gyurgyik László (2014). Demográfiai változások. Kézirat. In *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig*. Elérés: <https://adatbank.sk/lexikon/demografiai-valtozasok/> Letöltés: 2024. 08. 21.

Híves Tamás és Kozma Tamás (2014). Az expanzió vége? *Educatio*, 2014 (2), pp. 239–252.

Horváth Gyula (szerk.) (2003). *A Kárpát-medence régiói; 1. Székelyföld* (p. 452). Budapest–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.

Horváth Gyula (szerk.) (2004). *A Kárpát-medence Régiói; 2. Dél-Szlovákia* (p. 523). Budapest–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.

Hrubos Ildikó (2014). Expanzió – határok nélkül. *Educatio*, 2014 (2), pp. 205–215.

Kiss Tamás (2010b). Támpontok az erdélyi etnikai réteg-ződési rendszer vizsgálatához, II. *Pro Minoritate*, 2010 (3), pp. 3–42.

Kiss Tamás (2012). Demográfiai körkép – A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012 (1), pp. 24–48.

Kiss Tamás (2017). Demográfiai és társadalmi makro folyamatok. In Bárdi Nándor és Éger György (szerk.), *Magyarok Romániában, 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Károli Könyvek. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó.

Kocsis Károly és Tátrai Patrik (szerk.) (2015) A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata. Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Intézet.

Kocsis Károly (főszerk.) (2018). Magyarország Nemzeti Atlasza – Természeti környezet. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet.

Kocsis Károly (főszerk.) (2021). *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*. Budapest: Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet.

Kozma Tamás (2009). Meddig terjed a felsőoktatás? In Berács József, Hrubos Ildikó és Temesi József (szerk.), „*Magyar Felsőoktatás 2008*” Konferencia előadások. NFKK Füzetek 1. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem – Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja.

Kozma Tamás (2016). A tanulás térformáló ereje. *Educatio*, 2016 (2), pp. 161–169.

Lannert Judit (2004). Alapvető tények az oktatási expanzióról. In Fazekas Károly és Varga Júlia (szerk.), *Munkaerő-piaci tükrök* 2004 (pp. 64–69). Budapest: MTA, OFK.

Lutz, Wolfgang; Goujon, Anne; KC, Samir és Sander-son, Warren C. (2007). Reconstruction of populations by age, sex and level of educational attainment for 120 countries for 1970–2000. *Vienna Yearbook of Population Research*, 5 (2007), pp. 193–235. Austrian Academy of Sciences (ÖAW). doi:10.1553/populationyearbook2007s193

Nagy Péter Tibor (2014). A tömegesedés évszázada – A történet-szociológia új lehetőségei. *Educatio*, 2014 (2), pp. 216–238.

OECD (2019). Skills matter: Additional results from the survey of adult skills. Country note – Hungary. Paris: OECD Publishing.

Papp, Z. Attila (2008) Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio*, 19 (4), pp. 155–232.

Péti Márton, Csata Zsombor, Schwarcz Gyöngyi és Borbély Mátyás (2021). Hogy élnek a magyarok? A Kárpát-medencei

magyarság életminőségének átfogó vizsgálata. *Magyar Tudomány*, 182 (6), pp. 755–768. DOI: 10.1556/2065.182.2021.6.4

Polónyi István (2014). Régi, új felsőoktatási expanzió. *Educatio*, 23 (2), pp. 185–204.

Polónyi István (2023). Bejutás a felsőoktatásba – növekvő egyenlőtlenségek. *Új pedagógiai szemle*, 73 (5–6), pp. 80–99.

Rechnitzer János (2009). A felsőoktatás térszerkezetének változása és kapcsolata a regionális szerkezettel. *Educatio*, 18 (1), pp. 50–63.

Schultz, Theodore William (1961). Investment in Human Capital. *American Economic Review*, 51 (1), pp. 1–17.

Springer, Markus et. al. (2019). Global Reconstruction of Educational Attainment, 1950 to 2015: Methodology and Assessment. *Vienna Institute of Demography Working Papers*, 2019 (2). Vienna: Austrian Academy of Sciences (ÖAW), Vienna Institute of Demography (VID). <https://doi.org/10.1553/0x003cb434>

Szukicsné Serfőző Klára (1993). *Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében*. A KSH NKI kutatási jelentései, 48. Budapest: KSH NKI.

Tátrai Patrik, Ferenc Viktória, Rákóczi Krisztián és Márton János (2022). *Közoktatási kör(tér)kép: a tanulói létszámok változása a Kárpát-medence külhoni magyar közösségeiben a 2010-es években* (p. 231). Budapest: Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó.

Veres Valér (2015). *Népességszerkezet és Nemzetiség – Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

Vila, Luis E. (2000). The non-monetary benefits of education. *European Journal of Education*, 35 (1), pp. 21–32. <https://doi.org/10.1111/1467-3435.00003>

Živković, Milka Bubalo; Lukić, Tamara és Đerčan, Bo-ban (2020). Education level of certain ethnic groups in the province of Vojvodina (Republic of Serbia). *Acta Geobalcanica*, 7 (2), pp. 77–83. <https://doi.org/10.18509/AGB.2021.11>

KALMÁR ZOLTÁN

A Kárpát-medencei vízerőművek: zöldenergia és környezetvédelem

„Annak meghatározására, hogy ökológiai szempontból általában miként értékelhetők a vízgazdálkodási beavatkozás okozta változások, ma még nincs egységes, kialakult és megbízható értékelési módszer. [...] Az ökológiai rendszerek és azok egyes tényezőinek értékelése problematikus, ugyanis a rendszer és funkciói értéksemlégek. A természetnek és a természet különféle megnyilvánulásainak, struktúrájának egyedi, saját értékrendszere van. Ha azonban a környezettel kapcsolatban valamilyen kívánatos állapot megadására törekednénk, akkor a lehetőség szerint a funkciói szerint érintetlen természetet jelölhetnénk meg kívánatosnak, amelynek viszont számtalan állapota ismeretes.”

(DÓRA, 1996, 79. o.)

1. A folyami vízenenergia hasznosítása

Az emberiség már az ókor óta használja a folyamok vizét természeti erőforrásként. A középkori Magyarországot is a víz erejének kiterjedt felhasználása jellemezte, a Kárpát-medence minden folyójára, patakjára számos vízimalmot, hajómalmot telepítettek. A Kárpát-medencei vízimalmok elterjedésének kezdetét a 2000-es évek történeti kutatásai már nem a 12. századra, hanem a 11. század elejére vezetik vissza, és megjelenésüket a bencés, illetve püspökségi birtokokhoz társítják. Ha az egyes malomépítmények nem is maradtak fenn évszázadokon át,

a malomhelyek használatára a folyamatosság volt jellemző. A malmok, fűrészek, kalapácsok meghajtására épített folyami műtárgyak jelentős változást nem idéztek elő a természetben. A 19. század második felében kibontakozott technikai-technológiai fejlődés – a vasbeton megjelenése, az újfajta, nagy hatásfokú vízturbinák előállítása – lehetővé tette a korábbiakhoz képest jóval nagyobb és a régebbiektől jelentősen különböző folyami műtárgyak építését, s a vízenenergia felhasználása is új irányt vett: a továbbiakban kifejezetten az elektromos áram előállítás, a villamosenergia-szolgáltatás került előtérbe. Az új eszköz-kultúra azonban magával hozta a

természeti környezetbe való erőteljes beavatkozást. Az új vízgazdálkodási cél, a vízenergia-termelés azonban nem vált kizárólagossá, kiemeltté, hanem a hagyományos emberi vízhasznosítási célok – árvíz-elhárítás, élelemtermelés, vízi közlekedés – között kapott helyet. (faz.net, 2002.; FERENCZI, 2006, 125–126. o.; GLATZ, 2010, 65. o.; GERSE, 2014, 779. o.)

Fenntarthatósági szempontból az ún. megújuló energia minden fajtáját értékesnek tartjuk, de a vízenergia az ezek között felállított rangsorban is elől kap helyet. A vízerőművek számos előnnyel rendelkeznek. A folyami vízerőmű-létesítmények műszakilag kiforrott technológiát képviselnek; megfelelő karbantartással hosszú, akár száz évet is meghaladó élettartamúak nincs számottevő károsanyag-kibocsátásuk és nincs hulladéktermelésük. Mindemelllett a szélturbinákkal és napelemes rendszerekkel ellentétben szinte folyamatosan rendelkezésre állnak és viszonylag pontosan kiszámítható mennyiségű elektromos áramot termelnek. Előnyeik közé tartozik az is, hogy védik a környező területeket az árvíztől, ezáltal csökkenthetik környékükön az árvízkárokat és elkerülhetővé teszik, hogy az árvíz kárt tegyen az élővilágban, a veszélyeztetett fajokban; hozzájárulhatnak az aszálykárok csökkentéséhez; vizet biztosíthatnak ipari és mezőgazdasági vízhasználatokhoz; elősegíthetik a vízi közlekedést; kapcsolódhat hozzájuk üdülés, vízi sport, turizmus. (SZEREDI et. al., 2010, 961–971. o. ; FÁY, 2014, 774, 777. o.; GERSE, 2014, 784. o.) „Nem minden környezeti hatás szükségszerűen negatív. Ha az építés befejeződött és az állapot stabilizálódott, gyakran a természetes tavakban szokásoshoz hasonló feltételek alakulnak ki. Ez előnyös lehet a nyugodt vízi feltételekhez szokott élővilág alakulására. Különösen kedvező hatása lehet a madarakra.” (SZEREDI ET. AL., 2010, 968. o.)

A folyami vízerőmű-létesítményeknek előnyeik, pozitív hatásaik mellett hátrányaik is vannak. A radikális beavatkozás a természetbe, a víztározók kialakítása megváltoztatja a vízjárást, a vízi és az árasztás előtti szárazföldi élőhelyeket. Ezért a vízerőmű-létesítmények építésekor előfordul, hogy a folyók folyása és környezete természetességéért, a víztestek ökológiájáért aggódó természetvédők az egyik legkörnyezetbarátabb energiatermeléssel szemben lépnek fel. A pozitívumok és negatívumok mérlegelésekor figyelembe kell venni, hogy

a villamosenergia-termelésnek nincs olyan módja, amelynek ne lennének árnyoldalai, negatív ökológiai hatásai. (faz.net, 2002.; SZEREDI et. al., 2010, 968–971. o.; KÖHLER, 2008.) Az előnyök és hátrányok értékelésekor ki kell mutatni, hogy másféle energia-termelési módok mennyire terhelik a természeti környezetet a vízerőmű-létesítményekhez képest: „a vízenergia hasznosításának súlyozott környezeti hatásai egy kilowattóra villamosenergiára vetítve háromszázszor kisebbek, mint a lignitből termelt villamosenergia esetén, kétszázötvenszer kisebbek, mint a szén- és olajtüzelésű erőművek termelésénél, és ötvenszer kisebbek, mint a földgáztüzelésű erőműveknél.” (SZEREDI et. al., 2010, 968. o.)

Az ökológiai hatások feltérkép:ezése mellett a gazdasági feltételek vizsgálata sem elhanyagolható. Kétségtelen, hogy a folyami vízerőmű-létesítmények beruházási költsége legalább háromszor nagyobb, mint a hasonló teljesítményű gázbázisú erőművéké, a vízerőművek azonban hosszú élettartamuk és viszonylag alacsony üzemelési költségük miatt gazdaságosabbak. (DZINDZISZ, 2017.; MÉSZÁROS, 2022.) Gazdaságosságukat bizonyítja az is, hogy a folyami vízerőművek általában egyszerre több célt szolgáló létesítményrendszerek. A többcélú vízhasznosítás magában foglalja a létesítmények kiemelt szerepét az élelmiszertermelés, ivóvízellátás, biztonságos vízi közlekedés, árvízvédelem, a turizmus, sport és rekreáció területén. Sőt, ezek vagy ezek egyike olykor jelentősebb funkciót tölthet be, mint az elektromos áram előállítás. (SZEREDI et. al., 2010, 965.; FÁY, 2014, 775.)

2. Vízerőművek a történelmi Magyarországon

A magyarországi folyami vízenergia-készlet tudományos igényű felmérése és értékelése a 19. század végén és 20. század elején a világon az elsők között valósult meg, nemzetközi szinten mintaadó kezdeményezésnek számított. A hazai természetes (azaz víztározók építése nélküli) vízenergia-potenciál felmérése 1897 és 1903 között Viczián Ede mérnök irányításával zajlott, aki munkájában a magyarországi vízépitési tevékenységeket koordináló minisztériumi szervezet vezetője, Kvassay Jenő mérnök messze-menő támogatását élvezte. A vízenergia-készlet szisztematikus feltérkép:ezése, amely a korabeli Magyarországon a hegyvidéki vízenergiái lehetőségek

számbavételére irányult, az állam által finanszírozott, gazdaságfejlesztési feladatnak számított. A dokumentáció nem fogalmazott meg javaslatokat arra vonatkozóan, hogy konkrétan hol lenne érdemes vízerőműveket építeni. A hegyvidéki folyószakaszon végzett felmérés kimutatta, hogy a történelmi Magyarország legjelentősebb vízenergia-készletei a nemzetiségek által lakott területeken találhatók, ezért a vízerőművek építésének kérdését nemcsak gazdasági, hanem nemzetiségpolitikai vetületben is értelmezni kellett. (A vízlépcső, 1994, 336. o.; HAJDÚ, 1999, 945–946. o.)

A magyarországi vízerőművek építése a 19. század utolsó harmadában kezdődött. Az elsőt 1878-ban a Cserna-patakon Csernahévíznél helyezték üzembe. Az 1890-es évek első felében – különös tekintettel az 1896-os millenniumi évre való előkészületekre és ünnepekre – vett nagy lendületet a hazai vízerőmű-építés: 1893-ban a Cserna-patakon Börzénynél és Herkulesfürdőnél, 1894-ben a Ternecelyipatakon Alsó-Ternecelynél, 1895-ben az Abrudpatakon Abrudfárvánál, a Hernádon Iglónál és a Rábán Ikervárnál, 1896-ban pedig a Besztercén Besztercebányánál, a Cód patakon Códnál, a Hernádon Kassánál és a Garamon Zólyombrézónál létesült vízerőmű. Térhódításuk a 20. század első másfél évtizedében is folytatódott a hegy- és dombvidéki területeken. 1904-ben összesen 8 vízerőművet helyeztek üzembe. 1906-ban Kolozsvár építettett a Hideg-Szamos folyó völgyében völgyzárógátas vízerőművet, amely jelentős részben biztosította a város villamosenergia-szükségletét. A történelmi Magyarországon az első világháború végéig több mint 90, többnyire 1–2 turbinával működő vízerőművet létesítettek. Ezek főként önkormányzati és magánberuházásokként valósultak meg, s a magyar kreativitás nagyszerű példáiként tekintettek rájuk. Az első világháború után a trianoni békeszerződés következtében vízenergia-készletünk mintegy 95 százaléka a történelmi Magyarország területéből részesült államokhoz került. (DÓKA, 1980–81, 16–18. o.; HAJDÚ, 1999, 947, 952. o.)

3. Vízerőművek a mai Magyarországon

A vízerőművek Magyarország energiaszükségletének viszonylag csekély részét biztosítják. A hazai vízerő-

készlet közel 1000 MW villamos teljesítmény hasznosítását tenné lehetővé, ennek azonban mindössze kb. 6 százalékát hasznosítjuk. (GERSE, 2014, 783. o.)

1. táblázat:
Hazai vízfolyások kiaknázzható villamos teljesítménye

	kiaknázzható villamos teljesítmény (MW)
Duna	707
Tisza	99
Dráva	88
Egyéb folyók	95
Összesen	989

Forrás: Gerse, 2014, 783. o.

Azt, hogy Magyarország vízerőhasznosítási potenciáljait nem aknázzák ki, s ezáltal a vízenergia a lehetőségekhez képest jóval kisebb mértékben járul hozzá Magyarország villamosenergia-szükségleteinek fedezéséhez, leginkább azzal magyarázzák, hogy a hazai folyók, folyószakaszok síkvidékiek, kis esésűek és duzzasztás nélkül nem létesíthetők rajtuk vízerőművek. Az ezzel szemben érvelők viszont éppen az ausztriai dunai vízenergia-hasznosítási példára hivatkoznak, ahol bár a Duna olykor a hegyek között kanyarog, mégis a sík részeken sorakoznak a vízlépcsők: „Az osztrák dunai vízlépcsők is síkvidéki szakaszokon épültek, s mindegyiknél duzzasztanak (H=8-15 m közötti érték). A magyarországi szakaszra tervezett vízlépcsőknél (Nagymaros, Adony és Fajszt) is hasonló értékek lennének. Mivel Ausztriában (44 cm/km) 6-7-szer nagyobb a Duna esése, mint nálunk (7 cm/km), ezért ott sűrűbben épültek a vízlépcsők.” (MÉSZÁROS, 2022.)

Ha szemügyre vesszük a hazai vízenergia-hasznosítási adottságokat, feltételeket és a tényleges hasznosítást, azt tapasztalhatjuk, hogy a Magyarországon napjainkban működő 15 valódi (azaz nem mini/törpe) vízerőmű nagyrésze nem a legbővizűbb folyóinkon üzemel. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a 21. században számos folyami műtárgyunkat – részben jelentős Európai Unió támogatással – felújítottuk, modernizáltuk, továbbá új létesítményt is üzembe helyeztünk. (DAJKÓ, 2021.)

1. ábra:
Vízerművek Magyarországon

Forrás: Dajkó, 2021

4. Modernizált vízerművek kisebb folyóinkon

A Hernádon az első vízerművet a 20. század első éveiben építették Gibátnál, ami 1904 óta termel villamos energiát. A vízermű részben a környező települések (Szerencs, Tokaj, Tállya, Mád, Abaújszántó), részben a térség ipari és mezőgazdasági létesítményei számára szolgáltatott elektromos áramot. A több mint száz éves folyami műtárgyat 2019-ben és 2020-ban egy magánberuházás keretében technológiailag korszerűsítették, műemléki és muzeális vonatkozásban felújították. Az 1,2 milliárd forintos teljes modernizáció a vízerművet évente 5,75 gigawattóra termelésére tette alkalmassá, azaz az éves energiatermelés 70 százalékos növekedését tette lehetővé, s a vízermű élettartamát legalább három-négy évtizeddel meghosszabbította. (SZABÓ, 2020.; SOMOGYI, 2020, 15. o.)

Az első világháború előtt, 1906 és 1911 között még egy folyami műtárgyat építettek a Hernádon, a felsődobszai vízerművet, amelyet két turbinával helyeztek üzembe. A ma már szintén ipari műemlék létesítményt megépítése után 101 évvel, 2012-ben

kezdték felújítani. A 2013-ig tartó, 900 millió forintos, a hazai és európai uniós környezetvédelmi és műemlékvédelmi elvárásokat teljesítő modernizáció 60 százalékban magánberuházásként, 40 százalékban európai uniós (Környezet és Energia Operatív Program, KEOP) támogatással valósult meg. A vízermű technológiai modernizációja, a korszerűbb turbinák évente a korábbi 2,7 gigawattóra helyett 4,5 gigawattóra villamosenergia termelését teszik lehetővé. A rekonstrukció arra is kiterjedt, hogy a létesítmény – a mai környezetvédelmi igényeket szem előtt tartva – egy hallépcsővel bővüljön. „Erre azért volt szükség, mert az erőművön a halak nem tudnak átúszni. Azért, hogy a halak az ívási időszakban felfelé is tudjanak haladni, a folyón készítették egy átkötést a zsilipek és az üzemvíz-csatorna között. A rendszerben van egy csalívíz-csatorna, ami oxigénes vízzel csalogatja a megfelelő irányba a halakat, akiket a hallépcső felénél pihenőmedence is vár.” (DZINDZISZ, 2017.; SOMOGYI, 2020, 15. o.)

A Hernád legalsó szakaszán, Kesznyétennél közvetlenül a második világháború előtti és a világháborús években, 1938 és 1943 között épült két turbinás vízermű a Diósgyőri Vas- és Acélgyár

kezdemenyezésére. A vízermű, amely az 1950-es évek végéig hazánk legnagyobb vízerművének számított, részben a kohászat, részben a térségbeli öntözőberendezések villamosenergia-szükségletét szolgálta ki. A létesítmény – a gibártihoz és a felsődobszaihoz képest kisebb léptékű – műszaki felújítására a vízermű közel fél évszázados üzemelését követően, az 1990-es évek elején került sor. (Sz. B., 1997, 3. o.; FEJÉR, 2012, 75. o.)

A kesznyéteni beruházással szinte egy időben, 1936 és 1942 között épült a Hármaskörösön a duzzasztót és hajózsilipet is magában foglaló békésszentandrás vízlépcső, amely elsősorban mintegy 20 ezer katasztrális holdnyi terület egyidejű öntözését szolgálta a térségben, másrészt a Körösök hajózását biztosította. A korabeli alföldi öntözésfejlesztési program részeként megvalósult létesítmény felavatására Horthy Miklós kormányzó, a miniszterelnök és öt miniszter jelenlétében került sor. A több mint fél évszázada üzemelő létesítményhez kapcsolódó vízermű építésének gondolata 1996-ban vetődött fel. A kivitelezés másfél évtized elteltével, 2011 végén kezdődött és 2013 szeptemberéig tartott. A 2,7 milliárd forintos vízenergia-hasznosítási fejlesztés közel harmadát, egy milliárd forintot Európai Unió (Környezet és Energia Operatív Program, KEOP) támogatás biztosította. A 2 megawattos teljesítményre képes vízermű létesítésekor – a 21. századi ökológiai követelményeknek eleget téve – a halak átjutását segítő hallépcsőt is kialakítottak. (Beruházás, 2013, 12.; MÉSZÁROS, 2014, 793. o.; PAPP, 2017, 6. o.)

A Dunántúlon a Rába folyó és a Pinka-patak víz-erőforrásait hasznosítjuk. A Rábán az első vízerművet Ikervárnál építették a 19. század legvégén. Az 1900-ban üzembe helyezett műtárgy fából készült zsilipkapuit fél évszázados működés után acéltáblák váltották fel, a következő fél évszázadban azonban ezek is elhasználódtak. Ekkorra már a 110 éves létesítmény egésze modernizációra szorult. A 2010-es évek elején az ikervári vízerművet teljesen felújították, a korszerűsítés 456 millió forintos költségéhez az Európai Unió közel fele részben járult hozzá. A környezetvédelemre tekintettel az ikervári vízermű mellett is kiépítettek a halak számára ökológiai folyosót. A Rábán az 1930-as évek elején a Kis-Rába vízellátására épült nicki duzzasztómű

mellett 2006 és 2008 között új, 1,6 megawatt teljesítményű vízermű létesült. Az egy éves próbaüzem után átadott, hallépcsőt is magában foglaló, 2,1 milliárd forintos beruházás költségének 15 százalékát európai uniós támogatásból fedezték. Az új vízérőtelep 3500–4000 háztartás éves villamosenergia-szükségletét képes szolgáltatni. A 2008 augusztusától működtetett hallépcsőn egy év elteltével tudományos feltárást végeztek, amely összességében kedvező értékeléshez vezetett: „A 2009. augusztusában elvégzett hivatalos halbiológiai vizsgálat 18 halfajt azonosított a hallépcső különböző részein, ami igen jó eredménynek számít, mivel kimutatható, hogy a Rábában élő halfajok jelentős része használja a létesítményt. Néhány lassúbb áramlást kedvelő halfaj képviselőit nem, vagy csak kis számban sikerült kifogni a létesítményből, amin a későbbiekben a hallépcső egyes elemeinek további szabályozásával lehet esetleg segíteni. A vizsgálat arra is rámutat, hogy hallépcső minden bizonnyal nem csak közlekedésre, de szaporodó helyként is szolgál, mivel a kifogott minta jelentős része ivadék korú hal volt, és pl. a vágócsík esetében egyértelmű a helyi szaporulat.” (VÁSÁRHELYI, 2010, 11. o.) A Pinka patak magyarországi szakaszán 1951-ben Pornóapátinál létesült vízérőtelep 2011 májusa és 2012 decembere között zajlott kapacitásbővítő beruházásának szintén része volt egy 46 lépcsőfokos ökológiai folyosó kialakítása. A Pinkára telepített vízermű közel 300 millió forintos modernizációja fele részben európai uniós forrás felhasználásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA) támogatásával történt. A nicki és a pornóapáti vízermű közötti jelentős kapacitásbeli különbséget jól mutatja, hogy a Pinka-patakon működő vízermű mindössze 60–70 háztartás villamosenergia-ellátására alkalmas. (ERŐS, 2011, 3.; NÉMETH, 2008, 11. o.; vk, 2013, 5.)

5. A felső-dunai vízlépcsőrendszer

A dunai víz-erő energetikai hasznosítására már az Osztrák–Magyar Monarchia évtizedeiben születettek elképzelések. A Felső-Duna szabályozásával foglalkozó Enea Lanfranconi lombardiai mérnök 1891-ben tervet dolgozott ki a Pozsony környéki dunai vízerművek építésére. 1908-ban Szilárd István és Bacsó Andor mérnökök újabb, „erőtelepek

létesítésére” vonatkozó javaslattal álltak elő a Duna felső-magyarországi szakaszán. A Pozsony és Győr közötti Dunaszakasz vízerő-hasznosítására 1911-ben a bázeli Albert Buss és társa cég támogatását élvező Schmidthauer Antal mérnök készített részletes tervet, amely ezen a Dunaszakaszon három vízerőmű építését ajánlotta. Az első világháború előtti koncepciók egyike sem valósult meg. (SZERÉNYI, 1987, 15–16. o.)

A trianoni békeszerződést követően a felső Dunaszakasz magyar–csehszlovák határfolyónak számított. A Pozsony alatti Dunaszakaszon létesítendő vízlépcső terve 1935-ben miniszteri előterjesztésben, a Visegrád és Nagymaros közötti dunai vízlépcső 1942-ben Mosonyi Emil vízepítő mérnök javaslatában fogalmazódott meg, a kivitelezés felé azonban nem történt elmozdulás. (A vízlépcső, 336.; MÉSZÁROS, 2014, 791.) „A vízlépcső építését már a második világháború előtt is négy alapvető igény motiválta: a biztonságos árvízvédelem, a kiszámítható hajóút, a vízi szállítás, a jövedelmező energiatermelés és a víz visszatartásából eredő olcsó, gravitációs vízpótlás elsősorban a mezőgazdaságnak.” (BÉNYEI, 2024.)

Az 1950-es években mind Csehszlovákia, mind Magyarország kommunista vezetése részéről érdeklődés mutatkozott a Duna komplex hasznosítására, vízlépcsőrendszer létesítésére a közös Dunaszakaszon. A műszaki tervezésben kulcsszerepet kapott a dunai vízerőmű lehetőségének kutatásával foglalkozó Mosonyi Emil, a Budapesti Műszaki Egyetem oktatója. A dunai vízerő hasznosítási lehetőségének feltárása során – ahogyan Mosonyi visszaemlékezéséből tudjuk – alapos környezetvédelmi felmérést és hatásvizsgálatot is végeztek, jól lehet ezek a kifejezések az idő tájt nem szerepeltek a vízügyi szakemberek szótárában. „A műszaki tudományos bizottság behatóan vizsgálta azt – írja Mosonyi –, milyen járulékos művekre van szükség, hogy a tervezett létesítmények üzemeltetése ne okozzon el nem tűrhető környezeti károkat. Foglalkozott a talajvízre gyakorolt hatásokkal, mivel a talajvíztükör alakulása és a szivárgási viszonyok befolyásolják a mező- és erdőgazdaságot, a környező területek faunájának és flórájának életét, továbbá a jó minőségű ivóvízellátás lehetőségeit és biztonságát. A járulékos létesítmények a terv szerkesztés részei lettek kezdettől fogva.” (KÉK, 1998, 6–7. o.)

A két érintett állam, a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1963 tavaszán aláírta, hogy a magyar–csehszlovák Dunaszakaszon létesülő vízlépcsőrendszer vonatkozásában kidolgozzák a közös beruházási program koncepcióját. Mosonyi visszaemlékezése szerint a következő évre a magyar–csehszlovák vízügyi projekt legfontosabb szakmai iránymutatóit kidolgozták: „1964-ig – én akkor kényszerültem távozásra az országból – az első általános terv elkészült. Körülbelül negyedszázados távollétem alatt a terv lényegében nem változott, de amikor utólag tanulmányoztam, számos részletében találtam lényeges javításokat, a technikai fejlődésnek megfelelően.” (KÉK, 1998, 7.) A felső-dunai vízerőműrendszer kivitelezési munkálatai (Csehszlovákiában Gabčíkovonál [Bósnél], Magyarországon Dunakilitinél) azonban csak 1978-ban kezdődtek, miután 1977 szeptemberében a magyar és a csehszlovák miniszterelnök aláírta, majd ratifikálták a vízerőműrendszer megvalósításáról és közös üzemeltetéséről szóló államközi szerződést, kötelezettségvállalást. A nemzetközi szerződés azt is meghatározta, hogy a megtermelt ún. megújuló(!) villamosenergiából – ami Bósnél évente kb. 2,6 milliárd kilowattórát, Nagymarosnál évente kb. 1 milliárd kilowattórát jelentett volna – a felek egyenlő arányban fognak részesülni. (MÉSZÁROS, 2022.)

A Felső-Dunán Magyarország területén épülő energetikai létesítmény sorsa az 1980-as évek második felében összekapcsolódott a politikai rendszerváltást követelő mozgalmak fokozott aktivitásával. A környezetvédelem jelszavát zászlójukra tűző vízerőmű-ellenes mozgalmak számára a Duna természetes rendjébe való beavatkozás a diktatúrát testesítette meg, az épülő létesítményrendszernek a Dunaszausz nevet adták. A politikai szálakkal sűrűn átszőtt magyarországi Duna-vita – annak ellenére, hogy az országgyűlés 1988 októberében az ún. „felállásos szavazáson” még elsöprő többséggel a vízerőműrendszer megvalósítása mellett foglalt állás –, 1989 májusában „ökológiai szükséghelyzetre” hivatkozva a nagymarosi építkezés felfüggesztéséhez, 1989 októberében pedig a leállításához vezetett. A magyarországi tiltakozások hatására egyoldalúan hozott magyar politikai döntéseket a csehszlovák kormány elfogadhatatlannak tartotta, s az érvényes nemzetközi vízlépcsősz szerződésre hivatkozva a

munkálatok folytatása mellett kötelezte el magát. (GLATZ, 2010, 70. o.; FEJÉR, 2012, 77. o.; A vízlépcső, 337. o.)

A magyar kommunista vezetést váltó Antall-kormány 1992 májusában egyoldalúan felmondta az 1977-es magyar–csehszlovák államközi szerződést. A prágai szövetségi kormány azonban továbbra sem mondott le a megaberuházás folytatásáról, hiszen az általa vállalt építkezés több, mint négyötödét már megvalósította: egyoldalú döntésének megfelelően még 1992 őszén a saját területén megkezdte egy elterelő duzzasztómű létesítését Dunacsúnnál, s a Duna vízének mintegy nyolcvan százalékát saját területre terelte. A két állam döntései nyomán keletkezett nemzetközi jogi vita évtizedeken át sem rendeződött. (KÉK, 1998, 9–10. o.; BÉNYEI, 2024.)

A megépült bősi vízerőmű jelentőségét a különböző szempontok együttes figyelembevételével lehet reálisan értékelni: „A létesítmény elsődlegesen árvízvédelmi célokat szolgál, az ezeréves víztől óvja az embereket Pozsony és Budapest között a Duna mindkét oldalán. A második feladat a nemzetközi hajózás lehetővé tétele, a harmadik a megújuló energiatermelés. Ezek mellett stabilizálja a talajvíz szintjét, megállította a medermélyülést, és a Duna szárazföldi deltájának megóvásáról is gondoskodott. [...] A rekreáció sem elhanyagolható szempont.” (KISS, 2021, 5. o.) A beruházás tehát Magyarország kilépésével is minden előzetesen megfogalmazott alapcél – árvízvédelem, vízi közlekedés, energiatermelés – vonatkozásában hasznosnak bizonyult. A megaberuházás költségei a Dunacsúntól Szapig létesített hat vízerőmű energiatermelésének köszönhetően a 2010-es évek elejére megtérültek Szlovákia számára, erről az idő tájt Miklós László szlovákiai környezetvédelmi miniszter adott tájékoztatást. (MÉSZÁROS, 2022.) A létesítményrendszer az elmúlt három évtizedben ugyan beilleszkedett a Duna vízrendszerébe, a mintegy 50 kilométeres Dunaszakaszon történt beavatkozás azonban környezeti károkkal is járt. A káros környezeti hatások kezelése, mérséklése, az ökológiai feltételek javítása érdekében szükség volt a felső-dunai térség rehabilitációjának, az építkezés előtti természeti táj visszaállításának elindítására, amennyire ez a lényeges változást hozó, kiterjedt létesítményrendszer mellett lehetséges. A folyamat hosszú időt vesz igénybe, a természet regenerálódásának kedvező jelei azonban már érzékelhetők:

„Az érintett Duna-szakaszon a somorjai és a gutori határból eltűnt az ártéri erdők jelentős hányada, az most a víztároló medence alatt van. A maradék parti erdő, illetve a valamivel távolabb eső részek sem mondhatók már ártéri erdőknek. Mindaz, ami ezen a tájon eredetileg annak számított, sajnos már nincs meg. A fennmaradt természet pedig mostanára átalakult egy ligeterdővé, egy parkerdővé. Ott a természet nem szűnt meg létezni, a maga megváltozott módján tovább él; tehát a vízlépcső környékét, szerencsére, nem érte totális természeti katasztrófa.” (MIKLÓSI, 2022, 10. o.)

Három évtized elteltével a felső-dunai vízlépcsőrendszerben szükségessé vált a nemzetközi vízi közlekedés biztonsága és hatékonysága szempontjából fontos zsilipkamrák korszerűsítése, amelyek 1992-től látják el feladatukat, évente több mint 15 ezer hajó áthaladását teszik lehetővé. Mindkét zsilipkamra felújítása európai uniós forrás felhasználásával történt, a 2023 végére befejeződött, több mint 144 millió eurós fejlesztés összköltségének 85 százalékát az Európai Unió finanszírozta. (KISS, 2021, 5. o.; JAKUBEC, 2023.)

6. Vízerőművek a Duna Magyarország alatti szakaszán

A geológusok által a Kárpát-medence vízrajzi tengelyének tekintett Duna a Vaskapu-szoros térségében hagyja el a Kárpát-medence területét. A Kárpát-medence peremvidékén az al-dunai Vaskapu-szakasz szabályozását a 19. század első felében a vízi közlekedés előmozdítása érdekében kezdték el Vásárhelyi Pál irányításával. A munkálatokat az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában, az 1890-es években folytatták, ugyancsak a dunai hajózás fejlesztése érdekében. Az első világháború éveiben merült fel az a gondolat, hogy a folyószakaszt energia-termelésre kellene hasznosítani, a világháborús körülmények azonban nem tették lehetővé a terv kivitelezését. A második világháború befejeződését követően Jugoszlávia felvetette a szovjeteknek a dunai vízerőmű létesítésének tervét, a szovjet–jugoszláv kapcsolatok megromlása miatt azonban csak 1956-ban tárgyalhatott Románia és Jugoszlávia a beruházás programjáról. Románia és Jugoszlávia vezetői 1963 végén Belgrádban kötötték meg a

Vaskapu I. vízerőmű megvalósításáról szóló megállapodást. Az vízerőmű-építés 1964 őszétől 1972 tavaszáig tartott. Az új létesítmény, amely 18–34 méterrel emelte meg a folyó vízszintjét, egyszerre szolgálta az energiatermelést, a biztonságos vízi közlekedést és a környező területek öntözését. A két állam vezetői 1976-ban írták alá azt a megállapodást, amelylyel kezdetét vette a Vaskapu I. vízerőműtől 80 kilométerre a Vaskapu II. vízerőmű projekt. Az újabb dunai vízerőmű, az előzőhöz hasonlóan, nyolc év alatt készült el. (JUHÁSZ, 1994, 314–315. o.; PENGŐ, 2022.)

Az 1960-as évek közepén kezdődött vízerőmű-építés nemcsak a vízerőművek létesítésekor jelentkező környezeti károkat, a természeti táj megváltoztatását okozta, hanem az épített-lakott környezet átalakulását, eltűnését is. A duzzasztás miatt több mint egy tucat település lakosságának áttelepítését tette szükségessé, régi korokat idéző épületek sokaságát lepte el örökre a víz. (JUHÁSZ, 1994, 314. o.) A vaskapui vízlépcsőépítés és működés Kárpát-medencei Duna-szakaszra gyakorolt hosszú távú hatásairól még nem alkothatunk részletes, megbízható képet: „növelte Újvidék alatt a dunai árhullámok levonulásának idejét és szintjét, valamint a hordalék kiülepedés helyét és nagyságát. A magyar fél részére nem állnak rendelkezésre a vaskapui vízlépcső és a magyar határ közötti Duna-szakaszon végbement változásokra vonatkozó adatok, ezért a változások következményeit nem tudja számítani.” (NAGY, 2013, 20. o.)

7. A Tisza vízlépcsőzése

Az Alföldön a 19. század végére a tiszai árvízmentesítés, a vizek okozta károk elleni védekezés alapvető célkitűzései megvalósultak, a 20. század középső harmada vízügyi szempontból már elsősorban a vízhiányos Alföld vízellátásának, öntözésének megszervezéséről szólt. Ezzel a feladattal az 1937-től működő Országos Öntözésügyi Hivatal foglalkozott. A tiszántúli öntözések vonatkozásában már ezt megelőzően, 1932-ben Ruttkay Udó olyan tervet vázolt fel, amely két tiszai duzzasztómű építését szorgalmazta, az egyiket Tiszalöktől délnyugatra, Tiszaszederkénynél (a későbbi Tiszaújvárosnál), a másikat Csongrádnál. A Tiszántúl öntözésére 1935–37-ben a földművelésügyi minisztérium is

készített tervet, ebben a tervezők egy duzzasztómű létesítését javasolták Tiszalöknél. Ettől eltekintve a Tisza vízkészletének öntözésre és hajózásra (mellékesen villamosenergia-termelésre) történő hasznosítását a vízügyi szakemberek általában két vagy három magyarországi tiszai vízlépcső létesítésével képzelték el. Mosonyi Emil 1954-re dolgozta ki a Tisza magyarországi szakaszának egészére vonatkozó vízlépcsőépítések átfogó tervét, számításba véve a magyar határtól mintegy 80 kilométerre, Jugoszlávia területén, Törökbecsénél kialakítandó vízlépcső tervét is. Mosonyi Tiszalökn kívül Kisköre és Csongrád környékét vélte a leginkább alkalmasnak vízlépcső létesítésére. A Tisza magyarországi szakaszán végül két vízlépcső épült meg a 20. század második felében, elsőként a tiszalöki, majd a kiskörei, a mai magyarországi vízerőművek két legnagyobbika. (TÖRY, 1952, 397–398. o.; PALOV, 1985, 17. o.; REICH et. al., 2023, 13. o.)

A Tisza első duzzasztóművének ötlete még a Tisza-szabályozás időszakában, az 1863. évi súlyos aszály nyomán vetődött fel. Az 1860-as években James Abernethy brit mérnök terve és Benedek Pál koncepciója is duzzasztómű létesítését javasolta Tiszalöknél. A kiemelten vízellátási célt szolgáló tiszalöki vízlépcső megvalósítása 1950 tavaszán indult el, létesítésének tervét, amely 23 millió kilowattóra villamosenergia előállításával is számolt, 1941-ben dolgozták ki. A vízerőteleppel és a hajózsillippel tervezett duzzasztómű nagy része a szocialista Magyarországon az első ötéves népgazdasági tervben elkészült, ezt 1954 tavaszán ünnepélyesen felavatták. Az 1959-ben befejezett vízerőmű 42 millió kilowattóra villamosenergia termelésére volt képes. (TÖRY, 1952, 397–398. o.; PALOV, 1985, 12–13. o.; SZERÉNYI, 1987, 17. o.)

A közel hét évtizede üzemelő tiszalöki vízlépcső teljes körű modernizációjára 2019 és 2022 között került sor, a négy éven át tartó komplex rekonstrukciós és fejlesztési projekt az Európai Unió Környezeti és Energiahatékonysági Operatív Programja (KEHOP) 5,7 milliárd forintos támogatásával valósult meg. A korszerűsítés jelentősége elsősorban abban mutatható ki, hogy az északkelet-magyarországi vízügyi létesítmény által a régióban a kedvezőbb életminőség feltételei újabb évtizedekre biztosítottak lesznek. Éghajlatváltozási szempontból elsődleges

fontosságú, hogy a vízlépcső „közvetett módon hozzájárul az árvízi veszélyeztetettség csökkentéséhez, ezen keresztül a klímaváltozás következtében gyakoribbá váló szélsőséges árvizek emberi egészségre és életre, a vagyoni, a vizek minőségére, a környezetre, a kulturális örökségre, a gazdasági tevékenységre és az infrastruktúrára gyakorolt káros hatásainak mérsékléséhez is.” (BIRÓ, 2022.)

A Tisza második, a tiszalökinél jóval nagyobb vízlépcsőjét a folyó középső szakaszán, Tiszalöktől mintegy 120 kilométerre délre, Kiskörénél építették azzal az elsődleges céllal, hogy az Alföld egy részét, hozzávetőlegesen 400 ezer hektárnyi területet öntözővízzel lássanak el. A korabeli elnevezés szerint a „Tisza II.” vízlépcső és öntözőrendszerei létesítéséről 1961-ben született törvény, a több éves tervezést követően a kivitelezés elkezdését 1966-ban szintén törvény írta elő, s a beruházás előkészítő fázisa még ez év őszén megindult. A kidolgozott tervek a folyóvíz-hasznosítás számos célját megfogalmazták, az öntözés mellett kitértek az ipari és halastavi vízellátásra, a villamosenergia-termelésre, a vízi közlekedésre és a rekreációs lehetőségekre. Az öntözőrendszer a 127 négyzetkilométer vízfelületű, Kisköre és Tiszaabólna között húzódó, átfolyásos rendszerű tárolótavat (Tisza-tó) és az abból kiinduló két (Nagykunsági és Jászsági) főcsatornát foglalja magában. A 1974 óta üzemelő, négy vízszintes tengely elrendezésű csőturbinával rendelkező vízerőtelep évente átlagosan 100–110 kilowattóra villamosenergia-termelésre képes, ami egy 65–70 ezres lélekszámú település lakossági villamosenergia-szükségletének fedezésére elegendő. (ANTALFFY, 1973, 110. o.; REICH et. al., 2023, 12–14. o.)

A kiskörei vízlépcső környezeti hatásait egy szakértői csoport tanulmányozta és elemezte a vízlépcső működése első közel két évtizedét követően, de még a 2000-es súlyos tiszai cianid szennyezés (a körülményekhez képest kárenyhítő) átvezetése előtt. A komplex hatásvizsgálat – amely magában foglalta a vízminőség, az üledékminőség, a tározó növény- és állatvilága, a klimatikus, talajtani és termőhelyi viszonyok felmérését – az emberi vízgazdálkodási beavatkozás során formálódott vízőkológiai rendszert lényegileg nem értékelte kedvezőtlenebbnek, kevésbé stabilnak, kevésbé sokféleképpen a korábbiaknál. „A kiskörei folyami vízlépcső közvetlen környezeti

hatásaira vonatkozó összehasonlító vizsgálatok eredménye végső értékelésben tehát mindenhol pozitív volt, azokat igazolva, akik erre, s nem »környezeti károk«-ra számítottak. [...] A létesítmények a természeti környezettel harmonizálnak. A beavatkozások megváltozott, új környezeti feltételeket teremtettek, és ehhez igazodó, kedvező biológiai és környezeti körülmények jöttek létre, és a társadalom számára a megnövekedett igényeket kielégítő használati feltételeket biztosítottak.” (DÓRA, 1996, 81–82. o.)

A Tisza ökológiai folytonosságának biztosítása érdekében a kiskörei duzzasztómű mellett 2014-ben közel 1400 méter hosszú, középső részén 15 méter átlagos víztükrös szélességű, hosszirányú halátjárót építettek. A fejlesztés megvalósulását az Európai Unió (Környezet és Energia Operatív Program, KEOP) 740 millió forinttal támogatta. A kialakított műtárgykomplexum lehetővé teszi, hogy a tiszai halak a víztároló medence (Tisza-tó) és a duzzasztómű alatti Tisza-szakasz közötti, részben természetes ökológiai folyosón egész évben akadálymentesen átjussanak. A halak fel- és leúszását segítő környezetbarát beruházás sikeresen tölti be ökológiai funkcióját, átadása után néhány évvel a mintegy 60 tiszai halfaj legalább kétharmadának jelenlétét mutatták ki a kiskörei halátjáróban. (LACZI, 2014.; REICH et. al., 2023, 20. o.)

A kiskörei vízlépcső példája egyértelműen rámutat arra, hogy a magyar vízgazdálkodási fejlesztés, a vízgazdálkodáshoz kapcsolódó magyar tervezési kapacitás a világ szakmai élvonalához tartozik. A kiskörei vízlépcső megvalósítását előkészítő komplex kutatások és munkálatok máig mintául szolgálnak egy hasonló beruházás tekintetében. Ugyancsak nemzetközi érdeklődés követte a kiskörei vízkormányzásokat: a 2000-es tiszai cianid szennyezés átvezetésének megvalósítását, a „Noé bárkája üzemmód”-ként ismertté vált szennyezés-elhárítási programot és a 2017-es jéglevezetést. A magyar szakmai sikerek megalapozásában, a magyar vízgazdálkodási szakemberek – közvetlen vagy közvetett – felkészítésében a Tisza magyarországi vízlépcsőzését tervező Mosonyi Emil játszott kulcsszerepet. A nemzetközi hírű tudós innovatív gondolkodása elsősorban a vízkészlet-gazdálkodásban, a vízerő-hasznosításban, különösen a kisesésű vízerő-hasznosításban mutatkozott meg. (VÁGÁS, 2009, 1–3. o.; REICH et. al., 2023, 34. o.)

A Tisza jugoszláviai szakaszán vízerőmű ugyan nem épült, de a kiskörei vízerőművel szinte egy időben létesítették az 1976 nyarán próbaüzemét kezdő törökbecsei duzzasztóművet a Duna–Tisza–Duna főcsatorna becsatlakozó szelvénye alatt. Látványos változásnak tűnt, hogy míg a duzzasztómű megépítése előtt Szegeden nyaranta olyan kevés volt a víz a Tisza medrében, hogy gyalogosan át lehetett kelni a két part között, a duzzasztás utáni időszakban a Törökbecsétől mintegy 100 kilométerre lévő Szegeden nyáron „fél sebességgel folyik a Tisza”, azaz jelentősen növekedett a nyári vízszint. A vízállások nagyobb stabilitását biztosító törökbecsei duzzasztómű kedvező hatást gyakorolt a tiszai vízellátásra, víztározásra, elősegítette a folyó hajózhatóságát, ugyanakkor árvizek idején nincs hatása a vízszintekre. (KARDOS, 2001, XVI.) Az újabb kutatások szintén alátámasztják, hogy a törökbecsei létesítmény kedvező környezeti változásokat idézett elő, nemcsak Szerbia, hanem Magyarország területén is: „A meglévő duzzasztóművek fontos szerepet játszanak a terület vízkészleteinek megtartásában. Egyrészt a vízlevezetés lelassításában, másrészt a folyómederben tárolt vízzel, harmadrészt pedig a talajvíz bizonyos mértékű megtámasztásában, duzzasztásában. (...) A Törökbecsei duzzasztómű magasabb vízállást biztosít a Tiszában érezhetően egészen Tiszaugig, lecsökkenti a folyó talajvíz elszállító képességét is. A földrajzi adottságából adódóan a Hármas-Körös is duzzasztott állapotba kerül a Tisza révén. A visszaduzzasztás a Békésszentandrási duzzasztómű szelvényéig is felhat. Így a Hármas-Körös felülről érkező vízhozamából csak minimális mennyiséget kell továbbengedni. Ez pedig kedvezően hat a folyó felső szakaszaira, és mellékágaira, többek között a Hortobágy-Berettyó főcsatornára is. A talajvíz szintje ennek következtében, illetve hatására a duzzasztott időszakban nem süllyed már le olyan nagymértékben, mint ahogy azt tette a duzzasztóművek megépítése előtt.” (BEZDÁN, 2011, 43–44. o.)

8. Politikai viták a vízerőművekről

A romániai politikai vezetés a 2000-es évek végétől előtérbe akarta helyezni a kis kapacitású vízerőművekkel történő zöldenergia-termelést. Az ország

4. táblázat:
A jelentősebb Kárpát-medencei vízerőművek teljesítménye

Folyó	Vízerőmű	Teljesítmény
Duna	Vaskapu I.	2160 MW
Duna	Bösi	720 MW
Duna	Vaskapu II.	550 MW
Tisza	Kiskörei	28 MW
Tisza	Tiszaelőki	12,9 MW
Hernád	Kesznyéteni	4,4 MW
Rába	Ikervári	2,28 MW
Hármas-Körös	Békésszentandrási	2,0 MW
Rába	Nicki	1,6 MW
Hernád	Gibárti	0,98 MW
Hernád	Felsődobozai	0,95 MW

Forrás: A táblázat a szerző saját szerkesztése
(ALTEO, 2022, 107. o.; BARDÓCZI, 2010; BÉKÉSSZENTANDRÁSI, é.n.;
Bösi, é.n.; kronikaonline.ro, 2024.; KESZNYÉTENI, é.n.;
NÉMETH, 2008, 11. o.; REICH ET. AL., 2023, 18. o.)

természeti adottságai, a gyors folyású, viszonylag bőséges vízhozammal rendelkező hegyi folyóvizek elvileg lehetővé tették azt a célkitűzést, hogy az addig összesen 400 megawatt elektromos áramot termelő törpevízerőművek számát jelentősen megnöveljék. Az új létesítmények megvalósítását és működtetését számottevő – alapvetően európai uniós – pénzügyi támogatással ösztönözték. A környezetvédőknek és a hozzájuk csatlakozó civileknek azonban 2014-ben sikerült elérniük, hogy az Európai Bizottság és Románia megegyezzen arról, hogy a kis kapacitású vízerőművek létesítéséhez Romániában 2014 és 2020 között ne lehessen európai uniós támogatást igénybe venni. A törpevízerőművek csekély hasznosságára, továbbá az általuk okozott természeti pusztításra és az édesvízhez való hozzáférés veszélyeztetettségére hivatkozó természetvédők kiharcolták azt is, hogy Romániában újragondolják a kis kapacitású vízerőművek építésére és működtetésére vonatkozó szabályozást. A törpevízerőművek védett természeti területen való létesítését ellenző

egyik romániai párt az egészséges környezethez való alkotmányos jogra hivatkozva az alkotmánybírósághoz fordult panasszal, s a bírói testület 2022 végén egyhangúlag alaptörvénybe ütköznek minősítette az ilyen beruházásokat. (Új Magyar Szó, 2012, 6. o.; DACZÓ, 2014, 2. o.; BÁLINT, 2014, 4. o.; N. N., 2022.)
A 2010-es évek második felében a Kárpát-medence déli részét érintő horvát vízerőmű-építési tervek váltottak ki politikai vitákat a térségben. Horvátország a Dráva folyó alsó, horvát–magyar szakaszán, Gyékényestől Eszékig öt vízerőmű létesítését irányozta elő, elsősorban villamosenergia-termelési céllal. A zágrábi vezetés Drárával kapcsolatos elképzelései mögött az a történelmi tapasztalat is meghúzódott, hogy az utóbbi egy évszázad alatt közel két tucat vízlépcső létesült a Dráva felső szakaszán. A Dráva alsó szakasza vízlépcsőzésének koncepciója évtizedek óta létezik, a projekt megvalósítására Zágráb az 1990-es és a 2000-es évek elején is kísérletet tett, Magyarország azonban a Dráva vízlépcsőzésével szemben foglalt állást. A magyar állam számára az 1988-as magyar–jugoszláv Dráva Egyezmény és az 1994-es magyar–horvát Határvízi Egyezmény garantálta/garantálja, hogy beleegyezése nélkül semmilyen létesítmény ne valósulhasson meg a Dráva közös szakaszán. A 2010-es évek második felében újra előkerült drávai vízerőmű-építési tervek ellen magyar és horvát civil szervezetek egyaránt tiltakoztak, elsősorban környezetvédelmi megfontolásból. Azt hangsúlyozták, hogy a tervezett síkvidéki vízerőművekhez nagy területű víztározókat kellene kialakítani, ami megsemmisítené a Dráva eddig szinte érintetlen élővilágát, a vízlépcsőzés tovább mélyítené a Dráva medrét, veszélybe sodorná a térségbeli erdő- és mező-

gazdaságot. A tervezett 50 megawattos vízerőművek várható környezetterhelését figyelembe véve először Magyarországon Somogy és Baranya megye közgyűlése utasította el a beruházások tervét, majd 2019-ben Horvátországban Kapronca-Kőrös megye közgyűlése hozott hasonló határozatot. (BERTUS-BARCZA, 2004; KOVÁCS, 2017; VAS, 2018; JEKI, 2019)
A leghosszabb, évtizedeken át zajló politikai vita a bős–nagygyarosi vízerőműrendszer körül bontakozott ki. Magyarország és Szlovákia 1993-ban megegyezett arról, hogy kereseteket nyújtanak be a hágai Nemzetközi Bíróság a vízerőműrendszer ügyében. A bírói testület 1997. szeptember 25-én Magyarországot és Szlovákiát is elmarasztalta: a magyar fél nem mondhatta volna fel az 1977-es államközi szerződést, a szlovák fél pedig nem helyezhette volna üzembe a bösi erőművet. A hágai ítélet ugyan nem vezetett eredményre, de további tárgyalásokra, a megegyezéshez szükséges alapelvek kidolgozására, a kölcsönösen előnyös megoldás előkészítésére ösztönözte az érintett országokat. A szlovák–magyar tárgyaláson Magyarországot képviselő politikus 2024 nyarán optimistán nyilatkozott a régi vita lezárásának lehetőségéről: „Hiszek abban, hogy még idén vagy jövő év elején mindkét kormány asztalára odakerülhetnek azok az elvek, amelyek alapján megoldható ez az ügy, fókuszálva a korszerű vízgazdálkodásra, az ökológiai egységre, valamint a villamos energetikai kérdésekre.” (CSÉFALVAY, 2024.)¹

¹ A tanulmány a TKP2021-NKTA-21 számú projekt keretében a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a 2021. évi Tématerületi Kiválóság Program pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Irodalom

Antalffy Gyula (1973). A Kiskörei Vízlépcső. In Fenyő Béla (szerk.), *Élet és Tudomány Kalendárium* 14 (pp. 109–115). Budapest: Hírlapkiadó Vállalat.

Bezdán Mária (2011). A szabályozott Tisza vízjárása tulajdonságai a Tiszafüred alatti folyószakaszokon. *Doktori értekezés*. Szegedi Tudományegyetem. https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1070/1/Bezdán_disszertáció.pdf Letöltés: 2024. 07. 15. DOI: 10.14232/phd.1070.

Dóka Klára (1980). Adalékok az energiaellátás történetéhez. A vízierő kérdése 1919-ben. *Technikatörténeti Szemle*, 12 (1), pp. 11–22.

Dóra Tibor (1996). Folyami vízlépcsők környezeti hatásai a kiskörei vízlépcső 18 éves üzemi tapasztalatai alapján. *Hidrológiai Közlöny*, 76 (2), pp. 73–83.

Fáy Árpád (2014). A vízenergia hasznosításának nemzeti helyzete, EU-s tervek. *Magyar Tudomány*, 175 (7), pp. 773–778.

Fejér László (1999). Vízügyi évfordulók 2000-ben. *Hidrológiai tájékoztató*, 29 (1), pp. 80–84.

Fejér László (2003). A magyar vízgazdálkodás történetének évfordulóit 2004-ben. In dr. Vitális György et. al. (szerk.), *Hidrológiai tájékoztató*, 33 (pp. 70–74). Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság.

Fejér László (2012). Vízügyi évfordulók 2013-ban. In dr. Vitális György et. al. (szerk.), *Hidrológiai tájékoztató*, 42 (pp. 69–77). Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság.

Ferenczi László (2006). Vízgazdálkodás a középkorban. In Ferenczi László et. al. (szerk.), *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet* (105–152). Budapest: Bölcsész Konzorcium.

Gerse Károly (2014). A vízenergia-hasznosítás hozzájárulása a fenntarthatósághoz. *Magyar Tudomány*, 175 (7), pp. 779–789.

Glatz Ferenc (2010). A hazai vízgazdálkodás, Duna-stratégia történeti vitakérdései: 1920–2009. *História*, 32 (6–7), pp. 64–70.

Hajdú Zoltán (1999). A magyarországi vízi energia hasznosításának száz éve. *Magyar Tudomány*, 106 (8), pp. 945–961.

Ijjas István (2014). A vízenergia-hasznosítás tervezésére és működtetésére vonatkozó környezeti előírások. *Magyar Tudomány*, 128 (7), pp. 800–809.

Juhász József (1994). Az európai folyók csatornázása, a víziút-rendszerek kialakítása. *Hidrológiai Közlöny*, 74 (5), pp. 298–325.

Kardos Imre (2001). 25 éve avatták fel a Tiszán a Novi Becej/Törökbecsei vízlépcsőt. *Hidrológiai Közlöny*, 81 (3), pp. XVI.

Mészáros Csaba (2014). A vízenergia-hasznosítás hazai lehetőségei és korlátozó tényezői. *Magyar Tudomány*, 175 (7), pp. 790–799.

Nagy István (2013). Javaslatok a magyar árvízvédelem megújításához. *Hidrológiai Közlöny*, 93 (1), p. 20.

Németh I. Gergely (2008). Új áramlatok a vízenergiában. *Világgazdaság*, 40 (142), p. 11.

Németh Tamás, Ádám József és Szarka László (2014). A vízenergia hasznosítását gátló és előmozdító feltételek, környezeti hatások. Bevezető. *Magyar Tudomány*, 175 (7), pp. 770–772.

Palov József (1985). Az öntözések múltja a Dél-Tiszántúlon. In Szabó Ferenc (szerk.), *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 8 (p. 17). Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Reich Gyula, Lovas Attila, Fejes Lőrinc és Fejér László (2023). Az ötven éves Kiskörei Vízlépcső és szerepe az Alföld vízgazdálkodásában. *Vízügyi Közlemények*, 105 (2), pp. 11–36.

Salánki János (szerk.) (1998). *Kék Duna könyv: tények, érvek, vélemények*. Budapest: Kornétás.

Szeredi István, Alföldi László, Csom Gyula és Mészáros Csaba (2010). A vízenergia-hasznosítás szerepe, helyzete, hatásai. *Magyar Tudomány*, 171 (8), pp. 959–977.

Szerényi Imre (1987). Erőműtervek a Dunán. *História*, 9 (2), pp. 15–17.

Tiszaörsi Vízerőmű adatai. <http://www.tiszavizvzero-mu.hu/tiszalok-adatok.php> Letöltés: 2024. 08. 21.

Tőry Kálmán (1952). *A Duna és szabályozása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Vágás István (2009). Dr. Mosonyi Emil. *Hidrológiai Közlöny*, 89 (5), pp. 1–3.

Vásárhelyi Péter (2010). A természetvédelem és vízgazdálkodás összehangolása sokfeladatú létesítmények és együttműködések kialakításával. In Szilágyi Lajos (szerk.), *A Magyar Hidrológiai Társaság Országos Vándorgyűlése 28. Sopron, 2010. július 7–9.* (pp. 1–12). Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság.

Források

ALTEO Csoport Integrált Jelentés 2022. https://investors.alteo.hu/wp-content/uploads/2023/03/10_ALTEO-Integralt-jelentes_2022.pdf Letöltés: 2024. 08. 23.

Bálint Eszter (2014). Gát a törpe vízerőműveknek. Csíki Hírlap, 2014. augusztus 25. 4. o.

Bardóczi Sándor: *Nyugati törpék*. (2010.01.13.) <https://epiteszforum.hu/nyugati-torpek> Letöltés: 2024. 08. 23.

Békésszentandrás kisvízerőmű. <https://www.bekesz-szentandrasivizeromu.hu/> Letöltés: 2024. 08. 23.

Bényei Adrienn (2024). *Ötven éve fogadta el Bős–Nagymaros tervét a magyar kormány*, <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/2024/02/otven-eve-fogadta-el-bos-nagy-maros-tervet-a-magyar-kormany> Letöltés: 2024. 02. 16

Bertus-Barcza, Peter (2004). „Drávai vízerőmű – horvátok terveznek, magyarok ellenkeznek” https://ng.24.hu/kultura/2004/02/10/dravai_vizeromu_horvatok_terveznek_magyarok_ellenkeznek/ Letöltés: 2004. 02. 10.

Bíró Beáta (2022). „Korszerű irányítástechnikai rendszert alkalmaznak a Tiszaörsi vízlépcsőn” Magyar Építők, mi az építőipart építjük, 2022. szeptember 28. <https://magyar-epitok.hu/mi-epul/2022/09/korszeru-iranyitastechnikai-rendszert-alkalmaznak-a-tiszaloki-vizlepcsoson> Letöltés: 2024. 08. 21.

Bösi vízerőmű. <https://adatbank.sk/lexikon/bosi-vizero-mu/> Letöltés: 2024. 08. 23.

Cséfalvay Attila (2024). Lassan, de a megoldás felé tart a bösi erőmű körüli szlovák–magyar vita. Telex.hu, 2024. július 15. <https://telex.hu/gazdasag/2024/07/15/bos-kormanybiztos-duna-targyalasok> Letöltés: 2024. 07. 15.

Daczó Katalin (2014). Sikeresen léptek fel a civilek a törpe vízerőművek ellen. *Hargita Népe*, 2014. augusztus 21., 2. o.

Dajkó Ferenc Dániel (2021). „Sokkal több vízerőmű dolgozik itthon, mint gondolná – Térkép:en mutatjuk, hol mennyi áramot termelnek” Növekedés, 2021. május 4. <https://novekedes.hu/elemezsek/sokkal-tobb-vizero-mu-dolgozik-itthon-mint-gondolna-terkepen-mutatjuk-hol-mennyi-aramot-termelnek> Letöltés: 2021. 05. 06.

Dajkó Ferenc Dániel (2022). „Halak százai vonultak a szemünk előtt a kiskörei hallépcsőnél” Tudás, 2022. <https://tudas.hu/halak-szazai-vonultak-a-szemunk-elott-a-kisko-rei-hallepcsonel/> Letöltés: 2024. 08. 21.

Dzindzisz Sztéfan (2017). „Egy nemzeti büszkeségünk, amit kevesen ismernek” Economx, 2017. július 24. <https://www.economx.hu/magyar-gazdasag/egy-nemzeti-buszkesegunk-amit-kevesen-ismernek.644076.html> Letöltés: 2017. 07. 24.

Erős D. Zoltán (2011). Új vízerőmű a Rábán. *Vas Népe*, 2011. december 2., 3. o.

Jakubec Ágnes (2023). „Átadták a bösi vízerőmű felújított zsilipkamráját” Új szó, 2023. november 30. <https://ujsozso.com/regio/atadtak-a-bosi-vizeromu-felujitott-baloldali-zsilipkamrajat> Letöltés: 2023.11.30.

Jeki Gabriella (2019). „Ha ezt meglepik a horvátok, örökre búcsút mondhatunk a Drávának” Hello Vidék, 2019. április 15. <https://www.hellovidek.hu/gazdasag/2019/04/15/ha-ezt-meglepik-a-horvatok-orokre-bucsut-mondhatunk-a-dravanak> Letöltés: 2024. 08. 21.

Kesznyéteni vízerőmű adatai. <https://www.hernadviz.hu/kesznyeten.html> Letöltés: 2024. 08. 21.

Kiss Bartalos Éva (2021). Több szempontból fontos a bösi vízerőmű. *Új Szó*, 2021. szeptember 29., 5. o.

Kovács Gábor (2017). „Vita a Dráva körül: legyen vízlépcső?” Sonline. Somogy Vármegye Hírportál, 2017. október 17. <https://www.sonline.hu/helyi-kozelet/2017/10/vita-drava-korul-legyen-vizlepcso> Letöltés: 2024. 08. 21.

Köhler, Manfred (2008). „Umweltschützer gegen Umweltschützer” Frankfurter Allgemeine, 2008. július 28. <https://www.faz.net/aktuell/rhein-main/hessen/wasserkraft-umweltschuetzer-gegen-umweltschuetzer-1669574.html> Letöltés: 2024. 08. 21.

Kronikaonline.ro (2024). „Nagyon nem tetszik Bukarestnek, hogy Szerbia új erőművet építene a Dunán”, augusztus 6. <https://kronikaonline.ro/gazdasag/nagyon-nem-tetszik-bukarestnek-hogy-szerbia-uj-eromuvet-epitene-a-dunan> Letöltés: 2024. 08. 21.

Laczi Zoltán (2014). „Tisza-tó: próbaüzemben a kiskörei hal-lépcső” Közép-Tisza- vidéki Vízügyi Igazgatóság, 2014. október 31. https://kotikovizig.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=952:tisza-to-probauezemben-a-kiskoerei-hallepcs&catid=72:hallepcs&Itemid=142 Letöltés: 2024. 08. 21.

Mészáros Csaba (2022). „Huszonkilenc, másként” Népszava, 2022. január 13. https://nepszava.hu/3143193_huszonkilenc-maskent Letöltés: 2024. 08. 21.

Miklós László (2022). Harmincéves a bösi vízi erőmű. *Új Szó*, november 23., 7. o.

Miklósi Péter: Amikor túsul esett a Duna. *Új Szó*, 2022. október 5., 10. o.

N. N. (1994). *A vízlépcső történetének kronológiája*. Hidrológiai Közlöny, 74 (5), pp. 336–338.

N. N. (2012). Zöldenergia vízierőművel. *Új Magyar Szó*, február 29., 6. o.

N. N. (2013). Megújult a vízierőmű. *Vas Népe*, 2013. január 15., 5. o.

N. N. (2022). „Alkotmánybíróság: nem építhetnek törpe vízierőműveket védett természeti területeken.” Maszol.ro, 2022. november 2. <https://maszol.ro/belfold/Alkotmanybirosag-nem-epithetnek-torpe-vizeromuveket-vedett-termeszeti-teruleteken> Letöltés: 2024. 08. 21.

N. N. „Wasser” Frankfurter Allgemeine, 2002, augusztus 21. <https://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/nachhaltige-energiequellen-wasser-162326.html> Letöltés: 2024. 08. 21.

N. N. Beruházás a környezetvédelemért. *Békés Megyei Hírlap*, 2013. december 7., 12. o.

Papp Gábor (2017). Horthy avatta fel a vízlépcsőt. *Békés Megyei Hírlap*, december 7., 6. o.

Pengő Zoltán (2022). „Ötven éve működik az ország legnagyobb vízierőműve, a Vaskapu I.” Maszol.ro, 2022. május 20. <https://maszol.ro/gazdasag/Otven-eve-mukodik-az-orszag-legnagyobb-vizeromuve-a-Vaskapu-I> Letöltés: 2024. 08. 21.

Somogyi Orsolya (2020). Megóvták a törpe matuzsálemeket a Hernád folyó áradásától. *Magyar Nemzet*, 2020. október 22., 15. o.

Sz. B. (1997). Privát erőmű. *Déli Hírlap*, április 7., 3. o.

Szabó M. István (2020) „Sokkal-sokkal több áramot termel a muzeális vízierőmű” Economx, 2020. augusztus 14. <https://www.economx.hu/magyar-vallalatok/gibart-vizeromu-alteo-hatekonysagnoveles-tiszaenergia-kapacitas-muemlek-beruhazas.719551.html> Letöltés: 2024. 08. 21.

Vas András (2018): „Betonmedencévé változhat a Dráva medre” Népszava, 2018. január 21. https://nepszava.hu/1150841_betonmedenceve-valtozhat-a-drava-medre Letöltés: 2024. 08. 21.

RICZ ANDRÁS

Magyarország európai uniós csatlakozásának hatásai a vajdasági magyar közösségre

1. Bevezetés

Magyarország 20 éve vált az Európai Unió tagjává, vele egyidőben csatlakozott a szomszédos országok közül Szlovénia és Szlovákia, majd 2007-ben Románia, 2013-ban pedig Horvátország. Így, a már régebb óta tag Ausztriával együtt, csak Ukrajna és Szerbia nem tagja az Uniónak a szomszédos országok közül. Mostanra már mindkettő tagjelölt orszaggá vált, de teljesen más utat jártak be ennek az eléréséhez.

Munkámban Szerbiát vizsgálom, azon belül is azt, hogy a vajdasági magyarság számára milyen hatásai voltak Magyarország Uniós csatlakozásának. A munka egy szintetizáló anyag, az elmúlt 20 évben megjelent publikációk összefoglalója, amelyhez saját kutatási eredményeket (mélyinterjúk, illetve kérdőíves felmérések feldolgozott válaszai), valamint primer és szekunder adatokat is felhasználtam. Mivel 2004 óta dolgozom a térségben uniós projektek fejlesztésében és sikeresen elnyert projektek menedzselésében, valamint a témát is több oldalról kutatom, számos esetben a saját tapasztalataimra és primer információimra hagyatkozom a munkában.

A bevezetőben felvázolom a csatlakozás előtt is meglévő együttműködések, majd pedig az Unió

által finanszírozott határ menti programokra fókuszálok, időrendben, illetve bemutatom azt a vajdasági magyarok számára Magyarország által finanszírozott gazdaságfejlesztési programot, amely nem jöhetett volna létre Magyarország uniós tagsága és az azt eredményező gazdasági növekedés nélkül.

A vajdasági magyarság tömbben elsősorban a magyar határhoz közeli területeken, a Tisza mentén él, de a Vajdaság minden községében vannak még magyar nemzetiségű lakosok. Sajnos a rendszerváltás és Magyarország uniós csatlakozása óta eltelt időszakban drasztikusan csökkent a Vajdasági magyarság lélekszáma, amely nem éri már el a 185 000 főt sem (NACIONALNA PRIPADNOST, PODACI PO OPŠTINAMA I GRADOVIMA, POPIS, 2022; 2023). A lélekszámcsökkenés jelentősen sújtja a tömbben, valamint a szórványban élőket is. Erre jó példa, hogy Szabadkán a történelem során először vannak többségben a szerb nemzetiségű polgárok, és nem a magyarok.

A Vajdaságból a trianoni döntés után folyamatos volt az elvándorlás, amely két fő irányba történt, Magyarországra és Nyugat Európába, vagy még azon is túlra is (GÁBRITY, 2010). A vajdasági magyarok számára a magyarországi kapcsolatok miatt az első a fontosabb, mivel ezekre épültek a későbbi rokoni,

baráti kapcsolatok, amelyekből intézményi (önkormányzati, művelődési intézmények, sportklubok) kapcsolatok is kialakultak. Az intézményi kapcsolatok építése a rendszerváltás után gyorsult fel, a személyes kapcsolatokra építve, valamint a sport és a kulturális együttműködésekre alapozva. Szinte minden többségében magyar lakta vajdasági település partnerségi kapcsolatokat épített ki magyarországi településekkel, amelyek megágyaztak a későbbi még sikeresebb együttműködéseknek, amelyeket több esetben az Európai Unió finanszírozott, köszönhetően Magyarország tagságának (Soós, 2010). A magyarországi és a határon túli magyar nemzetrészek közötti kapcsolatok fejlődésének folyamatát hat évre (2003 novemberétől) megakasztotta Magyarország integrációja. Az integráció során Magyarországnak Szerbia polgáraival szemben, vízumkényszert kellett bevezetnie, ami a két nemzet rész együttműködését jelentősen megnehezítette, ahogyan a kapcsolattartást is a két országban élő magyarok között (RICZ és GÁBRITY, 2010). Ez a helyzet egészen 2009 novemberéig fennállt, amikor is az Unió megszüntette Szerbia és további néhány balkáni állammal szemben a vízumkényszert. A regnáló magyar kormányok lehetőségeikhez mérten próbálták tompítani az Unió jogszabály hatását, hosszú távú és ingyenes vízumok kiadásával (NAGY Cs. I., 2003). 2010 után a kettős állampolgárságról szóló törvény (2010. évi XLIV. Törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról) módosításával minden határon túli magyar megkaphatta a magyar állampolgárságot, így a nemzetrészek közötti kapcsolattartás előtt már csak a határátlépési kapacitások szűkössége áll. A kapcsolattartás első intézményesített együttműködése az 1997. november 21-én Szegeden megalakított Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés, azaz a DKMT lett (CRETAN, 2006), amely egy eurorégiós, történeti léptékű feladatra vállalkozott: három ország határmenti területeinek kooperációját kívánta megszervezni annak érdekében, hogy a térség a lehető legelőnyösebb pozícióhoz juthasson a kibővült, újra egyesült Európában. Ez a már meglévő együttműködés egy a határ mentén kialakuló EGTC (európai területi együttműködési csoportosulás) (RICZ, 2009) alapja lehetett volna, ami jogilag egyesíthette volna a határ két oldalán élő magyarokat. Ugyanakkor

napjainkig ez nem történt meg, és nincs is jelenleg rá politikai akarat (Uo.).

Szerbia 2013-ban aláírta az Európai Unióval a Stabilizációs és társulási megállapodást melynek céljai a következőképpen foglalhatók össze: Szerbia erőfeszítéseinek támogatása a demokrácia és a jogállamiság megerősítése érdekében; hozzájárulás a politikai, gazdasági és intézményi stabilitáshoz Szerbiában, valamint a stabilizációhoz a régióban; megfelelő keret biztosítása a politikai párbeszéd számára, ami lehetővé teszi a szoros politikai kapcsolatok létrejöttét az EU és Szerbia között; Szerbia erőfeszítéseinek támogatása gazdasági és nemzetközi együttműködésének fejlesztése érdekében, ezen belül törvényeinek összhangba hozása az uniós jogszabályokkal; Szerbia erőfeszítéseinek támogatása a működő piacgazdaságra való áttérés befejezése érdekében; a harmonikus gazdasági kapcsolatok előmozdítása, és egy szabadkereskedelmi övezet fokozatos létrehozása az EU és Szerbia között; a regionális együttműködés növelése a jelen megállapodás hatálya alá tartozó területeken (2013/490/EU).¹

Ezt követően Szerbia 2009 decemberében nyújtotta be az európai uniós tagság iránti kérelmét, és 2012 márciusában kapta meg az uniós tagjelölti státuszt. Az EU és Szerbia közötti csatlakozási tárgyalások 2014 januárjában kezdődtek meg. Eddig a 35 tárgyalási fejezetből huszonkettőt nyitottak meg, de az utóbbi években megtorpant a folyamat, így jelen pillanatban sem látható előre mikor csatlakozhat az ország az Európai Unióhoz (Istorija odnosa Srbije i Eu). Ettől függetlenül Szerbia, és a vajdasági magyarok is kihasználják a tagjelölti státusból fakadó előnyöket, a szabadkereskedelmi egyezmény adta lehetőségeket és természetesen azokat az uniós fejlesztési forrásokat, amelyeket az IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance) alapokból allokálnak az ország számára. Ezek közül a határon átnyúló források a legkönnyebben elérhetőek, így munkám is ezzel foglalkozik elsősorban időrendben sorba véve az egyes programokat, és elemezve azok hatását a vajdasági magyarság életkörülményeinek változása tekintetében. Munkámban fejezetekre bontom az egyes magyar–szerb határon megvalósult

¹ Euratom határozat, az Európai Közösségek és a Szerb Köztársaság közötti stabilizációs és társulási megállapodás megkötéséről

együttműködési programokat, valamint külön elemzem Magyarország kormánya által a vajdasági magyar közösségnek nyújtott gazdaságfejlesztési támogatásokat. Az egyes fejezetekben a programok bemutatását a programozási dokumentumokból idézem, a felhasznált adatok a programozó hatóságok ex-post elemzéseiből, valamint saját kutatással és a projektmegvalósítókkal folytatott mélyinterjúk alapján gyűjtöttem össze, melyek mindegyike már megjelent az elmúlt időszakban.

2. Az első, Unió által finanszírozott együttműködési programok - Phare CBC (2003)

Már Magyarország teljes jogú tagállammá válása előtt merőben új dimenziókat nyitott meg a kapcsolatok számára az Unió szomszédsági politikája, melynek keretében 2003-tól források nyíltak a magyar–szerb határ két oldalán működő szervezetek részére, hogy közös fejlesztési projekteket valósítsanak meg. Ezek voltak a Magyarország integrációs folyamatának első kézzel fogható eredményei a vajdasági magyarság szempontjából (RICZ, 2012).

A támogatások közül az első a Phare 2003-as Magyar–Szerb Kísérleti Kisprojekt Alap volt, melynek (PSPF; Pilot Small Projects Fund) átfogó célja a kisméretű, people-to-people határon átnyúló természetű helyi közösségi fejlesztések támogatása a határ régiók szereplőinek bevonásával.

A programban csak magyarországi (Csongrád vagy Bács-Kiskun megyében székhellyel rendelkező) nonprofit vagy profitorientált szervezetek pályázhattak people-to-people jellegű projektek megvalósítására, és kötelesek voltak egy vajdasági partnerszervezettel rendelkezni. A projekt pénzügyi forrásával egyedül a magyarországi pályázó rendelkezhetett, viszont a projekt tevékenysége a Vajdaságban is megvalósulhatott. A program fő támogatási területei a következők voltak: területfejlesztés, gazdaságfejlesztés, turizmus, humán erőforrás-fejlesztés (képzés, kulturális csereprogramok), természet- és környezetvédelem (NAGY, 2007). A támogatott projektek témái jól tükrözik a határon átnyúló együttműködés széles skáláját, hiszen találhatók közöttük többek között oktatási és kutatási programok az agrárgazdaságban és az élelmiszeriparban dolgozók részére, kulturális csereprogramok, kétnyelvű (szerb–magyar)

civil információs háló létrehozására irányuló programok, határon átnyúló kerékpárút építéséhez kiviteli tervek készítése, tapasztalatcsere a határ régió gazdasági együttműködésének megerősítésére, tanulmány készítése az ivóvízminőség javításáról, valamint tehetséggondozás az iskolákban és cserekirándulások. Ha szervezetenként vizsgáljuk a nyertes projekteket, akkor a vajdasági partnerek esetében megállapítható a községi önkormányzatok túlsúlya; őket követték a civil szervezetek, majd a kamarák, s végül egy állami középiskola, illetve a tartományi kormány (RICZ, 2012).

A programot elsősorban kis költségvetésű projektek lebonyolítására írták ki. Ennek megfelelően az összes támogatási keret 600 000 euró volt, míg a támogatást nyert projektek száma 17 darab volt. A program által elért főbb eredmények közül kiemelhető, hogy megvalósult az új típusú pályázati rendszer megismertetése a potenciális vajdasági magyar pályázókkal, hogy új kapcsolati csatornákat építettek ki a pályázók, illetve, hogy a kialakított együttműködési csatornák megerősödtek. Létrejött az együttműködés lehetőségeinek feltárása, amely megalapozta az Interreg-programban való sikeres részvételt, illetve megkezdődhetett a nagyobb költségvetésű projektek előkészítése (Uo.).

3. Interreg – Magyarország – Szerbia és Montenegró Szomszédsági Program (2004–2006)

Az előzőleg tárgyalt Magyar–Szerb Kísérleti Kisprojekt Alap tapasztalatait figyelembe véve jött létre az Interreg III. A Magyarország – Szerbia és Montenegró Szomszédsági Program (2004–2006). A programban Magyarország területéről Bács-Kiskun, Csongrád és Békés megyei, míg Szerbiában a Vajdaság vagy Belgrád város területén székhellyel rendelkező szervezetek vehettek részt (míg Magyarország esetében a nonprofit szervezetek mellett profit-orientált szervezetek is pályázhattak, addig Szerbiában csak nonprofit szervezetek). A pályázók kötelesek voltak egy partnerszervezettel rendelkezni a határ másik oldaláról. A program keretében az együttműködés mértékét figyelembe véve lehetőség volt közös, tükröz (amely esetében a két országban két különálló, de céljaiban és

aktivitásaiban megegyező), vagy különálló projektekkel pályázni. Bármely projekt típus esetén a vezető partner mindig csak az egyik országból volt jelölhető. (RICZ, 2012).

A program fő támogatási területei a következők voltak: infrastruktúra-fejlesztés, környezetvédelem, üzleti infrastruktúra-fejlesztés, vállalkozásfejlesztés, intézmények és közösségek közötti együttműködés, kutatási együttműködés. Az első két kiírásban tematikus szempontból a nyertes projekteket is a sokszínűség jellemezte, amit már eleve a pályázati kiírás prioritásterületei predesztináltak. Ha a nyertes projekteket szervezeti szempontból vizsgáljuk, akkor a Phare-programhoz képest sokkal tarkább a kép: az élen az egyesületek és az oktatási intézmények állnak, őket követik a községi önkormányzatok, a tartományi kormányzat és a közvállalatok, s végül a vállalkozásfejlesztési központok. A Phare-programhoz képest a községi önkormányzatok jelentősen visszaestek, az egyesületek tartották magukat, míg az oktatási intézmények és a tartományi önkormányzat jelentősen előretört (Uo.).

Az Interreg – Magyarország – Szerbia és Montenegró Szomszédsági Program (2004–2006) keretében három pályázati kiírásra került sor, ebből kettő a programdokumentum szerint partnerségi együttműködésben, a harmadik pedig 2008-ban a csak szerb önkormányzati pályázók részére, amelyeknek csak névlegesen kellett bevonniuk magyar partnert. Ez azt jelentette, hogy a magyar partner nem kapott költségvetési forrásokat és nem is volt aktivitása a projektben, a partnerségi léte csak formális volt. Erre azért került sor, mert az előző két kiírásból szerb részről fennmaradt még nagyságrendileg 500 000 euró, amelyet így osztottak szét (Uo.).

A 2005-ös első kiírásban összesen 2 millió euró allokálásával 19 projektet támogatott a program Szerbiából, és 8 millió euró allokálásával 16 nyertes projekt valósult meg Magyarországon. A 2006-os második kiírásban ugyanazon a jogosultsági területen 4,3 millió euró finanszírozással, összesen 34 nyertest hirdettek a két országban. Ebben a kiírásban némileg módosult a szerbiai megvalósítók összetétele, elsősorban a közvállalatok hátrányára, és az önkormányzatok előnyére. (1. táblázat)

A projekttevékenységek elemzését figyelembe véve, megállapíthatjuk, hogy a „soft”-projektek

vannak túlsúlyban, melyek alatt azon projekteket értjük, amelyek keretében nem volt egyáltalán infrastrukturális fejlesztés. Ezen projektek aránya 60%, amelyek képzéseket, felméréseket, tanulmányok készítését, turisztikai projekteket, gazdasági együttműködést, környezetvédelmet, sporttevékenységeket takarnak. A „hard” -projektek aránya 40%, melyből infrastruktúraépítés 18%, -tervezés 13%, egyéb építés 9%.

A nyertes projektek közül az 1. prioritás keretében, ami az infrastruktúrafejlesztést jelentette, a források több mint 70%-a kötötték le, ami jól mutatja, hogy milyen mértékben volt szükség a határ menti infrastruktúra javítására. (2. táblázat)

Az Interreg – Magyarország–Szerbia és Montenegró Szomszédsági Program (2004–2006) volt az első olyan forrás a szerbiai pályázók számára, amelyben ha partnerségben is, de uniós forrásokra pályázhattak. A projekt keretében lehetőség nyílt közös, tükör- vagy különálló pályázat beadására, amelyeknek köszönhetően a szerbiai fél is megtanulta azokat a pályázási szabályokat, tudnivalókat és lehetőségeket, amelyeket a magyar fél már jóval előbb tudott. Nagy jelentőséget tulajdoníthatunk ugyanakkor a tapasztalatátadásnak is, illetve az egyedi kapcsolatok kialakulásában és elmélyülésében is nagy szerepet játszott ez a program (RICZ és NAGY, 2014).

A megvalósítás során egyértelművé vált, hogy a program prioritásait létező, valós problémák megoldására írták ki. A pályázatok beérkezése után az egyes intézkedésekben átlagosan ötszörös túljelentkezés volt tapasztalható, legnagyobb túlpályázás az „Üzleti infrastruktúra és közös üzleti szolgáltatások fejlesztése” (tizenegyszeres túljelentkezés), illetve az „Együttműködés elősegítése a K+F és az oktatás területén” (hatszoros túljelentkezés) című prioritásokban volt (Uo.).

A pályázati folyamatot jelentősen akadályozta a szerbiai centralizált államberendezkedés, amely elsősorban a szerb fél munkáját nehezítette az Unióhoz kapcsolódó távolságtartás miatt, illetve a közös döntési folyamatokat akadályozta. Ezen túl a megvalósítás akadályát jelentette Szerbia Európai Unióhoz való viszonya, amely elsősorban a gondolkodásmódban kereshető. Jelentős előny volt a partnerség kiépítésében a magyar kisebbség jelenléte, illetve a Magyarországra áttelepült vajdaságiak szerepe (Uo.).

1. táblázat:
Az egyes projekteket megvalósító szervezetek működési típus szerint

Megvalósító szervezet típusa	Nyertes projektek száma		Soft-projektek
	2005-ös kiírás	2006-os kiírás	
fejlesztési ügynökség	2	2	4
vízügyi intézmények	1	2	0
önkormányzat	6	8	3
közvállalat	2	–	0
nonprofit szervezet	4	4	8
oktatási intézmény	4	5	9
Összesen	19	21	24

Forrás: Ricz, 2012.

2. táblázat:
Az Interreg-programban nyertes pályázatok száma és a lekötött támogatási források:

Intézkedés	HU-SCG/05/01		HU-SER/06/02		Összesen		Százalék
	darab	EUR	darab	EUR	darab	EUR	
1.1.	3	3 110 337	0	0	3	3 110 337	30
1.2.	4	2 727 012	10	1 587 242	14	4 314 254	41,6
2.1.	2	1 119 590	2	374 520	4	1 494 111	14,4
2.2.	3	208 898	3	142 551	6	351 449	3,4
2.3.	2	523 276	4	176 219	6	699 495	6,8
2.4.	3	288 929	3	103 153	6	392 081	3,8
Összesen	17	7 978 043	22	2 383 684	39	10 361 727	100

Forrás: Hungary/Romania and Hungary/Serbia&Montenegro, 2004–2006 Final programme evaluation

4. Magyarország – Szerbia IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program (2007–2013)

Magyarország és Szerbia határ menti kapcsolatainak erősítését a 2004–2006 időszakban működő Interreg – Magyarország – Szerbia és Montenegró Szomszédsági Program (2004-2006) programot követően 2007 és 2013 között a Magyarország–Szerbia

IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program segítette a határmenti programok finanszírozásán keresztül. A támogatás egyik fő célja volt, hogy a szomszédos országok határon átnyúló együttműködése, a Programban támogatásra jogosult területek fokozatos gazdasági-társadalmi integrációja erősödjön, a közös programok megvalósítása által. A támogatásra jogosult terület Magyarország délkeleti, valamint Szerbia északi részén helyezkedik el.

Magyarországon Csongrád és Bács-kiskun megyéket foglalta magába. A programterület szerbiai részén a jogosult terület, a Vajdaság Autonóm Tartományon belül található NUTS III szintű területeit foglalta magába: Nyugat-Bácska, Észak-Bácska, Észak-Bánát, Dél-Bácska, Közép-Bánát körzetek.

A Program hosszú távú, általános célja egy fenntartható és biztonságos környezetvédelemben együttműködő régió létrehozása volt. Az együttműködés keretében a közös kulturális és természeti örökségek megőrzése, a gazdasági lehetőségek kiaknázásának erősítése, a közös oktatási és kutatási tevékenységek erősítése volt a fő cél, elősegítve a munkahelyteremtést, valamint csökkentve a Schengeni külső határon való elhelyezkedés negatív hatásait, amely elsősorban a szabad határátjárás korlátozottságában jelent meg. A stratégiai cél eléréséhez az alábbi öt specifikus célnak kellett teljesülnie: a határvidék elszigeteltségének csökkentése a határ elérhetőségének növelésével, környezeti fenntarthatóság és biztonság megteremtése a határzónában, szinergiák és együttműködések elősegítése a gazdasági életben, a közös kulturális örökség megőrzése a kulturális értékek, hagyományok bemutatásával és a turizmus fejlesztésével, valamint a kulturális, oktatási és kutatási együttműködések elősegítése.

4.1. A projektek vizsgálata a vajdasági magyarság szemszögéből

A Magyarország – Szerbia IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program (2007–2013) első kiírásában szerb oldalon a magyar jellegű önkormányzatok (ezek irányításában a vajdasági magyar pártoknak van abszolút vagy relatív többségük) és a vajdasági magyar civil szervezetek magyar pályázói a projektek 30%-át valósították meg, de ha a projektek költségvetését vizsgáljuk kijelenthető, hogy a támogatási források mindössze 15%-át kötötték le magyar pályázók. A második kiírásban a magyar pályázók a projektek 25%-át valósították meg, de csak 9,1%-t kötötték le a támogatási forrásoknak. A 3. kiírásban tovább folytatódik a tendencia, mivel az adatok azt mutatják, hogy mind a magyar önkormányzatok mind a civil szervezetek teret vesztenek a pályázók között. (RICZ és NAGY 2014).

A magyar jellegű projektek tevékenysége: oktatás, tudományos kutatások, fejlesztési tervek kidolgozása, válaszok keresése szociális kérdésekre, gazdaságfejlesztés, turizmus és sport. Kulturális, hagyományörző együttműködések kisebb részben környezetvédelem, valamint infrastruktúraépítés, amely az önkormányzatokra jellemző (Uo.).

Megállapítható, hogy a magyarságot elsődlegesen civil pályázó szervezetek képviselik, ebből adódóan túlnyomóan soft-projektek valósultak meg, mivel a civil szervezetek nem rendelkeznek kellő mértékű erőforrásokkal sem a projektek tervezésére, sem az előfinanszírozására, és hiányzik a megfelelő humánerőforrás is a végrehajtáshoz. Az önkormányzatok jellemzően alul prezentáltak, Magyarkanizsát kivéve az önkormányzatok aktivítása összességében gyenge.

Folyamatos csökkenő részvétel mutatható ki a programterületen is. Az okok többértűek: az egyetemen hangsúlyosabb belépése a második körtől, infrastrukturális projektek arányának növelése, a nem elég erős pályázók rossz tapasztalatai az első pályázati körben, a magyar többségű önkormányzatok folyamatos térvesztése a projektben és a transzparencia hiánya az elbírálások egyes eseteinél (Uo.).

4.2. A megvalósított projektek magyar nemzetpolitikai hatásai

A rendelkezésre álló adatbázisok és elérhető információk hiányosságai miatt nagyon nehéz lenne megállapítani, hogy a projektek megvalósulása milyen konkrét pozitív hatást gyakoroltak a vajdasági magyarságra. Elfogadhatjuk azt a megállapítást, hogy amely projekt hasznos az adott térségnek, az hasznos az ott élő magyarságnak is. Ha például megvalósul egy infrastrukturális, környezetvédelmi beruházás és annak jótékony hatása van a térségre, akkor az minden bizonnyal a helyi magyar közösségek életminőségére is pozitív hatást gyakorol, de ugyanez vonatkozik egy olyan képzési, oktatási projektre is, amelyben magyar nemzetiségű tanulni vágyók is részt vesznek.

A hatás minősége szempontjából más szintet képviselnek azok a projektek, amelyekben a partner szerepét szomszédos országbeli magyar szervezet vagy többségi magyar önkormányzat tölti be, vagy

döntően magyarul lakta területen fejti ki közvetlen hatásukat. A forrásfelhasználás szempontjából nem közömbös, hogy a menedzsment-feladatokat is magyarok látják el, valamint a konkrét hasznosulás – pénzfelhasználás is magyar szervezeteket érint.

A 2007–2013-as programozási időszakra előirányzott fejlesztési források magukban hordozták a fejlődés lehetőségét. Ugyanakkor további előcsatlakozási forrássallokációra van szükség ahhoz, hogy a szerb–magyar határtérség szerbiai oldala utolérje a szomszédjai teljesítményét. Az egyáltalán nem vitatható, hogy a Magyarország–Szerbia IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program (2007–2013) zárásáig beérkezett, hozzávetőleg 10 millió eurós fejlesztési forrás megfelelő helyekre került, de ezek csak lokális, egy-egy helyi közösség vagy jó esetben egy-egy község/város szempontjából voltak eredményesek, melyek körében a magyarság a Phare-programok keretében erőn felül képviselte magát, az Interreg-programok során viszont jóval az alatt, mint amit a lakosság számaránya alapján feltételeztünk volna (RICZ, 2014).

Ha mélységükben vizsgáljuk a megvalósított projekteket, megállapíthatjuk, hogy azok elsősorban a vidéki társadalom számára nyújtanak fejlődési lehetőséget – ami a vajdasági demográfiai jellemzőkből kiindulva természetes is – és esélyt adnak a magyarság felzárkóztatására. A nyertes projektek tevékenységének elemzéséből kiderül, hogy szükség van a humánerőforrás fejlesztésére. A hard-infrastrukturális projekteken kívül szinte az összes projekt típusban van valamilyen képzés, amelyre széles körű igény is mutatkozott az eddigiek során. A vajdasági magyarság és ezen belül elsősorban a vidéki lakosság szaktudáshiánya nagyban hátráltatja mind a gazdasági, mind a területi fejlődést. Az eddig lezajlott, és az előttünk álló programok készítői felismerték ezt, és ezzel meg lehet a későbbi időkre alapozni azt a humánerőforrás-hátteret, amelyre építve a vajdasági magyar lakosság fejlődése kiegyensúlyozottabb lesz a többségi nemzethez viszonyítva. (RICZ, 2018)

Az Unió feltételekhez köti a fejlesztési forrásainak elosztását, amelyet befektetésnek tekint, amely a későbbiek során megtérül. A humánerőforrásba való befektetés az egyik legjobban megtérülő ágazat, ha a befektető az általa kiképzett szakembereket

a későbbiekben is hasznosítani tudja, ami jelentős esélyt nyújt az adott, ebben az esetben a magyar kisebbség számára. A fejlesztési források igazán jó lehetőséget kínálnak a helyi adottságok kihasználására, de ezekből jó esetben is csak az adott helyi közösség tud profitálni. Az elmúlt évek – amióta uniós fejlesztési források érkeztek a térségbe – megmutatták, hogy vannak igazán életképes, a lehetőségekkel élni tudó közösségek, valamint szervezetek, amelyek fejlődéséhez nagyban hozzájárulnak a külső források. Az egyes pályázati kiírásokra történő túljelentkezés is azt bizonyítja, hogy megvannak azok az alulról jövő kezdeményezések, amelyek jól kidolgozott projektekként és megfelelő infrastruktúrával rendelkeznek ahhoz, hogy fel tudják használni a támogatási forrásokat. Ezek között a magyar közösségek a számarányukat meghaladó szinten képviseltetik magukat, elsősorban az anyaországból jövő tapasztalatok és hatások átvételének köszönhetően. A források lekötésének készsége még mindig nagyobb, mint a forráskeretek. A fejlesztési célokat nem tudja kielégíteni az uniós támogatási keret, nem beszélve arról, hogy Szerbia esetében maga az állam nem társfinanszírozza a projekteket, hanem a pályázóknak kell a 85% támogatás mellé hozzátenni az önrészt. Mivel jelen esetben nem profitorientált intézményekről van szó, ez sok esetben problematikus. Ugyanakkor kiszűri azokat a szereplőket, amelyek nincsenek felkészülve a projektek megvalósítására (Uo.).

Ha mélyebben elemezzük a két határszakasz projektjeit, megfigyelhetjük, hogy a helyi kezdeményezések és a meglévő lehetőségek kihasználásáról van szó alulról jövő kezdeményezésként. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy több esetben magyar–magyar kapcsolatról van szó, tehát a két országban élő magyar nemzetiségű emberek közötti együttműködésről, ami a határ menti programok indukálója lehet. E projekteknél is fellelhető a humánerőforrás fejlesztése, ami a helyi kezdeményezések számára elsődleges, hiszen így tudnak egy önmagában is működő rendszert kialakítani, és nem kell külső segítséget bevonni a működéshez. A projektek összefogást eredményeztek, és megalapozták a helyi közösségeken belül azokat a lehetőségeket, amelyeket kihasználva már az uniós támogatás nélkül is gazdasági fejlődés érhető el. Mindkét esetben

az egyéni vállalkozások erősítése volt a cél a másik ország potenciáljainak kihasználásával. Ha az egyének megerősödnek, akkor maga a közösség is erősebbé válik, és további fejlesztések létrehozására lesznek képesek. Az eddigi programok jelentősége abban áll, hogy megmutatják azt az utat, amit az egyes releváns fejlesztési aktoroknak be kell járniuk a fejlődés érdekében. Ez az út viszont a térségben élő és működő, más közösségek számára is példaértékű lehet, hiszen ha látják a fejlődési irányokat, a megvalósult programokat, akkor ők is létrehozzák a fejlesztési csoportjaikat, amelyek a későbbiek során további sikeres fejlesztéseket hajtanak végre.

A határ menti projektek, amelyek elsődleges célja a perifériális területek fejlesztése, illetve a határon átvágó kapcsolatok erősítése, Szerbia esetében meg alapozzák a lehetőséget a későbbiekben elérhetővé váló előcsatlakozási alapok támogatásának a minél nagyobb lekötésére. Ebben a vajdasági magyarságnak nagy szerepe lehet, már ha élni tud a felkínált lehetőségekkel (Uo.).

5. Ipa Interreg Magyarország–Szerbia Határon Átnyúló Együttműködési Program (2014–2020)

Egészen 2014-ig Szerbia az IPA programból csupán az első (átmeneti támogatás és intézményfejlesztési nemzeti program) és a második (határon átnyúló együttműködések fejlesztése) komponenst használta, 2018-tól pedig a harmadik komponenst, az IPARD-ot is, mely a mezőgazdaság támogatására jött létre, és az első olyan Uniós költségvetésből finanszírozott program volt, amelyet profitorientált szervezetek számára írtak ki (NAGY et. al., 2021).

Szerbia a vizsgált 2014–2020 közötti időszakban minden szomszédjával (kivéve Koszovót) részt vett az Európai Unió által finanszírozott határon átnyúló fejlesztési programokban. Vajdaság tekintetében négy CBC (cross border cooperation) program volt releváns: a magyar, a horvát, a bosnyák és a román.

Az Ipa Interreg Magyarország–Szerbia határon átnyúló együttműködési program (2014–2020) által lehatárolt, határon átnyúló régió 9 megyét/körzetet foglal magában (NUTS III. szint vagy azzal egyenértékű): Csongrád-Csanád és Bács-Kiskun megyék

Magyarországon, valamint Nyugat-Bácska, Észak-Bácska, Dél-Bácska, Észak-Bánát, Közép-Bánát, Dél-Bánát és Szerémség körzetek Szerbiában. A NUTS III (vagy azzal egyenértékű) szintű szerbiai körzetek együttesen alkotják a Vajdasági Régiót NUTS II szinten.

A program prioritásai között megtalálható volt a határmenti vízgazdálkodás fejlesztése, a közlekedés-fejlesztés, a turizmusfejlesztésnek elősegítése, valamint a kulturális együttműködés; és ezen túlmenően a KKV-k innovatív fejlesztése, amelynek egyik kiemelt témája a szociális gazdaság fejlesztése. A program elszámolható összköltsége a technikai segítségnyújtással és a kedvezményezettek társfinanszírozásával együtt 76,6 millió euró volt.

A fent felsorolt projektprioritások alapján nyílt és stratégiai pályázati kiírások történtek meg a projektek finanszírozására, nonprofit szervezetek számára, amelyek elsősorban állami és civil szervezeteket jelentettek. A nyílt kiírásokat bármely, a kiírás által meghatározott szervezet számára elérhető kisebb volumenű, a program prioritásainak megfelelő aktivitások támogatására tervezték meg, míg a stratégiai pályázatok jellemzően nagyobb, a két ország kormánya által előzetesen konszenzusosan támogatott beruházások voltak, amelyek minden esetben politikai szinten előre egyeztetett infrastruktúrális beruházást is tartalmaztak. Ebben a programban a magyar–szerb viszonylatban 71 nyertes pályázatot finanszíroztak, a három pályázati kiírás során (Uo.).

A projektek különböző szempontú szerkezeteit vizsgálva elmondható, hogy négy olyan jól körülhatárolható témacsoport körvonalazódott, amely a Vajdaság szinte teljes területét lefedte és a vajdasági magyarság tekintetében releváns fejlesztési lehetőségeket biztosított. Ezek a témacsoportok az infrastruktúra-fejlesztés – amelybe a közutak, a kerékpárutak, valamint a vasúti és a vízi közlekedés fejlesztése is beletartozik; jellemzően a célból, hogy a határátkelő-pontok könnyebb megközelíthetőségét elősegítse –, a környezetvédelem, vízügyi, kulturális, egészségügyi és turisztikai fejlesztések, valamint az infrastruktúra-fejlesztéshez kötődő általános gazdaságfejlesztés voltak. Tehát a stratégiai projektek mindegyike tartalmaz infrastruktúraépítést. Példaként kiemelendő, a Szeged–Szabadka vasútvonal

felújításának tervezése, a Rábé–Kübekháza határátkelőre vezető közút kiépítése, a magyarkanizsai szennyvíztisztító kiépítése, illetve a Tisza árvízvédelmi rendszerének fejlesztése (Uo.).

Gazdaság és turizmusfejlesztés hozzávetőlegesen a projektek felét teszi ki (47,44%). A turizmus tekintetében elsősorban az épített és a természeti örökségekre alapozott turisztikai fejlesztések nyertek támogatást (24,8%), míg a gazdaságfejlesztés tekintetében a munkaerőpiaci mobilitás elősegítése, illetve a szociális vállalkozások elterjedésének elősegítése. Mindenképpen ki kell emelni a gazdaságfejlesztési projektek részarányát, ami jól mutatja azt, hogy a tervezés során milyen jelentős igény mutatkozik a perifériális térségek gazdaságának fejlesztésére. Az infrastrukturális projektek mellett a gazdaságfejlesztés az a beavatkozási pont, amely a területfejlesztés szempontjából a legnagyobb hatással bír (Ricz, 2018). Az előző, a magyar–szerb határon lezajlott programok vizsgálata bebizonyította (Uo.), hogy nem volt jelentős hatásuk a CBC programoknak Vajdaság területi fejlődésére, de nem is volt ilyen magas a gazdaságfejlesztési programok részaránya (Uo.).

Az emberek közötti, a különböző társadalmi közösségek kapcsolatainak fejlesztését a magyar–szerb programban külön alprioritásként támogatták. Ebben szinte minden olyan kisebb léptékű projekt beletartozik, amely valamilyen módon a határ két oldalán élő emberek közötti kapcsolatok – legyen az kultúra, sport vagy oktatás – területén megjelenik. Ezek elsődlegesen soft-projektek, amelyek egy-egy rendezvénysorozat, képzés, illetve fiatalok, gyerekek közötti együttműködés finanszírozására hivatottak. (Uo.).

Az nem soft-kategóriába tartozik minden olyan projekt, amely az előző csoportok egyikében sem jelenik meg, de ezek között is hangsúlyos a környezetvédelem, illetve az egészségügy területe, amelyben jelentős előre lépésekre van szükség a fejlesztés tekintetében.

A vajdasági települések viszonylatában a magyar–szerb program a legszámottevőbb, így számos közvetlen határmenti kistépelölés (pl. Tavankút, Nemesmiletics, Tóthfalu a magyarországi oldalon Algyő, Ásotthalom, Üllés) és település szerepel egy-egy projekttel, ugyanakkor a projektek több mint felében szegedi, újvidéki és szabadkai projektek

dominálnak, és jól érzékelhető, hogy a CBC-kapcsolatok nagy része az ezen nagyvárosok által lehatárolt térségben valósult is meg (Uo.).

Valamennyi programterületre jellemző a régió-központok kapcsolatát tükröző pályázati dömping (Uo.). Ezek a pályázatok sok esetben nem a programok alapvető céljait segítik elő, tehát nem a közvetlen határmenti területek együttműködését, a perifériák és a határ mentén élő emberek közötti kapcsolatok fejlesztését, sőt nem is előnyösek a magyar kisebbség számára. Ez különösen jól érzékelhető abban, hogy az adminisztratív határral elválasztott települések között nincs, vagy kevés kapcsolat van.

Ide sorolhatók továbbá a szubregionális és regionális központok kapcsolatai is, amelyek sok esetben közvetlen határ menti kapcsolatban is vannak egymással (l. pl. Szeged és Szabadka). Sok esetben a projektek megvalósulása a határrégióban történik, míg a pályázat megvalósítójának székhelye (főként, ha azok állami vagy regionális szervezetek) a határtól távol található (Uo.).

A közvetlen határmenti együttműködésben résztvevő települések száma elenyésző, s ha ezek a települések mégis részt vállalnak, akkor a partner nem a közvetlen szomszéd települések köréből kerül ki, hanem távolabbi település intézményével alakít ki együttműködést, esetleg több partner között a szomszéd határrégió szomszédtelepülése is jelen van.

Itt is megmutatkozik az európai uniós csatlakozás adta lehetőség, hogy a magyar nemzetrészek közötti kapcsolatokat az uniós források fejleszteni tudják. Az emberek közötti kapcsolatokat támogató projektek között van a legtöbb, amely e csoportba tartozik. A terepen begyűjtött információink szerint ezen esetek jelentős részében a már meglévő jó kapcsolatokat fejlesztik tovább a határ két oldalán működő intézmények, az ott élő emberek, nagyobb részt a kulturális és a sport, kisebb részt pedig az idegenforgalom területén megvalósított programokkal (Uo.).

A határon átnyúló intézményi szintű kapcsolatokban elsősorban az önkormányzati kapcsolatok dominálnak, emellett helyi, megyei és (kifejezetten a Vajdaság esetében) tartományi szinteken, egyetemek

(főiskolák), civil szervezetek, kulturális és sportegyesületek, kulturális intézmények (múzeumok, könyvtárak), alapítványok, regionális szintű intézmények (Regionális fejlesztési intézmények, vízügyi igazgatóságok, kamarák) is megjelennek projekt megvalósítóként. A legnagyobb arányban az önkormányzatok valószínűleg meg kompetens partnerkapcsolatokat (helyi önkormányzat-községi, megyei önkormányzatok kapcsolatai, valamint a megyei és regionális önkormányzatok együttműködése). Az esetek többségében a vajdasági regionális jellegű intézmények viszont a második önkormányzati szinttel, a megyei önkormányzatokkal kommunikálnak. Kisebbségi arányban jelentkeznek a regionális (Szerbiában községi vagy körzeti alapítású) jellegű intézmények kompetens kapcsolatai (regionális vízügyi igazgatóságok, kamarák, regionális fejlesztési ügynökségek stb.), bár azok alacsony számát a szakmaspecifikus jelleg is befolyásolhatja (Uo.).

Az egyetemi együttműködések száma kevesebb lett az előző programokhoz viszonyítva, mivel a magyarországi, illetve szerbiai egyetemeken önálló jogi egységeként csak 3 projekttel pályázhattak, ami lényeges korlátozást jelent mindkét oldalon. Szerbiában karonként, Magyarországon egyetemenként volt csak lehetőség 3–3 projekt beadására, ami aszimmetrikus korlátozást jelent. Ezért esetenként inkompetens intézményi kapcsolatok jönnek létre, melyekre például a szerbiai egyetemi karok helyi önkormányzatokkal pályáznak.

Ennek alapján megállapítható, hogy a korábbi kiírásokhoz viszonyítva az Ipa Interreg Magyarország–Szerbia határon átnyúló együttműködési program (2014–2020) keretein belül az intézményi kapcsolatok túlmutatnak a közös kompetencián alapuló együttműködéseken, ami egyrészt a kapcsolat diverzifikációjára utalhat, de ez tartalmazhatja az egyik partner csupán eszközként történő részvételét is.

Ha összehasonlítjuk a Magyarország–Szerbia Ipa Határon Átnyúló Együttműködési Programot (2007–2013) és az Ipa Interreg Magyarország–Szerbia határon átnyúló együttműködési programot (2014–2020) az azt megelőző két programmal (Magyar–Szerb Kísérleti Kisprojekt Alap és Interreg Magyarország–Szerbia és Montenegró Szomszédsági Program (2004–2006)), világosan kimutatható

az elmozdulás a vidéki térség támogatásától a nagyvárosi projektek irányába, valamint a „soft”, sok esetben képzésekre irányuló projektek irányából a „hard”, maradandó eredményeket hozó infrastrukturális projektek irányába. E fentiek elsődleges okai a költségvetés növekedése és a térség forráslekötő-képességének változása, a projekt-megvalósításhoz szükséges humán erőforrás tekintetében.

Amennyiben komplexitásban vizsgáljuk az elmúlt három uniós költségvetési periódus Vajdaság területén megvalósított határon átnyúló programjait, akkor elmondható, hogy egy organikus fejlődési pályára állt rá e szempontból a teljes térség, és a programozás alapelveit megfelelő módon fektették le. Az első Kísérleti Kisprojekt Alap programban még a képzés és intézményépítés volt a fókuszban, majd a nagyobb léptékű projektekre került a hangsúly, végül pedig már a stratégiaileg fontos fejlesztésekre (Riczy, 2023).

6. A határon átnyúló projektek hatásai a vajdasági magyarságra

Ha komplexen az elmúlt húsz évet vizsgáljuk vajdasági magyar szemszögből az uniós határon átnyúló projektek tekintetében, meg lehet állapítani, hogy a legnagyobb eredmény pusztán az, hogy a projektek megvalósultak és a céljaikat elérték (mivel több esetben ez is kérdéses volt, elsősorban amiatt, mert a pályázók tévesen mérték fel a projekt megvalósítása és előfinanszírozása terén rendelkezésükre álló lehetőségeiket) (Riczy, 2012).

Az oktatás területén több száz magyar fiatal kapott képzést. A tudományos kutatások projektjei közül sok eddig nem kutatott témával foglalkozott, viszont kevés a kimondottan magyar vonatkozású munka. Számos fejlesztési tervet dolgoztak ki, ezekre alapozva további beruházások várhatóak. Kérdés, hogy a jövőben lesz-e megfelelő hatáskörük és anyagi fedezetük a kidolgozott tervek tulajdonosainak a tervek végrehajtásához. A szociális kérdések terén kiemelendő a falugondnoki szolgálat létrehozása, ami a falun maradást segíti elő, valamint a drogprevenció, amire minden esetben szükség van. A gazdaságfejlesztési projektek új határon átnyúló kapcsolatokat generáltak, amelyek egykor majd új

munkahelyeket teremthetnek. A turizmusban közös programokat alakítottak ki, ami több beutazó turistát jelenthet, ezzel is növelve a gazdasági kibocsátást. Széles körű a kulturális együttműködések palettája, elsősorban a people-to-people program intézkedések keretében. Ebben az esetben a projektek eredménye lehet a kulturális kínálat színesítése, a határon átnyúló kapcsolatok bővítése, a tradicionális és új rendezvények finanszírozása. Az infrastrukturális projektek közül meg kell említeni a megtervezett és kiépült utakat, határátkelőhelyet, kerékpárutakat, vízügyi berendezéseket, melyek nagy része a magyarság életminőségét is növelik (Riczy, 2014; 2018).

Ha a megvalósított projektek társadalmi hatását vizsgáljuk a magyarság tekintetében, akkor megállapítható, hogy ezek a projektek megmutatják, hogy melyek az életképes közösségek és projektötletek, amelyek jó példával szolgálnak mások számára. Megmutatják, hogyan lehet külső forrásokat bevonni, és viszonylag kockázatmentes felkészülési lehetőséget biztosítani a jövőbeni uniós források fogadására. A projektek megvalósítása során kialakult egy szakmai réteg, amely végre tudja hajtani a projekteket. Ehhez kapcsolódva több esetben létrejött az összefogás egymás segítésére, úgy hogy a magyar jellegű projektekben (jó esetben) magyar alvállalkozókat alkalmaztak a projektek végrehajtása során (Riczy, 2012; 2014).

A fenntarthatóság, mint minden más uniós támogatási program esetén, egy alapvető kritériuma a támogatottságnak. A határmenti projektekben nem könnyű mérni azokat az indikátorokat, amelyek a projekt fenntarthatósági időszakában jellemzik a határon átívelő hatást, de egy fokkal könnyebben lehet elemezni azokat a mutatókat, amelyek adott országon belül mutatják meg a projekt által létrehozott termék hosszú távú eredményeit. Az infrastrukturális projektek keretében tisztán ki lehet mutatni a fenntartási időn belül azokat az eredményeket, amelyek egy-egy út, vagy vízi védekezési vonal használatából erednek (Riczy, 2014).

Nehezebb már a továbbfejlesztethetőséget garantálni, hiszen, ha nincs kellő motiváció, és anyagi, valamint humán erőforrás akkor sok esetben elhalnak a projekt befejeztével a fejlesztések. Több esetben is találunk erre ellenpéldát a vajdasági oldalon. Jó példa erre az Ásotthalom–Királyhalom

határátkelő, ahol miután elkészült az út, nagyobb részt magyarországi, kisebb részt szerbiai forrásból építették ki a határátkelőhely infrastruktúráját. Található példa kerékpárút építésére is, amelyre mindhárom kiírásban sikerült forrást biztosítani, így folyamatosan épülhetett Szeged–Szőreg és Törökkanizsa között. A veszélyek között meg kell említeni a projektek végrehajtásához szükséges önerő és előfinanszírozás hiányát, valamint sok esetben a projekt végrehajtásához szükséges szaktudás kezdetlegességét (Riczy, 2018).

7. Gazdaságfejlesztés

A vajdasági magyar közösség 2015-ben elkészítette „A vajdasági magyar közösségek Terület- és gazdaságfejlesztési stratégiáját és akciótervét”, amely dokumentum azt volt hivatott elősegíteni, hogy a közösség szülőföldön tudjon boldogulni a jövőben. Magyarország kormánya 2015. november 18-án meghozta az 1830/2015. (XI. 21.) számú kormányhatározatot a stratégia elfogadásáról, amellyel nyitottá vált az út a szerbiai magyar közösség Magyarország általi gazdaságfejlesztési támogatására (PLESCHINGER, 2018). A magyar kormány a vajdasági magyar politikai vezetéssel közösen létrehozta a Prosperitati Alapítványt, amelynek feladata a támogatási pályázatok lebonyolítása.

A Prosperitati Alapítvány 2016-óta összesen 55 pályázati kiírást jelentetett meg, melyből 6 falusi ház és ingatlan vásárlására, 7 cégfejlesztésére (eszköz- és szabványbeszerzés), 4 kezdő vállalkozók támogatására, 7 turisztikai projektek támogatására, 19 kisértékű mezőgazdasági fejlesztésre és 4 földvásárlásra irányult, míg 8 kiírás közepes- és nagyléptékű mezőgazdasági, gazdasági és szolgáltatóipari fejlesztésre. Mindezek mellett mentorprogramot is elkezdtek működtetni. Ennek 2024-ben már a negyedik évada kezdődött. Az első három évadban összesen 34 mentor és 152 mentorált vett részt sikeresen a programban.

Ha a pályázatok számszerűsített eredményeit vizsgáljuk, akkor elmondható, hogy összesen 14 272 nyertes pályázó számára körülbelül 245 millió euró támogatás nyújtásával, 517 millió euró projektterekkel, (amelybe a támogatás mellett az önerő is beletartozik) hozzávetőlegesen 10 000 pályázó nyert

el támogatást Magyarország kormánya segítségével. (Prosperitati Alapítvány Munkajelentése 2023).

Ez a támogatás nem jöhetett volna létre politikai akarat és megfelelő források nélkül. Mivel teljes egészében magyarországi költségvetési forrásokból finanszírozták, amit az a gazdasági fejlődés tett lehetővé, amely az Unió tagság előnyeiből származott, így a vajdasági magyar közösség támogatása közvetve az elmúlt húsz év magyar uniós tagságának köszönhető.

8. Összegzés

A bemutatott két program az, amelyeket közvetlenül és közvetetten Magyarország uniós csatlakozása eredményeként tudott a vajdasági magyarság a saját hasznára fordítani. A szomszédsági programok nem kifejezetten a magyar nemzetrész támogatását tűzték ki célul, de ha változó mértékben is, mégis ki tudták használni annak hatásait, elsősorban arra a magyar–magyar kapcsolatrendszerre építve, amelyet azt megelőzően fektettek le. A programok hatását adekvát módon ez idáig nem sikerült mérni, de a közvetett hatás teljes mértékben kimutatható, amely hatás a jövőbeni együttműködések és fejlesztések esetén is várható.

Ahhoz, hogy még jobban le lehessen kötni ezeket az uniós forrásokat, koordinált projektfejlesztésre és kapcsolatépítésre lenne szükség a két országban élő magyar közösség képviselői között, valamint megfelelő minőségű projektötletek kidolgozására is szükség lenne. Ez sok esetben ez idáig nem valósult meg, hiszen még az anyaországi pályázók sem választanak határon túli magyar partnert saját ötleteik megvalósításához, leszámítva egy-egy esetet.

A magyar kormány által finanszírozott gazdaságfejlesztési program kifejezetten a vajdasági magyarság megsegítésére jött létre, amelynek célja a vajdasági magyarság szülőföldjén való megmaradása, amelyhez a munkahelyteremtő, versenyképes vállalkozások számának növelésére van szükség. Ezért a vajdasági magyar közösségek terület- és

gazdaságfejlesztési stratégiája a vajdasági magyar vállalkozások fejlesztésére és növekedésének elősegítésére kell, hogy irányuljon. A stratégia első sorban olyan kis- és középvállalkozások megteremtését szorgalmazza, illetve a már meglevők olyan irányú fejlesztését, ami képessé teszi őket a nemzetköziesedésre, a külpiacokon való megjelenésre és helytállásra. (A vajdasági magyar közösségek Terület- és gazdaság- fejlesztési stratégiája, 2015)

Ezzel a támogatással Magyarország a Vajdaság egyik legjelentősebb befektetőjévé vált. A nyertes pályázatok elősegítik a magyar kisebbség mellett a Vajdaság megerősödését, annak regionális szerepének az erősítését, és Szerbia egészének a gazdasági fejlődését. Figyelembe véve a pénzügyi támogatás területi megoszlását és a sikeres pályázatok számát, megállapítható, hogy a támogatás nem csak egyenletesen oszlott el Vajdaságban, hanem nagyszámú egyéni pályázóhoz is eljutott, tekintettel az egyéni pályázók szintén nagy számára (JUHÁSZ, 2023).

Ha összevetjük a két támogatási program összegeit a Vajdaság lakosságszámával, akkor kiderül, hogy a gazdaságfejlesztési program estében magasabb az egy főre jutó összeg (83 euró/fő), mint a határon átnyúló programok estén számított egy főre jutó összeg (53 euró/fő). A földrajzi adatokból egyértelműen kimutatható, hogy a gazdaságfejlesztési programban hangsúlyosabban érvényesültek a tömbmagyarság önkormányzataiban élő pályázók, mint az IPA-programokban. A gazdaságfejlesztési források jóval több közvetlen felhasználóhoz jutottak el, mint ahogy az uniós források esetében tapasztalható volt. Az anyaországi forrásoknak döntő szerepe van a fejlesztések megvalósításában, ugyanis azokhoz könnyebben hozzáférnek, és ezáltal bátrabban élnek a lehetőséggel a közösség tagjai (JUHÁSZ és PLESCHINGER, 2021), de mindezen erőfeszítések ellenére a vajdasági magyarság lélekszáma az elmúlt egy évtizedben, 69457 fővel csökkent (Nacionalna Pripadnost, Podaci po opštinama i gradovima, POPIS, 2022).

Irodalom

Cretan, Remu 2006. The Evolution of Cultural and Economic Activities in the DKMT euroregion. In *Review of Historical Geography and Toponomastics*, I (1), pp. 61–78.

Gábrity Molnár Irén (2010). A vajdasági magyarok emigrációs motívumai. In Kupa László (szerk.), *Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben* (pp. 117–126). Pécs: Pécsi Tudományegyetem és a Bookmaster Kft.

Juhász Bálint, Pleschinger Gyula (2021). A legjelentősebb fejlesztési programok területi vetületeinek és eredményeinek vizsgálata Vajdaságban. *Studia Mundi – Economica*, 8 (2), pp. 13–28. <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2021.08.02.13-28>

Juhász Bálint 2023. From Possibility To Reality: The Vajdaság Economic Development Program In The Service Of Rural Development. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, XX (3), pp. 80–92. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.26>

Nagy Imre, Ricz András és Fekete Renáta (2021). Results of the EU cross-border programme allocations and their geographical implications for border regions of Vojvodina/Serbia in the 2014–2020 programming period. *EUROPA*, XXI (40), pp. 99–118. <https://doi.org/10.7163/eu21.2021.40.4>

Nagy Imre (2007). Együttműködésen alapuló területi tervezés és területfejlesztés Magyarországon és a Vajdaság határregiójában. In Timár Judit (szerk.), *Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében* (pp. 22–32). Békéscsaba: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztály.

Nagy Csongor István (2003). Státustörvény és EU-csatlakozás, van-e helye a kedvezménytörvénynek az EU-ban? *Magyar kisebbség: nemzetpolitikai szemle*, 8 (4), pp. 223–266.

Pleschinger Gyula (2018). A vajdasági gazdaságfejlesztési program megvalósításának hatása a vajdasági magyar me

zőgazdasági termelőkre és vállalkozásokra című kutatási terv eredményeinek kiértékelése és elemzése. Szabadka: Vajdasági Magyar Képző-, Kutató- és Kulturális Központ.

Ricz András (2009). Egy határon átvélő régió (EGTC) kialakításának lehetőségei a szerb–magyar határtérségben. *Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 1 (1), pp. 71–93. DOI: 10.32725/det.2009.006

Ricz András, Gábrity Molnár Irén (2010). A Vajdaság régiókapcsolatai a Dél-Alfölddel. In Soós Edit és Fejes Zsuzsanna (szerk.), *Régió a hármashatár mentén* (pp. 76–93). Szeged: Szegedi Tudományegyetem.

Ricz András 2012. A Határon Átvélő Programok Hatásai Vajdaság Területi Fejlődésére – Az Ezeken Alapuló Területi Együttműködések Továbbfejlesztésének Lehetőségei. *Észak-magyarországi stratégiai füzetek*, IX (1), pp. 90–103.

Ricz András és Nagy Imre (2014). A határon átvélő programok területi dimenziói a Vajdaságban In Takács Zoltán és Ricz András (szerk.), *Regionális kaleidoszkóp* (pp. 115–122). Szabadka: Regionális Tudományi Társaság.

Ricz András (2014). Vajdasági magyar civil szervezetek és az EU-s programok. In *Erdélyi Magyar Civil Évkönyv* (pp. 125–136). Temesvár: Editura Gordian.

Ricz András (2018). A Határon Átvélő Programok Hatásai Vajdaság Területi Fejlődésére. *Tér és Társadalom*, 32 (1), pp. 161–179. doi: 10.17649/TET.32.1.2877.

Ricz András (2023). A határon átnyúló európai uniós fejlesztési források szerepe Vajdaság gazdasági fejlődésében. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, XX (3), pp. 68–79. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.25>

Soós Edit (2010). Határon átnyúló együttműködések a nemzetpolitikai célok szolgálatában. MKI-tanulmányok, *A Magyar Külügyi Intézet időszaki kiadványa*, T-2010 (4), pp. 3–21.

Források

2013/490/EU – Euratom határozat az Európai Közösségek és a Szerb Köztársaság közötti stabilizációs és társulási megállapodás megkötéséről. <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/summary/stabilisation-and-association-agreement-with-serbia.html> Letöltve: 2024. 07. 09.

A vajdasági magyar közösségek Terület- és gazdaságfejlesztési stratégiája 2015. Prof. Dr. Nagy Imre, Dr. Takács Zoltán és Mgr. Újhelyi Ákos (szerk.). <https://www.prosperitati.rs/dokumentumok/strategiai-dokumentumok> Letöltés: 2024. 04. 29.

A Prosperitati Alapítvány Munkajelentése 2023. <https://www.prosperitati.rs/dokumentumok/altalanos> Letöltve: 2024. 04. 29.

Határok nélkül. Az INTERREG IIIA Községi Kezdeményezés. Magyarország–Szerbia–Montenegró Határmenti Együttműködési Program keretében megvalósult fejlesztések – 2004–2006. Budapest: VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság, 2008.

Hungary/Romania and Hungary/Serbia&Montenegro, 2004-2006 Final programme evaluation, 2009.

Interreg–ipa CBC Hungary-Serbia programme 2014-2020 2nd Modification, 2020.

Istorija odnosa Srbije i Eu (Szerbia és az Eu kapcsolatának történelme) <https://www.mei.gov.rs/srp/srbija-i-eu/istorijat-odnosa-srbije-i-eu/> Letöltve: 2024. 04. 26.

Magyarország–Szerbia IPA Határon átnyúló együttműködési Program, a 2007–2013-as programozási időszakra vonatkozó programdokumentum, 2008.

Nacionalna Pripadnost, Podaci po opštinama i gradovima, Popis 2022 (Nemzetiségi hovatartozás, Községi és városi adatok, Népszámlálás 2022). Beograd: Republički zavod za statistiku, 2023.

BENEDEK JÓZSEF

Gazdasági felzárkózás és területi egyenlőtlenségek: a magyar és romániai régiók gazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata

1. Bevezetés

Írásunk egy korábban publikált tanulmány aktualizált és kiegészített változata (BENEDEK, 2021). A korábbi tanulmány megírásakor az alapkérdés ugyanaz, mint most: hogyan, milyen tényezőkkel, magyarázható azon fejlődési folyamat, amelynek eredményeképpen Románia felzárkózott Magyarországi fejlettségi szintjére, legalábbis a GDP alapú számítások szerint. Jelen vizsgálatunk újdonságát az a tény adja, hogy a legfrissebb elérhető adatok tükrében, Románia egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt GDP-je megelőzte Magyarországét, amely felvet egy sor, elsősorban az előzés okaihoz kapcsolódó kérdést. Nem vállalkozunk ebben a szűk keretben arra, hogy minden jelentősnek tartott összefüggést megvizsgáljunk, hanem elsősorban gazdaságföldrajzi és területi szempontok szerint végezzük az összehasonlítást. Egyébként a területi egyenlőtlenségek témájának felfutási fázisának vagyunk tanúi nem csupán a témakör klaszikus tudományágaiban (gazdaságföldrajz, regionális tudomány, szociológia, politikai gazdaságtan, fejlődés-gazdaságtan stb.), hanem a statisztikus fizikában, filozófiában vagy a morálteológiában is.

(BENEDEK és KURKÓ, 2010; 2011; 2012; GYURIS, 2015; NEMES NAGY, 2016; FARAGÓ, 2016; KOTOSZ és LENGYEL, 2018; KOTOSZ és LENGYEL, 2018a; LENGYEL és VARGA, 2018; TÓTH et. al., 2021; BĂDESCU et. al., 2023; BENEDEK és VERES, 2023; CZALLER és NEMES NAGY, 2024; URSU és BENEDEK, 2024). Írásunkban a területi egyenlőtlenségekkel foglalkozunk, egészen pontosan a romániai és magyarországi régiók és megyék közötti egyenlőtlenségekkel.

2. Makroregionális konvergencia

A 2004 után csatlakozó posztszocialista tagállamok mindegyikét erős reális konvergencia jellemezte, a térség gazdasági-fejlettségi szintje megközelítette az EU-átlagot, eltérő mértékben (BENEDEK és VERESS, 2013; BENEDEK és TÖRÖK, 2014; BENEDEK et. al., 2015; BENEDEK, 2015a; BENEDEK és KOCZISZKY, 2017; KOTOSZ és LENGYEL, 2018; LENGYEL és KOTOSZ, 2018b; SZAKÁLNÉ KANÓ és LENGYEL, 2021; BENEDEK et. al., 2022; VERES et. al., 2022; KOCZISZKY és SZENDI, 2023). A romániai régiók gazdasági konvergenciája jelentősebbnek tűnik, de ne feledjük el, hogy ezek alacsonyabb gazdasági szintről indultak, mint a magyarországi régiók. Úgy tűnik, hogy a tágabban értelmezett kelet-közép-európai térségben, azaz Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Horvátország, Bulgária és a balti

1. táblázat:

Az egy főre jutó GDP volumenindexe, 2011–2023 között (PPS, EU27=100)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2021	2022	2023
Magyarország	66,2	65,8	67,1	68,2	69,1	68,1	68,5	70,9	72,7	75,0	76,0	76,0
Románia	51,5	53,5	54,1	54,9	55,7	59,2	63,1	65,1	69,2	73,0	75,0	80,0

Forrás: Eurostat¹

2. táblázat:

Az egy főre jutó GDP volumenindexe, 2013–2022 között (folyó árakon, euróban)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Magyarország	40	41	42	42	44	46	48	47	49	49
Románia	27	28	29	30	32	35	37	38	39	42

Forrás: Eurostat²

országok versenyállamaiban létrejött, külföldi működőke-függő, olcsó munkaerő és állami támogatások által képviselt versenyelőnyökre épülő gazdasági egy azonos és közepes szintű fejlődés irányába konvergálnak (POGÁTSA, 2016).

Románia egy főre jutó GDP volumenindexe folyamatosan és látványosan növekedett az elmúlt két évtized során: a 2000-ben regisztrált 23%-os értékről a 2019-ben elért 70%-os értékig, illetve a legfrissebb adatok szerint a 2023-ban regisztrált 80%-ig (1. táblázat). Ezen a helyen megjegyezzük, hogy Nagy Britannia kilépése az EU-ból érdemben a legutóbbi értéket nem befolyásolta, más szóval ez a helyzet a Brexit nélkül is fennáll (Nagy Britannia egy főre eső GDP volumenindexe folyamatosan csökkent az elmúlt években, 2022-ben az EU-s átlag alá süllyedt – első alkalommal, ez akár egy történelmi fordultnak is tekinthető – egy százalékponttal). Ez ugyan egészen 2022-ig elmaradt Magyarország teljesítménye mögött (75%, illetve 76%), de 2023-ban bekövetkezett a fordulat és Románia megelőzte Magyarország teljesítményét négy százalékponttal. Ez a növekmény igen jelentős, ugyanis a román gazdaság huszonnégy év alatt 57% pontos felzárkózást tudott elérni, lényegesen többet, mint a hasonló helyzetből induló déli szomszédja, Bulgária (64% 2023-ban). Ugyanakkor az is látható, hogy a

Magyarország és Románia közötti különbség (14–15 százalékpont) konstans maradt 2015-ig, majd a következő nyolc év során a különbség gyakorlatilag eltűnt, illetve 2023-tól átbillent Románia oldalára.

A 2. táblázatban látható, hogy folyó árakon Magyarország továbbra is megelőzi Romániát az egy főre jutó GDP értékét (euróban) tekintve, akárcsak az is, hogy a két ország között folyó árakon mért különbség az évek során csekély mértékben változott. Ezt a nem mellékes megállapítást írásunkban később értékeljük.

3. A gazdasági felzárkózás és a területi egyenlőtlenségek hajtóerői:
Budapest és Bukarest

Budapest és Bukarest hosszabb idősoros összehasonlítását némileg nehezíti a Közép-Magyarország NUTS 2 szintű régió 2018-ban végbement szétválasztása két egységre: Budapest és Pest (Tosics, 2016). Ezért a jelenlegi összehasonlításunkban a magyar

¹ Eurostat, egy főre jutó GDP volumenindex, 2011–2022. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00114/default/table?lang=en> Letöltés: 2024. július 10.

² Eurostat, egy főre jutó GDP volumenindex folyó árakon euróban, 2013–2023. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10r_3gdp/default/table?lang=en Letöltés: 2024. július 10.

főváros megjelenik majd mindkét NUTS területi szinten, a NUTS 2 és a NUTS 3 szinten is. Ebből adódóan a NUTS 2 szintű összehasonlítás esetében a román és magyar fővárosi térségek össznépeségében mutatkozik némi különbség a román fővárosi térség javára, amely a fővároson kívül magába foglalja Ilfov megyét is.

A magyar és a román fővárosi régió gazdasági teljesítménye kiemelkedő és kiemelkedik a szomszédos vidéki régiók közepes-alacsony teljesítményétől. Mindkét fővárosi régió egy-egy gazdaságilag és térben erősen polarizált ország gazdasági centrum-térségei. Ez az erős regionális polarizáció régi történelmi gyökerekkel rendelkezik (GYÖRI és MIKLE, 2017; PÉNZES, 2018; DEMETER et. al., 2023a; DEMETER et. al., 2023b), a rendszerváltást követő piaci folyamatok viszont ráerősítettek erre a jelenségre (BĂDESCU et.al., 2023). Ezzel illeszkednek egy általános közép-kelet-európai térbeli mintázathoz, ahol egy erős főváros-centrikusság jellemzi e térség államainak többségét (Szlovákia, Csehország és Lengyelország) (BENEDEK, 2015b; BENEDEK és MOLDOVAN, 2015). Ebben az általánosabb keretben összehasonlítva a GDP volumenindex értékeket ugyanazt látjuk, mint országos összehasonlításban: Bukarest–Ilfov régió (177%) megelőzi nem csak Budapestet (158%), hanem Pozsonyt és Varsót is (mindkettő 162%) és csupán Prága (205%) előzi meg a közép-kelet-európai térségből. Amennyiben Bukarestről leválasztjuk Ilfov megyét és a NUTS 3 szintű Bukarest adatait (198% 2021-ben) hasonlítjuk össze a NUTS 3 szintnek megfelelő Budapest adataival, a GDP volumenindexében mérhető különbség tovább növekszik a romániai főváros javára. Ezek alapján megfogalmazható, hogy Bukarest a román gazdasági teljesítményt legdinamikusabban húzó térsége, az ország legversenyképesebb régiója. A romániai főváros a 2010-es évhez képest ötvennégy százalékponttal növelte GDP volumenindexét, és ezzel az értékkel nem csupán Budapestet körözte le (13%), hanem 2021-ig (az utolsó év, amelyre az Eurostat adatokat közölt minden NUTS 3 térségre) jóval dinamikusabban fejlődött, mint Varsó és Pozsony. Ettől eltérően, Budapest GDP volumenindexe 2010–2022 között kisebb mértékben növekedett, elmondható, hogy a főváros gazdasági dinamikája elmaradt nem csupán Bukarest, hanem Varsó, Prága és Szófia összehasonlításában is. Mi több,

2015-ben Bukarest megelőzte Budapestet (NUTS 3 szinten), ezzel mintegy ledolgozva valószínűleg több mint egy évszázados hátrányát. Meg kell jegyeznünk, hogy mindkét főváros esetében a GDP volumenindexek a Brexit hatására négy-öt százalékponttal növekedtek, a fejlettebb brit régiók kilépésének statisztikai hatásaként (különösen a Belső-Londoni régió, azaz „Inner London” – korábban az EU legmagasabb GDP volumenindexével rendelkező térsége – magas értékének kiesése rendelkezik jelentős nivelláló hatással).

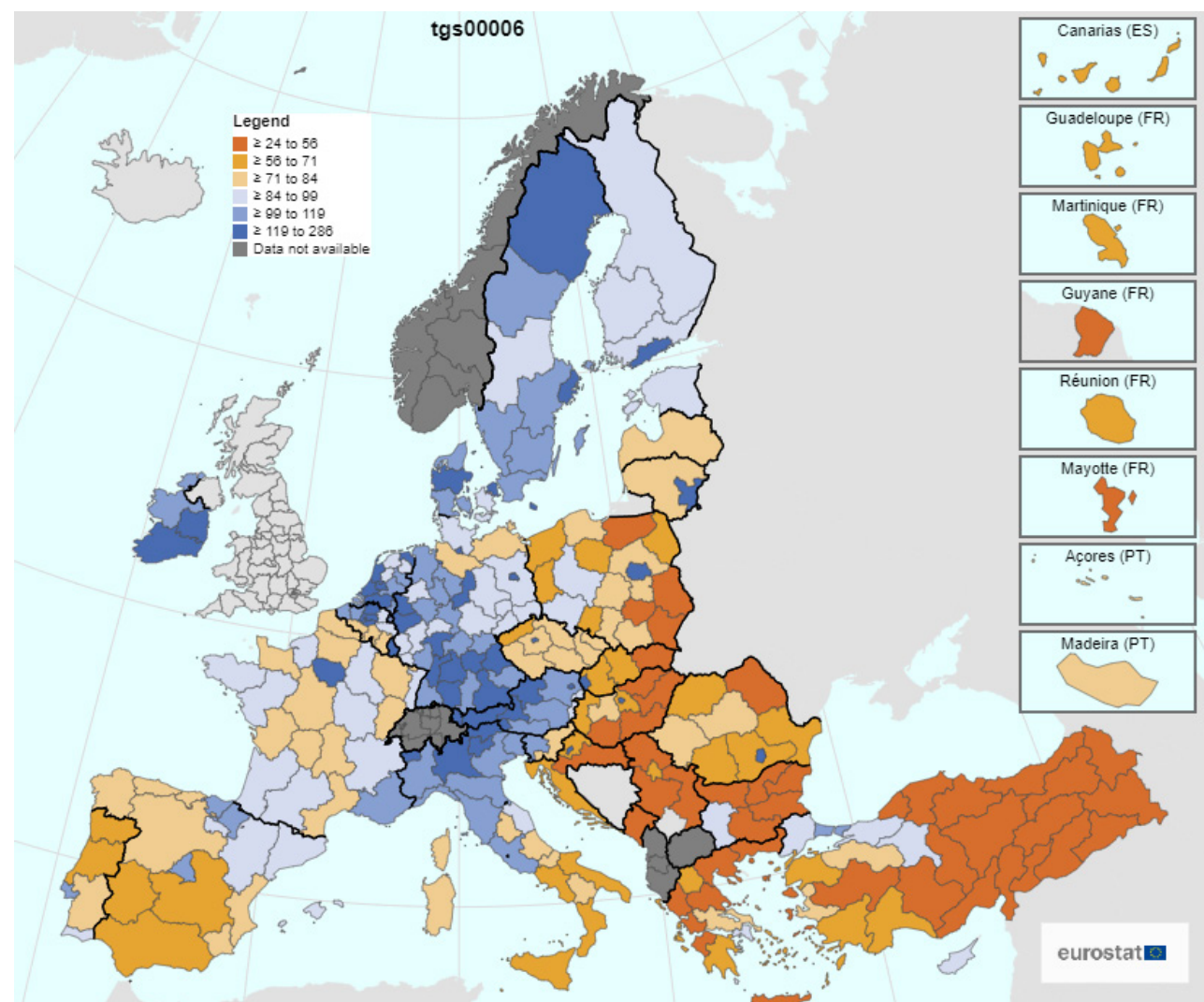
Akárcsak az országos szintű összehasonlításban, a fővárosok esetében is a gazdasági növekedés alakulásában a fordulópontot a 2016. év képviseli, amikor Bukarest–Ilfov régió megelőzi Budapest régiót (NUTS 2 szintű, vásárlóerő-paritáson számolt GDP volumenindex összehasonlítás alapján), majd ezt a fordulópontot következő években a fővárosok közötti GDP volumenindex különbség fokozatosan és töretlenül növekedett egészen 2022-ig. Ugyan a 2023-as évre a regionális bontású adatok a tanulmány írásakor nem álltak rendelkezésre, de az országos szintű GDP növekedés eltérő ritmusából következtethetünk arra, hogy a fővárosi szintű különbségek tovább növekedtek.

Egyébként Bukarest minden gazdasági mutató tekintetében messze kiemelkedik a többi romániai térség közül. Magas gazdaságnövekedési ritmusának kialakulásában különösen jelentős szerepet játszik a külföldi működőke és a kutatási-fejlesztési tevékenységek magas fővárosi koncentrációja, valamint a munkaerő magas képzettségi szintje (VERES et. al., 2022). Így a romániai főváros az ország össznépeségéből csak kb. tíz százalékkal részesedik, de az ország gazdasági hazai össztermékének negyedét állítja elő, ugyanakkor itt a legnagyobb a vállalkozássűrűség, a külföldi tőkeberuházás, az innováció, illetve itt a legmagasabb a humán erőforrás képzettségi szintje (uo). (1. ábra; lásd következő oldal)

A gazdaság ehhez hasonló, sőt, ennél érzékenyen magasabb mértékű területi koncentrációja megfigyelhető a magyar fővárosban is (CSOMOS, 2011; LENGYEL és KOTOSZ, 2018a; LENGYEL és VARGA, 2018). Némileg paradoxális de mindenképpen elgondolkodtató módon, ellentmondva a gazdaság magas területi koncentrációja és a gazdasági teljesítmény szintje közötti szoros összefüggésekre építő vaskos

1. ábra:

NUTS 2 régiók egy főre jutó GDP-je, 2022-ben (PPS, EU27=100)

Forrás: Eurostat, 2022.³

szakirodalommal (BENEDEK, 2006a; CZALLER, 2016; IAMMARINO, RODRIGUEZ-POSE és STORPER, 2019; EGRI és LENGYEL, 2023), Magyarországon a gazdaság viszonylag magasabb területi agglomerációs szintje a fővárosi térségben nem volt képes jelentősebb gazdasági növekedési ütemet generálni. Ezt a fővárosi gazdasági alulteljesítést nem tudták kompenzálni a második település szinten elhelyezkedő regionális központok (felsőfokú központok) sem, eltérően számos nemzetközi példától (DIJSKTA, GARCILAZO és McCANN, 2013; CAMAGNI, CAPELLO és LÉ, 2015) vagy akár a romániai esettől, ahol Kolozsvár, Temesvár és Brassó jelentős gazdasági növekedési pólusokként működnek. Ez kétségtelenül egy olyan tény,

amelyre érdemes jobban odafigyelni úgy regionális tudományi mint gazdaságpolitikai perspektívából is. (2. ábra:)

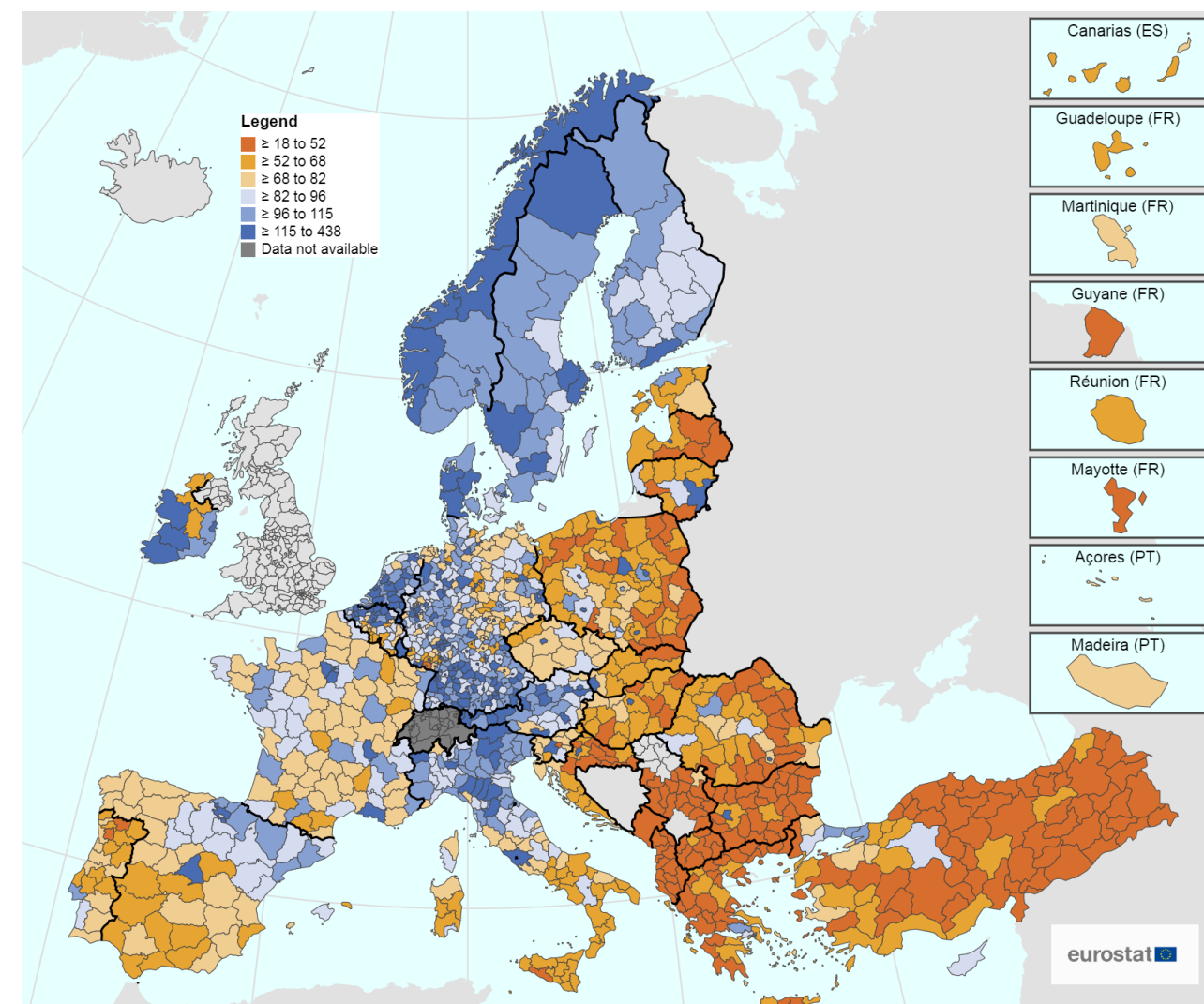
4. Regionális gazdasági növekedés

Erdély az első világháborút megelőzően a történelmi Magyarország periféria térségének számított (PÉNYES, 2018; KINCSES és TÓTH, 2020; DEMETER et. al.; 2023b). Kivételt képeztek a Trianont követően Romániához

³ Nuts 2 régiók egy főre jutó GDP-je 2022-ben. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00006/default/map?lang=en&category=t_na10.t_nama10.t_nama_10reg Letöltés: 2024. július 10.

2. ábra:

NUTS 3 régiók egy főre jutó GDP-je, 2021-ben (PPS, EU27=100)

Forrás: Eurostat, 2021.⁴

került, de nem a történelmi Erdélyhez tartozó régiók: elsősorban a temesvári központú Bánság és a nagyváradi központú Partium, amelyek a Magyar Királyság fejlettebb térségeihez tartoztak (DEMETER et. al.; 2023a). A legújabb, 2022-es GDP adatok azt mutatják, hogy az elmúlt két évtized gazdasági-társadalmi folyamatai átírták az öröklött történelmi és mentális mintákat: az erdélyi, bánsági és partiumi régiók gazdasági teljesítménye elérte vagy megelőzte az összes magyarországi régió teljesítményét, Budapest kivételével. Ezzel jelentős mértékben átalakult a Kárpát-medencében történelmileg létrejött, jellemzően Nyugat–Kelet irányú fejlődési lejtő és ugyanakkor relativizálódott a földrajzi és térbeli

elhelyezkedés előző századokra jellemző differenciáló szerepe (Jakobi, 2018). (3. táblázat, lásd következő oldalon)

Amennyiben pusztán a statisztikai tényeket vesszük, a három erdélyi fejlesztési régió (Észak-Nyugat, Közép és Nyugat NUTS 2 szintű régiók) egy főre jutó, az EU-átlag százalékában mért vásárlóerő-paritásos GDP (PPS) volumenindexe megközelítette (Észak-Nyugat, utolérte (Közép) vagy megelőzte (Nyugat) a legmagasabb értékkel rendelkező magyarországi

⁴ NUTS 3 régiók egy főre jutó GDP-je 2021-ben. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10r_3gdp/default/map?lang=en Letöltés: 2024. július 10.

3. táblázat:
Az egy főre jutó GDP alakulása 2010–2019 között (PPS, EU27=100, NUTS 2)

	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2010-2022
Észak-Nyugat	44	49	50	54	59	60	64	68	68	70	26
Közép	47	52	53	57	60	63	66	69	69	71	24
Észak-Kelet	30	34	35	37	40	41	44	48	46	46	16
Dél-Kelet	40	50	48	50	52	54	58	57	59	60	20
Dél-Munténia	40	47	45	48	49	51	54	55	55	57	17
Bukarest – Ilfov	116	129	136	140	148	149	160	167	171	177	61
Dél-Nyugat Olténia	37	40	41	43	47	51	54	56	56	57	20
Nyugat	55	56	59	64	66	67	71	73	74	78	22
Közép-Magyarország	108	109	107	104	105	108	112	–	–	–	4
Budapest	144	144	140	138	141	145	151	155	155	158	14
Pest	58	58	58	56	55	56	58	59	61	65	7
Közép-Dunántúl	57	63	66	66	65	67	67	67	70	71	14
Nyugat-Dunántúl	67	73	76	75	72	73	71	70	67	68	1
Dél-Dunántúl	45	46	47	46	47	49	50	51	51	52	7
Észak-Magyarország	39	43	47	46	48	49	49	50	51	50	11
Észak-Alföld	42	44	45	43	44	46	47	49	49	50	8
Dél-Alföld	44	49	51	49	49	52	53	55	54	55	11

Forrás: Eurostat⁵

régiót (Közép-Dunántúl, 71%). A két magyar többségű székelyföldi megyét (Hargita és Kovászna) és négy további megyét magába foglaló Közép-régió (71%), a Kolozs és Bihar megyét is magába foglaló Észak-Nyugat-régió (70%) és Temes megyét is magába foglaló Nyugat-régió (78%) GDP volumenindex-értékei tehát magasabbak, mint Dél-Dunántúl (52%), Észak-Magyarország (50%), Észak-Alföld (50%), Dél-Alföld (55%), Nyugat-Dunántúl (68%) vagy Pest (65%) fajlagos GDP volumenindex-értékei. Az erdélyi Nyugat-régió tehát a két vizsgált ország legfejlettebb régiója, ha leszámítjuk a fővárosokat. A moldvai és regáti régiók helyzete is jelentősen javult, 2010–2022 közötti gazdasági dinamikájuk magasabb volt bármely magyarországi régió dinamikájánál, beleértve Budapestet is. Dél-Munténia (57%),

Dél-Nyugat Olténia (57%), Dél-Kelet (60%) GDP volumenindexe magasabb, mint négy magyar régió értéke. Az egyetlen, a legfejletlenebb magyar régiónál (Észak-Alföld) is rosszabbul teljesítő román régió a moldvai Észak-Kelet (46%). Megjegyezzük, hogy mindkét ország régiói, a fővárosokat leszámítva, az EU sereghajtói közé tartoztak húsz évvel korábban. Ebből a helyzetből sikerült néhány régióknak kitörnie, de a romániai Észak-Kelet, illetve Észak-Alföld és Észak-Magyarország tartósan az EU legfejletlenebb régióihoz tartoznak (BENEDEK és LEMBCKE, 2017).

⁵ NUTS 2 régiók egy főre jutó GDP-je 2010 és 2019 között. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00006/default/table?lang=en&category=t_na10.t_nama10.t_nama_10reg Letöltés: 2024. július 10

A régiók 2010-2022 közötti gazdasági dinamikáját illetően, Észak-Nyugat (Közép és Nyugat emelkednek ki, húsz százalékpontot meghaladó gyarapodással. A legalacsonyabb növekedést regisztráló Észak-Kelet is erőteljesebben fejlődött, mint a magyar régiók. Az utóbbiak közül Közép-Dunántúl, Dél-Alföld és Észak-Magyarország GDP volumenindexe bővült a leglátványosabban, tizenegy, illetve tizenegy-tizenegy százalékponttal. A NUTS 2-es szintű fővárosok összehasonlításában Bukarest–Ilfov GDP volumenindex dinamikája kb. háromszoros Budapest dinamikájának, és éppen ebben a különbségben látjuk a romániai gazdasági felzárkózás egyik fontos okát.

5. Megyék gazdasági fejlődése

Megyei összehasonlításban a négy legfejlettebb romániai megye, Kolozs (104%), Temes (95%) Brassó (83%) és Konstanca (81%) 2021-ben megelőzték a két legmagasabb GDP volumenindexel rendelkező magyar megyét, Győr-Moson-Sopront és Fejért (79%–79%), (4. és 5. táblázatok). Továbbá nagyon közel kerültek a két legfejlettebb magyar megye GDP volumenindexéhez Fehér, Szegen, Prahova és Ilfov megyék, 70% feletti értékekkel, megelőzve a harmadik helyezett magyar megyét, Komárom-Esztergomot (70%). Mindez a legutóbbi három-négy év fejleménye. Sajnos, a romániai adatok csak 2021-ig követhetőek, míg a magyar megyék esetében elérhetőek a 2022-es adatok is. Egyelőre ezek az adatok azt mutatják, hogy az éllavas magyar megyék helyzete 2021-hez viszonyítva egy százalékponttal romlott, így a fent említett tendencia valószínű fel erősödött.

Az is látható a 4. és 5. táblázatokban, hogy az erdélyi tömbmagyarságot tömörítő négy megye (Szatmár, Maros, Hargita és Kovászna) GDP volumenindexe – bár még mindig elmarad a fejlettebb romániai megyéktől – folyamatosan javult a megvizsgált időszak utolsó éveiben. 2021-ben Szatmár, Hargita és Kovászna azonos szinten volt (53%), megelőzve hat magyar megyét, illetve ugyanazt a szintet érve el, mint Hajdú-Bihar, Haves és Zala. Leglátványosabban ebből a csoportból Maros fejlődött: a megyét a 62%-os értékével csupán a három legfejlettebb magyar megye előzi meg. Továbbra

is fennáll viszont a korábbi időszakban kialakult területi fejlődési minta Erdélyben: a legjelentősebb gazdasági növekedés területileg erősen koncentrált, elkülönülve egy nagyobb értékeket produkáló dél-erdélyi és bánági régióra és egy, az előbbtől fokozatosan lemaradó és differenciálódó kelet- és észak-erdélyi régióra (CRISTEA et. al., 2012; BENEDEK, 2016a; BENEDEK, 2019).

Ami a 2010–2021 közötti időszak GDP-növekedését illeti, ennek abszolút nyertese az erdélyi Kolozs megye, 42 százalékpontos bővüléssel. Kolozs a tágabb értelemben vett kelet-európai térség egyetlen olyan nem fővárosi térsége, amelynek sikerült az EU átlagot meghaladó gazdasági fejlődést elérnie. Ezt követik Prahova, Brassó, Szilágy és Maros megyék. Általánosan, a romániai megyék jelentősebb mértékű felzárkózást valósítottak meg, mint a magyar megyék. Különösen jelentős a NUTS 3-as szintű fővárosi térségek eltérő gazdasági dinamikája: ezen a szinten Bukarest GDP volumenindex dinamikája immár hétszeres a Budapest által regisztrált értéknek. Tulajdonképpen ezen a szinten rajzolódik ki a román és magyar területi-gazdasági fejlődésnek két markáns eltérése: egyrészt a román fővárosi térség dinamikája jóval felülmúlta Budapestét, illetve az eltérő településszerkezetből adódóan a romániai fejlődés a magyarhoz képest többpólusú: három regionális központ által meghatározott megye ért el a magyar ütemtől jelentősen magasabb fejlődést: Kolozsvár (Kolozs), Brassó (Brassó) és Temesvár (Temes). (4. táblázat, lásd következő oldal)

Romániában nem, Magyarországon viszont találunk két olyan megyét (Zala és Győr-Moson-Sopron), amelyek GDP volumenindexe 2021-ben alacsonyabb volt, mint 2010-ben. Ez azért is érdekes, mert mindkét megye a hagyományosan fejlettebb Dunántúlon helyezkedik el. Figyelemre méltó az is, hogy Pest és Ilfov megye, mindkettő a fővárosok árnyékában, alacsony gazdasági dinamikát mutattak, sőt Ilfov stagnált a referencia évek alatt. A népességnövekedés természetesen mindkét megyében jelentősebb volt, mint a gazdasági fejlődés. Példájuk így óvatosságra int a fővárosi régiókra vonatkozó fejlesztés-optimizmus tekintetében: úgy tűnik, a szuburbán-térségek gazdaságilag nem versenyezhetnek, a fővárosi magterületekkel bár az adatokban lehet némi torzítás is, tekintettel a fővárosi

4. táblázat:
Az egy főre jutó GDP alakulása 2010–2021 között (PPS, EU27=100, NUTS 3, Magyarország)

	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2010-2021
Budapest	144	144	140	138	141	145	152	155	155	11
Pest	58	58	58	56	55	56	58	59	61	3
Fejér	58	68	73	72	72	74	72	73	79	21
Komárom-Esztergom	67	68	72	71	69	72	74	71	70	3
Veszprém	48	51	52	52	51	53	56	56	58	10
Győr-Moson-Sopron	80	87	91	92	87	87	83	84	79	- 1
Vas	57	68	68	68	66	66	65	62	60	9
Zala	57	55	57	53	53	54	54	53	53	- 4
Baranya	44	45	45	45	46	48	49	50	52	8
Somogy	42	42	44	43	45	47	46	48	46	4
Tolna	49	52	53	52	51	55	55	56	56	7
Borsod-Abaúj-Zemplén	40	45	50	48	51	53	50	53	56	16
Heves	45	48	50	51	51	53	55	55	53	8
Nógrád	29	30	31	30	31	32	32	34	35	6
Hajdú-Bihar	49	50	50	48	50	52	52	54	53	4
Jász-Nagykun-Szolnok	40	44	46	45	45	46	46	51	50	10
Szabolcs-Szatmár-Bereg	36	39	39	39	38	41	42	43	43	7
Bács-Kiskun	44	52	55	53	53	58	59	60	58	14
Békés	38	41	43	42	41	43	42	45	44	6
Csongrád-Csanád	49	53	53	51	51	52	54	57	58	9

Forrás: Eurostat⁶

agglomerációk szuburbán területeinek „alvótelepülési” funkciójára. (BENEDEK, 2006b; SZABÓ et. al., 2019). (5. táblázat)

6. GDP mérési problémák

A GDP számbavétele és használata számos elméleti és gyakorlati problémába ütközik (KISS, 2007; DUSEK és KISS, 2008; NEMES NAGY, 2009; BENEDEK és IVAN, 2018; IVAN és társai, 2020). Ezekből ebben az írásban kettőt tartunk kiemelkedően fontosnak. Ez alatt azt értjük,

hogy a továbbiakban jelzett problémák befolyásolhatják nem csupán a GDP vásárlóerő-paritáson mért értékeit, hanem a román-magyar regionális összehasonlítás eredményét és értelmezését is.

Az első probléma a GDP nemzeti valutából (lej, illetve forint) euróba vagy dollárba történő átszámolása. Konkrétan, az átszámoláskor úgy a román, mint a magyar GDP PPS adatokat befolyásolja a

⁶ Az egy főre jutó GDP alakulása 2010–2021 között Magyarországon. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10r_3gdp/default/table?lang=en Letöltés: 2024. július 10.

5. táblázat:
Az egy főre jutó GDP alakulása 2010–2021 között (PPS, EU27=100, NUTS 3, Románia)

	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2010-2021
Bihor (Bihar)	45	44	45	48	51	52	56	59	58	13
Bistrita-N. (Beszterce-N.)	37	40	42	45	46	46	50	52	48	11
Cluj (Kolozs)	61	71	70	79	89	89	96	103	104	42
Maramures (Máramaros)	35	38	40	41	45	46	50	52	53	18
Satu Mare (Szatmár)	35	40	40	42	47	47	51	54	53	18
Salaj (Szilágy)	37	43	44	46	51	52	55	56	61	24
Alba (Fehér)	49	54	55	59	64	66	69	72	72	23
Brasov (Brassó)	58	67	67	73	76	78	82	85	83	25
Covasna (Kovászna)	36	37	38	42	46	48	51	53	53	17
Harghita (Hargita)	37	38	37	40	46	47	51	53	53	16
Mures (Maros)	38	44	45	46	48	52	54	59	62	24
Sibiu (Szeben)	56	58	61	68	71	71	75	78	75	19
Bacau (Bákó)	33	36	37	38	39	41	45	49	46	13
Botosani (Botosán)	25	27	27	29	32	34	36	38	35	10
Iasi (Jászvásár)	39	44	44	46	52	53	57	61	62	23
Neamt	26	32	34	36	39	40	42	46	45	19
Suceava (Szucsáva)	28	32	32	34	37	38	42	45	41	13
Vaslui (Vászó)	22	26	26	28	30	31	32	34	33	11
Braila (Brajlá)	34	39	40	43	47	49	52	53	53	19
Buzau (Bodzavásár)	33	36	37	38	41	44	46	50	51	18
Constanta (Konstanca)	58	83	76	78	78	78	76	76	81	23
Galati (Galac)	35	40	38	39	42	44	47	47	51	16
Tulcea (Tulcsa)	36	42	43	46	50	53	54	58	60	24
Vrancea (Vráncsa)	29	33	34	36	38	40	44	45	43	14
Arges (Argyas)	51	50	50	54	59	61	64	65	64	13
Călărași	31	30	30	32	34	35	37	36	40	9
Dâmbovita	41	38	40	42	45	45	48	51	51	10
Giurgiu	30	26	27	27	29	38	33	43	35	5
Ialomița	31	35	36	38	41	42	45	46	49	18
Prahova	46	77	65	72	67	68	68	70	73	26
Teleorman	29	33	33	34	36	38	42	44	45	16
Bucuresti (Bukarest)	122	143	152	157	166	169	182	191	198	76
Ilfov	77	67	69	70	75	76	77	78	77	0

	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2010-2021
Dolj (Zsil)	39	43	42	44	48	51	55	58	57	18
Gorj (Hegyi-Zsil)	50	50	54	58	62	65	74	73	67	17
Mehedinți	29	31	32	34	41	44	41	48	49	20
Olt	30	33	33	35	39	42	44	42	47	17
Vâlcea	36	40	43	44	47	52	55	58	58	22
Arad	50	54	57	61	65	66	71	70	67	17
Caras-Severin (Krassó-Sz.)	40	40	43	48	50	49	52	54	55	15
Hunedoara (Hunyad)	40	45	42	47	50	51	54	57	57	17
Timis (Temes)	76	71	76	81	81	84	89	91	95	19

Forrás: Eurostat⁷

devizaárfolyam alakulása, az árfolyamot befolyásoló monetáris politika. A lej-dollár vagy lej-euró, valamint a forint-dollár vagy forint-euró árfolyamok alakulásból látható a forint erős leértékelése és a lej relatív stabil árfolyama, ami a központi bankok eltérő monetáris filozófiájára vezethető vissza. Mindez jelentős eltéréseket okoz a román és magyar GDP értékek nemzeti valutából euróba történő átszámolásakor: a magyar GDP adat „alulértékelt” az olcsó és gyengülő forintárfolyam miatt, míg a román „túlértékelt” a stabil lej árfolyam miatt.

Ehhez adódik egy második GDP méréssel kapcsolatos probléma: a nemzetközi összehasonlításokra a vásárlóerő-paritáson számolt GDP-t használják úgy, hogy a folyóárfolyamon számolt GDP adatokat egységesítésekor figyelembe veszik az egyes országok árindexét. Az utóbbit az országosan eltérő fogyasztási kosarak összetétele határozza meg, ahol országonként jelentős eltérések lehetnek és vannak is. A két ország bérszintjeinek és ingatlanár-szintjeinek összehasonlításából úgy gondoljuk, hogy ma már lényeges fogyasztói árszínvonal különbség Románia és Magyarország között nincs. Ennek ellenére, az Eurostat előírásait követve továbbra is jelentős eltérés van a két ország árindexe között, ami felértékeli a román GDP PPS adatokat a magyar adatokhoz képest.

Tulajdonképpen a nominális GDP értékeken – azaz a folyó árakon – mért régiók közötti különbségek kisebb mértékűek (6. táblázat). Más szóval a GDP-ben számolt gazdasági fejlettségi különbségek jelentősen

megugranak a vásárlóerő-paritási egységesítést követően. Például Nyugat-Dunántúl és Nyugat (Vest) régiók azonos szinten vannak a reális GDP értékeknél (44%), viszont a vásárlóerő-paritásos egységesítést követően mintegy tíz százalékpontos különbség jön létre a romániai régió javára. (6. táblázat)

A 6. táblázatban követhető, hogy a folyó árakon számított GDP-t véve összehasonlítási alapul, a legfejlettebb romániai régió (Vest) négy magyar régió-nál fejlettebb, de a régiók vásárlóerő-paritásos GDP volumenindexében mutatkozó jelentős különbségek folyó árakon mérséklődnek. A fővárosok esetében meg egyenesen egy helycsere történik: az EU-s átlag 99%-án álló Bukarest–Ilfov régiót Budapest megelőzi (102%). További kutatási feladat marad a két ország között reális árszintkülönbség tényezőinek a vizsgálata. Amíg nem látjuk pontosan az árszintkülönbség okait, maradnak a fent bemutatott dilemmák, és az eldöntetlen kérdés: mely főváros és mely régió tart előbb gazdasági felzárkózási folyamatban?

Természetesen, tudatában vagyunk annak is, hogy a gazdasági fejlődés az összetett területi fejlődési folyamatnak csupán egyik dimenziója. Azt is tudjuk, hogy a GDP növekedése rövid időn belül nem fejt ki látványos hatást az életminőség változásában, a társadalmi fejlődésben. Sőt, egy új fejlődési paradigma körvonalazódik a fenntartható fejlődés elemeire

⁷ Egy főre jutó GDP alakulása 2010–2021 között. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10r_3gdp/default/table?lang=en Letöltés: 2024. július 10.

6. táblázat:
Az egy főre jutó GDP alakulása 2010–2022 között (folyó árak, EU27=100, NUTS 2)

	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2010-2022
Észak-Nyugat	21	25	26	28	31	32	34	36	36	39	18
Közép	23	26	27	29	31	33	35	36	36	40	17
Észak-Kelet	15	18	18	19	21	22	23	25	24	26	11
Dél-Kelet	19	26	25	26	27	29	31	30	31	34	15
Dél -Munténia	19	24	23	25	25	27	29	29	29	32	13
Bukarest – Ilfov	56	66	71	72	76	79	85	87	90	99	43
Dél-Nyugat Olténia	18	20	21	22	24	27	29	29	29	32	14
Nyugat	27	29	31	33	34	36	38	38	39	44	17
Közép-Magyarország	66	64	63	64	67	69	73	72	74	76	10
Budapest	88	84	83	85	90	93	99	98	101	102	14
Pest	35	34	35	34	35	36	38	38	40	42	7
Közép-Dunántúl	35	37	39	40	41	43	44	42	45	46	11
Nyugat-Dunántúl	41	43	45	46	46	47	47	44	44	44	3
Dél-Dunántúl	27	27	28	28	30	32	33	32	33	34	7
Észak-Magyarország	24	25	28	28	31	32	32	32	33	32	8
Észak-Alföld	25	26	27	27	28	30	31	31	32	32	7
Dél-Alföld	27	29	30	30	32	34	35	35	35	36	9

Forrás: Eurostat⁸

építve és szakítva az eddig domináns neoliberális növekedési paradigmával (KOCISZKY, 2020). A rendelkezésre álló szűk tartalmi keretek miatt ezektől most eltekintettünk és a GDP alapú fejlődésre fókuszáltunk, mert – minden elégtelensége ellenére – ez egyelőre a nemzetközi összehasonlítás és az EU-s regionális politika meghatározó alapköve. Fontosnak tartjuk az egyenlőtlen gazdasági fejlődés interregionális összehasonlító vizsgálatának tematikus és módszertani bővítését, tekintettel a megvizsgált kérdés rendkívüli komplexitására és társadalmi érzékenységre. Az erdélyi régiók gazdasági felzárkózása és pozícióváltása nem csak az általános társadalmi-kulturális meggyőződések mintázatait befolyásolhatja, hanem a határon túli gazdaságfejlesztési politika irányváltását is megindokolhatja. (3. ábra; lásd következő oldal)

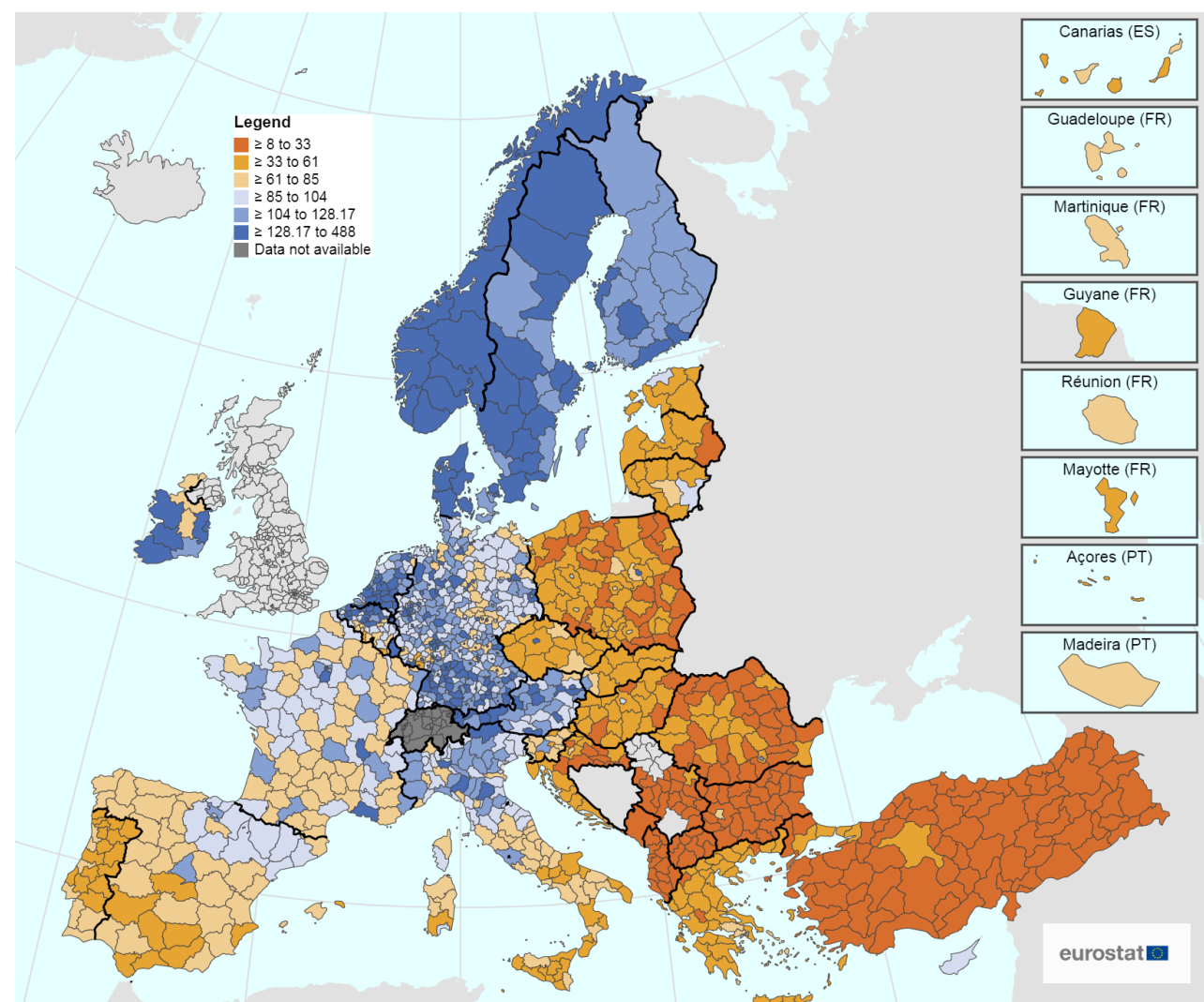
7. Konklúziók

Románia gazdaságának 2000 utáni jelentős növekedése, az ország és régióinak – különösen az erdélyi régióknak – fokozatos felzárkózása az EU-s átlag gazdasági fejlettségi szintjéhez semmiképpen nem hozható oksági összefüggésbe Magyarország és a magyarországi régiók relatív lemaradásával. A gazdaságföldrajzi és területi alapú összehasonlítás és a referencialitás természetesen indokolt, tekintettel a megvizsgált probléma összetettségére. Tanulmányunkban nem foglalkoztunk gazdasági-ágazati

⁸ Egy főre jutó GDP alakulása 2010-2022 között. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10r_3gdp/default/table?lang=en Letöltés: 2024. július 10.

3. ábra:

NUTS 3 régiók egy főre jutó GDP-je, 2021-ben (folyó árak, EU27=100)

Forrás: Eurostat, 2021.⁹

kérdésekkel, és – bár érdekes és indokolt lenne – a fejlődés egyéb, életminőségi vagy infrastrukturális dimenzióival sem. Már csak helyszűke miatt is kizárólag gazdaságföldrajzi és területi szempontok szerint értékeltük a magyar és romániai megyék összehasonlítását. Az eredmények két alapvető jelenségre hívják fel a figyelmet: a fővárosok eltérő gazdasági dinamikájára és a regionális központok (Kolozsvár, Temesvár és Brassó) jelentős növekedésgeneráló hatására. Mindez arra enged következtetni, hogy a romániai GDP-alapú felzárkózás Budapest gazdasági növekedési aluteljesítésére és egy jelentős gazdasági növekedést generáló kapacitással rendelkező regionális központok magyarországi hiányára vezethető le.

Úgy néz ki, hogy a neoklasszikus gazdasági elméletek meghatározó alap gondolata végleg megdőlt, miszerint az erőforrások és telephelyek harmonikus, kiegyensúlyozott és racionális elosztása biztosítja a területi-gazdasági egyensúlyállapotot (BENEDEK, 2016b). A regionális kutatások eredményei azt igazolják, hogy területi egyensúlyhelyzet nem létezik és nem is érhető el, mert egyidejűleg lehetetlenség maximalizálni az összes regionális szereplő (régió) érdekeit (KOCZISZKY és BENEDEK, 2012). A fejlődés és a

⁹ NUTS 3 régiók egy főre jutó GDP-je, 2021-ben. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10r_3gdp/default/map?lang=en Letöltés: 2024. július 10.

növekedés regionálisan nem lehet egységes, és a két fenti fogalom közötti direkt meghatározottsági kapcsolatot az empirikus tények nem támasztják alá. A régiók gazdasági növekedési ütemének hosszú távú kiegyenlítődése merő ábrándnak mutatkozik (BENEDEK, 2006a). A román és magyar regionális növekedési és fejlődési formák egyszerű, leíró elemzése is azt sugallja, hogy a sajátos regionális, megyei (és helyi) növekedési és fejlődési keretek jelentős hangsúllyal rendelkeznek. Bár nem tagadható olyan strukturális tényezők hatása, mint a régiók egy centrum-periféria típusú hierarchikus rendszerbe történő beágyazódása, a magyar-román összehasonlítás azt mutatja, hogy a perifériából van kiút, felemelkedési lehetőség, de az utóbbi viszonylag kevés

térség számára járható pálya. Ezt példázza az erdélyi régiókban kialakuló új centrum-periféria térszerkezet, illetve olyan kiemelkedő felzárkózási teljesítményt nyújtó megyék esete, mint az erdélyi Kolozs és Brassó vagy a bánsági Temes megye. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a fenti felzárkózást vagy, ha úgy tetszik, kitörést nem csupán a helyi endogén fejlődési kapacitások tették lehetővé, hanem a nemzetközi interregionális kapcsolatok és – különösen – a külföldi direkt tőkeberuházások. Mindez óvatosságra int a régiók endogén erőforrásokra épülő fejlődési kilátásait illetően és azt is előre vetíti, hogy az eddig sikeresnek elkönnyelhető felzárkózás a közepes fejlettségi szint csapdájában végződhet.

Irodalom

Bădescu, Gabriel; Angi, Daniela; Benedek, József és Constantinescu, Sorana (2023). Historical Legacies and Their Impact on Human Capital: Comparing Regions within Romania. *East European Politics & Societies and Cultures*. <https://journals.sagepub.com/home/eeep> Letöltés: 2024. 08. 16. DOI: 10.1177/08883254231219015.

Benedek József (2006a). *Területfejlesztés és regionális fejlődés*. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană.

Benedek József (2006b). Urban Policy and Urbanisation in the Transition Romania. *Romanian Review of Regional Studies* (1), pp. 51–64.

Benedek József (2021). Regionális egyenlőtlenség és gazdasági felzárkózás. Magyar és romániai régiók összehasonlító vizsgálata. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 18 (1) pp. 1–14.

Benedek József és Kurkó Ibolya (2010). The Evolution of Regional Economic Disparities in Romania. *Transylvanian Review*, 19 (Supplement No. 4) pp. 143–158.

Benedek József és Kurkó Ibolya (2011). A területi egyenlőtlenségek alakulása és jellemzői Romániában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 8, (2), pp. 104–119.

Benedek József és Kurkó Ibolya (2012). Convergence or divergence? The Position of Romania in the Spatial Structure of the European Union. *Transylvanian Review*, 21 (2), pp. 116–125.

Benedek József és Veress Nóra (2013). Economic Disparities and Changes in the Convergence of the Romanian

NUTS 2 and NUTS 3 Regions. *Romanian Review of Regional Studies*, 9 (1), pp. 85–90.

Benedek József és Török Ibolya (2014). County-level Demographic Disparities in Romania. *Transylvanian Review*, 23 (2), pp. 138–147.

Benedek József; Ursu, Cosmina-Daniela és Varvari, Ștefana (2022). Growth Pole Policy's Induced Development and Spatial Inequalities in the Metropolitan Areas of Romania – a critical assessment. *Tér és társadalom (Space and Society)*, 36 (2), pp. 47–67.

Benedek József (2015a). *A társadalom térbelisége és térszervezése. A romániai regionális egyenlőtlenségek társadalomföldrajzi vizsgálata*. Egyetemi Műhely Kiadó: Kolozsvár.

Benedek József (2015b). Spatial differentiation and core-periphery structures in Romania. *Eastern Journal of European Studies*, 6 (1), pp. 49–61.

Benedek József és Veres Valér (2023). Regional Development Differences and Cultural Value Patterns: the Romanian case. *Regional Statistics*, 13 (6), pp. 1098–1123.

Benedek József; Cristea, Marius és Szendi Dóra (2015). Catching up or Falling Behind? Economic Convergence and Regional Development Trajectories in Romania. *Romanian Review of Regional Studies*, 11 (1), 15–34.

Benedek József és Moldovan Aura (2015). Economic Convergence and Polarisation: Towards a Multi-Dimensional Approach. *Hungarian Geographical Bulletin*, (64) 3, 187–203.

Benedek József (2016a). Területi polarizáció és periferizáció Romániában, székelyföldi perspektívából. *Magyar Kisebbség*, (74), 1–2, pp. 77–98.

Benedek József (2016b). Centrum-periféria elméletek. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 13 (1), pp. 4–17.

Benedek József és Kocziszkó, György (2017). Területi polarizáció és konvergencia a visegrádi országokban. *Magyar Tudomány*, 178 (3), pp. 261–272.

Benedek József és Lemcke, Alexander Constantin (2017). Characteristics of Recovery and Resilience in the Romanian regions. *Eastern Journal of European Studies*, 8, (2), pp. 95–126.

Benedek József és Ivan Kinga (2018). Remote Sensing Based Assessment of Variation of Spatial Disparities. *Geographia Technica*, 13 (1), pp. 1–9.

Benedek József (2019). Földrajzi tényezők szerepe a gazdasági teljesítmény alakulásában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 16 (1), pp. 14–19.

Camagni, Roberto; Capello, Roberta; Caragliu, Andrea (2015). The Rise of Second-Rank Cities: What role for Affluence Economies? *European Planning Studies*, 23 (6), pp. 1069–1089.

Csomós György (2011). A közép-európai régió nagyvárosainak gazdaságirányító szerepe. *Tér és társadalom*, 25 (3), pp. 129–140.

Czaller László és Nemes Nagy József (2024). A magyarországi területi bérkülönbségek összetevői. *Területi Statisztika*, 64 (3), pp. 380–408.

Cristea, Mirela; Varvari, Stefana és Benedek József (2012). Pros and Cons of Foreign Direct Investments on Local Economy. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 9 (2), pp. 20–34.

Demeter Gábor, Papp István, Romhányi Beatrix és Péntes János (2023a). A területi egyenlőtlenségek településszintű vizsgálata a történeti Magyarország és utódállamai területén 1330–2010 (I.). *Területi Statisztika*, 63 (3), pp. 271–299.

Demeter Gábor, Papp István, Romhányi Beatrix és Péntes János (2023a). A területi egyenlőtlenségek településszintű vizsgálata a történeti Magyarország és utódállamai területén 1330–2010 (II.). *Területi Statisztika*, 63 (3), pp. 300–335.

Dijkstra, Lewis; Garcilazo, Enrique; és Mccann, Philip (2013). The Economic Performance of European Cities and City Regions: Myths and Realities. *European Planning Studies*, 21 (3), pp. 334–354.

Dusek Tamás és Kiss János Péter (2008). A regionális GDP értelmezésének és használatának problémái. *Területi Statisztika*, 48 (3), pp. 264–280.

Egri Zoltán és Lengyel Imre (2024). Convergence and Catch-up of the region types in the Central and Eastern European Countries. *Applied Spatial Analysis and Policy* 17, 393–415.

Faragó László (2016). Társadalmi-területi egyenlőtlenségek. *Tér és Társadalom*, 30 (3), pp. 118–123.

Győri Róbert és Mikle György (2017). A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és Társadalom*, 31 (3), 143–165.

Gyuris, Ferenc (2015). Harvey és az egyenlőtlen földrajzi fejlődés: kritika és néhány gyakorlati megfontolás. *Földrajzi Közlemények*, 139 (2), 108–117.

Iammarino, Simona; Rodriguez-Pose A. és Storper, M. (2019) Regional Inequality in Europe: Evidence, Theory and Policy Implications. *Journal of Economic Geography*, 19 (2), 273–298.

Ivan Kinga; Holobacă, Iulian-Horia; Benedek József és Török Ibolya (2020). Potential of Night time lights to measure regional inequality. *Remote Sensing*, 12 (1), p. 33.

Kincses Áron és Tóth Géza (2020). Magyarország térszerkezetének változásai 1870-től napjainkig. *Statisztikai Szemle*, 98 (6), pp. 522–545.

Kiss János Péter (2007). A várostérségek GDP-változásának becslése (1995–2010). https://www.academia.edu/8740267/A_várostérségek_GDP_változásának_becslése_1995_2007 Letöltés: 2021.04.04.

Kocziszkó György és Benedek József (2012). Contributions to the Issues of Regional Economic Growth and Equilibrium as well as the Regional Policy. *Hungarian Geographical Bulletin*, 61(2), pp. 113–130.

Kocziszkó György és Szendi Dóra (2023). Comparative analysis of development paths in Central and Eastern European countries (V4 + 2) using a composite index, 1995–2020. *Regional Statistics*, 13 (6), pp. 1026–1058.

Kocziszkó György (2020). Megújulás vagy amnézia? Mit tanulhat a közgazdaságtudomány és a gazdaságpolitika a pandémia által előidézett globális gazdasági válságból? *Erdélyi Társadalom*, 18 (2), pp. 9–18.

Kotosz Balázs és Lengyel Imre (2018). Térségek konvergenciájának vizsgálata a V4-es országokban. *Statisztikai Szemle*, 96 (11–12), pp. 1069–1090.

Lengyel Imre és Kotosz Balázs (2018a). Felzárkózás és/vagy távolságtartó követés? A visegrádi országok térségeinek fejlődéséről. *Tér és társadalom*, 32 (1), pp. 5–26.

Lengyel Imre és Kotosz Balázs (2018b). The Catching up of the Regions of the Visegrad Group Countries. *Comparative Economic Research*, 21 (4), pp. 5–24.

Lengyel Imre és Varga Attila (2018). A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai – helyzetkép és alapvető dilemmák. *Közgazdasági Szemle*, 65 (5), pp. 499–524.

Nemes Nagy József (2009). *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó: Budapest.

Nemes Nagy József (2016). Mezőterek a társadalomban és a gazdaságban. In Lengyel Imre és Nagy Benedek (szerk.), *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása* (pp. 105–124). Szeged: JATEPress Kiadó.

Nagy Júlia és Benedek József (2018). Towards A Balanced Metropolitan Governance: Combating the “Back-door” Status of Peripheral Rural Areas. *Transylvanian Review*, 27 (1), pp. 3–20.

Péntes János (2018). Fejlettségi különbségek és centrum-periféria viszonyok a történelmi Magyarországon. Összehasonlító módszertani vizsgálat. In Demeter, Gábor és Szulovszky János (szerk.), *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések* (pp. 85–116). Budapest–Debrecen: MTA BTK–Debreceni Egyetem, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék.

Pogácsa Zoltán (2016). *Magyarország politika gazdaságtana. Az északi modell esélyei*. Budapest: Osiris.

Szabó Pál, Igari András és Kiss János Péter (2019). Pest megye és kelet-közép-európai agglomerációk változó

gazdasági jellemzői a 2010-es években. *Közép-Európai Közlemények*, 12 (2), pp. 9–34.

Szakálné Kanó Izabella és Lengyel Imre (2018). A kelet-közép-európai országok térségeinek konvergenciaklubjai. *Statisztikai Szemle*, 99 (9), pp. 821–843.

Tosics Iván (2016). A Közép-Magyarország régió szétválasztása Budapest és környékének sikertelen erőfeszítései az együttműködésre. *Tér és Társadalom*, 30 (2), pp. 98–105.

Tóth Gergely; Wachs, Johannes; Di Clemente, Riccardo; Jakobi Ákos; Ságvári Bence; Kertész János; Lengyel Balázs (2021). Inequality is rising where social network segregation interacts with urban topology. *Nature Communications*, 12 (paper 1143). DOI: 10.1038/s41467-021-21465-0.

Török Ibolya és Benedek József (2018). Spatial Patterns of Local Income Inequalities. *Journal of Settlements and Spatial Planning* 9 (2), 77–91.

Ursu, Cosmina Daniela és Benedek József (2024). Exploring local income inequalities using spatial statistics. Emphasis on Romanian metropolitan areas. *Eastern Journal of European Studies*, 15 (1), pp. 298–323.

Veres Valéria, Benedek József és Török Ibolya (2022). Changes in the Regional Development of Romania (2000–2019), Measured with a Multidimensional PEESH Index. *Sustainability*, 14 (Article 14500). DOI: <https://doi.org/10.3390/su142114500>

LELKES GÁBOR

A felvidéki magyar közösség helyzetének alakulása Szlovákia európai uniós csatlakozását követően 2004–2024

1. Bevezetés

Szlovákia európai uniós csatlakozása 2004-ben jelentős politikai, gazdasági és társadalmi változásokat hozott magával. Az uniós tagság elnyerése a felvidéki magyar nemzetrész történetének legfontosabb eseménye volt a trianoni békediktátum óta eltelt több mint száz évben, hiszen a határok 2004. május 1-től lényegében csak papíron maradtak meg Szlovákia és Magyarország közt. (Ezt a schengeni övezethez való csatlakozás 2007-ben még jobban feloldotta). Az uniós tagság által Szlovákia kötelezettséget vállalt az EU alapelveinek és normáinak betartására, beleértve az emberi jogok és a kisebbségi jogok védelmét. A csatlakozásnak köszönhetően korábban sosem tapasztalt mennyiségű gazdasági és infrastrukturális fejlesztés valósult meg a szlovák–magyar határ mentén. Valóra vált a lakosság álma a szabad mozgást és munkavállalást illetően az EU tagállamain belül. Az uniós csatlakozás lehetővé tette az együttműködések elmélyülését a felvidéki magyarság és Magyarország lakosai közt. A felvidéki magyar közösség számára azonban nem csak dél felé nyílt ki a kapu, hanem a korábban igencsak korlátozott nyugat-európai élet, tanulás és munkavállalás is elérhetővé vált. Mindezen nyitás magával hozta a

nemzetrész társadalmi, szociális és gazdasági átalakulását (HORVÁTH, 2004). Az elmúlt két évtized során a felvidéki magyar kisebbség helyzete jelentősen átalakult, politikai, társadalmi és gazdasági pozícióiban is számtalan változás ment végbe. Ez a tanulmány a változások demográfiai, gazdasági és regionális fejlesztési oldaláról ad betekintést az elmúlt 20 évbe.

2. Demográfiai és településszerkezeti változások

Az ország legnagyobb nemzeti kisebbségének, a magyar közösségnek demográfiai jellemzőiben meghatározó változások következtek be 2004. május 1-jét követően, a déli régiók népességének a demográfiai szerkezete jelentősen átalakult. (Fontos megjegyezni, hogy a változások egy része már korábban kezdődött, de 2004 után a dinamikájuk és jellegük is megváltozott). Ezek mögött számos tényező áll, beleértve a természetes népszaporulatot, a migrációt, az asszimilációt és a politikai-gazdasági folyamatokat (LAMPL, 2009). Az egyik legnyilvánvalóbb demográfiai változás a felvidéki magyar nemzetrészről, hogy a közösség létszáma erősen megfogyatkozott. A magyar

kisebbség fogyása már a rendszerváltozás óta tapasztalható, emögött 3 fő okot szokás megjelölni.

- Egyrészt a magyar népesség természetes szaporulata negatívan alakult (a születések száma több évtizede nem éri el az elhalálozások számát), ami a népesség elöregedésével is párosult. A felvidéki magyar nők körében (a magyarországi nőkhöz hasonlóan) alacsony a termékenységi ráta (egy nőre átlagosan kevesebb gyermek jut, mint a népesség fenntartásához szükséges szint). A termékenységi ráta hosszú ideje 1,5 körül mozog, ami jóval alacsonyabb a népesség hosszú távú fenntartásához szükséges 2,1-es értéknél. A magyar közösség természetes szaporulatának alacsony szintje számos összetett tényező következménye. A születések alacsony számát a változó családi modellek mellett részben az is magyarázza, hogy a magyar közösség által lakott régiókban a kedvezőtlen gazdasági helyzet, a szociális bizonytalanság (a munkaerő-piaci bizonytalanság és az alacsony jövedelmek), a lakhatási problémák és az anyagi nehézségek jelentősen visszafogták a gyermekvállalási hajlandóságot.
- Másrészt létezik egy elvándorlás, amely erősödött az elmúlt két évtizedben a nyitott határoknak köszönhetően. A Felvidékről elvándorlók elsődleges célpontja Magyarország volt, főként munkavállalási és tanulmányi célokból. (Az utóbbi csoport tagjai a tanulmányaik után gyakran nem térnek haza, különösen, ha hiányos a szlovák nyelvtudásuk, illetve ha magyarországi párkapcsolatot hoznak létre.) Ám lényegesen megemelkedett azok száma is, akik a jobb megélhetés és érvényesülés (a kedvezőbb munkalehetőség, magasabb jövedelem és életszínvonal) végett a nyugati világ fejlettebb államaiba költöztek ki. (Az elsődleges célországok Németország, Nagy-Britannia és Ausztria voltak).
- Harmadrészt itt van a nyelvi (az egyik legfontosabb tényező!) és a kulturális asszimiláció, azaz a kisebbségi közösség beolvadása a többségi társadalomba. Ez pedig a nyelv, a kultúra és az identitás részleges vagy teljes elvesztésével járt. A felvidéki magyar nemzetrész gyorsult asszimilációjához részben hozzájárult a korábban

egységes magyar politikai irányvonal megszűnése 2009-ben (az újonnan megalakult Most-Híd szlovák–magyar vegyespárt a kampányában többek között azt hangoztatta, hogy „nem számít, hogy a pék milyen nemzetiségű, ha jó kenyeret süt”, „mindegy, milyen nemzetiségű az orvos, ha jól gyógyít” stb.). A szlovák nyelv dominanciája és a magyar nyelv használatának csökkenése elsősorban a vegyes házasságokban (a vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek az esetek többségében a szlovák nyelvet részesítik előnyben, és már nem magyar nemzetiségüként azonosítják magukat), és a szlovák nyelvű oktatás választásában mutatkozik meg. (Éppen ezért a magyar nyelvű oktatási intézmények fennmaradása és támogatása kulcsfontosságú a nyelvi identitás megőrzésében.) Ez a folyamat különösen a fiatalabb generációk körében figyelhető meg, akik egyre gyakrabban helyezik előtérbe a szlovák nyelvet és identitást. Sajnos sok fiatal szülő tévesen úgy véli, hogy a gyerekeik számára a szlovák iskolák jobb oktatási lehetőséget és később jobb karrierlehetőséget kínálnak.

A 2011-es népszámlálás során 458 467 személy (62 ezerrel kevesebben, mint 2001-ben) vallotta magát magyarnak, ez Szlovákia lakosságának a 8,5%-át jelentette. 2021-ben a magukat elsősorban magyarnak vallók száma 422 065 fő volt, ez a tíz évvel korábbi adathoz képest több mint 36 ezer fővel kevesebb. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy 2021-ben első alkalommal lehetőség volt egy második nemzetiséget is megjelölni, első alkalommal a felvidéki népszámlálások történetében. Ez a magyar nemzetrész számára további 34 089 főt jelentett. (Ennyi személy válaszolta azt, hogy a második nemzetisége magyar.) Ennek a kettős nemzetiségű megközelítésnek köszönhetően jogilag 456 154 fő (422 065 fő + 34 089 fő) magyarral számolhatunk Szlovákiában. (Az egyes településeken a kisebbségi nyelvi jogok megállapításánál a nemzetiségre vonatkozó első és második kérdésre adott válaszok összegét kell figyelembe venni.) Gyurgyík László demográfus szerint a 2021. évi népszámlálás nemzetiségi számai azt mutatják, hogy a szlovákiai magyarok asszimilációja nagyjából abban a mederben maradt, mint az előző két évtizedben (Új Szó,

2022). Ez azt jelenti, hogy nagyságrendileg nem is gyorsult és nem is lassult.

A 2001-es népszámlálás adatai szerint Szlovákiában 532 olyan település volt, ahol a magyar lakosság aránya elérte a 10%-ot, és ebből 410 településen a magyarok abszolút többséget is alkottak. Jelenleg az országban 506 olyan település van, ahol legalább 10% vallja magát elsősorban magyar nemzetiségűnek. A 20 %-os küszöböt 460 település ér el, míg az 50 %-os küszöböt 336 község és város. 276 településen éri el a magyar nemzetiség a 60 % feletti arányt. Az elmúlt 2 évtizedben szembetűnő az a jelenség, hogy a délnyugati régió gazdaságában fontos szerepet betöltő városokban a magyar lakosság száma és a lakónépességen belüli aránya nagy mértékben csökkent. Általános jelenség, hogy a Pozsony környéki régiók falvaiban és városaiban, ahol élénk gazdaság alakult ki az elmúlt 20 év során (mint például Szenc, Galánta, Vágsellye, Somorja), egyre kevesebb magyar szót lehet hallani az utcákon és tereken. Sokat veszítettek ezek a települések az egykori magyar jellegükből, a fennálló magyar intézményeket egyre kevesebben látogatják. A falvak és városok etnikai váltása mögött elsősorban az áll, hogy ezek a települések a munkalehetőségek miatt sok szlovák nemzetiségű lakos számára váltak potenciális letelepedési célpontokká. Az elmúlt 20 év településszerkezetében végbement változások kapcsán fontos azonban megemlíteni azt is, hogy gyarapodott a felvidéki magyarság városhálózata, ugyanis Bős és Naszvad városi rangot kaptak.

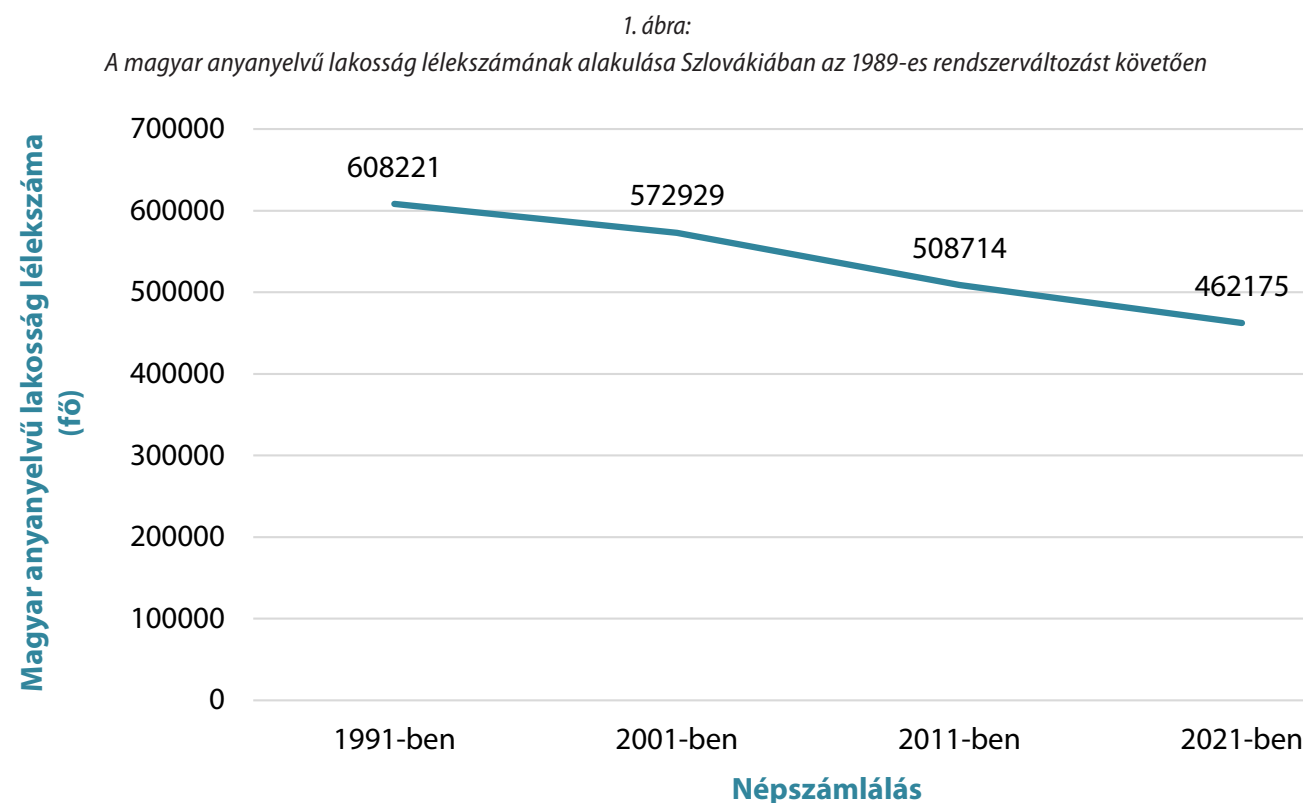
A felvidéki magyar közösség másik fontos demográfiai mutatója az anyanyelv, mivel ez segít megérteni a közösség kulturális és nyelvi identitásának alakulását. Az anyanyelv megőrzése és használata kulcsfontosságú az identitás fenntartásában és a közösségi kohézió erősítésében (GYURGYÍK, 2014). Az anyanyelvi megközelítés alapján a szlovákiai magyar nemzetrész hagyományosan nagyobb lélekszámú, 2021-ben 462 175 személy – a lakosság 8,48 százaléka – tüntette fel a magyart anyanyelveként. 2 évtizeddel korábban ez a mutató lényegesen magasabb értéket mutatott, akkor még 572 929 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek (vagyis 20 év alatt közel 110 ezer fővel lett kevesebb a magyar anyanyelvűek száma a Felvidéken). A magyar anyanyelv ilyen mértékű kikopása annak ellenére ment végbe, hogy az

elmúlt 20 évben a magyar nyelvű oktatási intézmények szerkezete gyarapodott, a kulturális szervezetek és médiacsatornák száma jelentősen megnőtt, valamint számos civil kezdeményezés is elindult a magyar nyelv megőrzésére, erősítésére, a közéletben történő használatára. A magyar anyanyelvi oktatás fejlesztése, a magyar nyelvű kulturális programok és rendezvények szervezése, valamint a magyar nyelvű média támogatásához – melyek mind hozzájárulnak a nyelvi és kulturális identitás fenntartásához – segítséget nyújtott az uniós források mellett Magyarország is különféle támogatási programjai által. Az elmúlt 20 évben több, döntően magyarországi támogatásból fenntartott, s az egész országot lefedő magyar nyelvű média is létrejött a magyar identitás és anyanyelven való tájékoztatás érdekében (pl. ma7.sk, felvidek.ma, korkep.sk hírportálok). (1. ábra:)

3. A regionális fejlesztéspolitika 2 évtizedes hullámszáma

Az uniós csatlakozással Szlovákia hozzáférést kapott az EU strukturális és kohéziós alapjaihoz, amelyek célja a regionális egyenlőtlenségek csökkentése és a gazdasági növekedés elősegítése. A regionális fejlesztéspolitika az elmúlt két évtizedben több szakaszon keresztül fejlődött és változott, s ehhez alapot elsősorban az uniós források és külföldi beruházások biztosították.

Azoknak a gazdasági folyamatoknak a többsége, amelyeknek köszönhetően Szlovákiát rövid ideig „tatrai tigrisnek” nevezte a sajtó a 21. század első évtizedében, nem a magyar nemzetiség által lakott régiókban ment végbe. Éppen ellenkezőleg, a 16 dél-szlovákiai járás csak minimális mértékben járult hozzá ehhez a „tigrisedéshez”, hiszen Pozsonyból a befektetőket a többségében szlovákok által lakott régiókba irányították s ott is telepedtek meg (részben azon területek jobb infrastrukturális ellátottsága miatt). A külföldi vállalatok – elsősorban a járműipari cégek – azokban a járásokban létesítettek gyártósorokat és beszállító üzemeket – természetesen nagyon jelentős állami beruházás-ösztönzési támogatás mellett –, ahol regionális szinten már korábban is látványosabb volt a gazdasági fejlettség. Az ipari beruházások felvirágoztatták a Pozsony–

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2024

Nagyszombat–Nyitra–Zsolna–Poprád–Kassa tengelyt. Mindezt leginkább a munkanélküliségi mutatók támasztják alá: ahol virágzik az ipar az országon belül, ott jóval kisebb a munkanélküliek aránya. Az autóipar és a közvetlenül ahhoz kapcsolódó egyéb üzemek olyan mértékű foglalkoztatást biztosítanak, amely eredményeképp a 2 évtizeddel ezelőtti magas munkanélküliségi mutatók már csak távoli emlékeknek számíthatnak, hiszen napjainkban ezek a szereplőcsarnokok külföldi vendégmunkásoktól hangosak, miközben a bővítéseket a munkaerőhiány fékezi.

A regionális különbségek megszüntetése és a kisebbségi identitás megőrzése a leggyakrabban elhangzó fogalmak közé tartoznak a felvidéki magyar társadalom- és gazdaságfejlesztési fórumokon. Sokan sokféleképpen próbálják elérni azt, hogy a nagy társadalmi és gazdasági különbségek megszűnjenek, de sajnos máig nem sikerült lényegesen mérsékelni a több évtizede fennálló különbségeket az ország egyes régiói közt (LELKES GÁBOR, 2003). A felvidéki magyarok számára a legnagyobb gondot az jelenti, hogy 20 évvel az uniós csatlakozás után is a falvak és városaik meghatározó része az ország legelmaradottabb térségeiben található. Javarészt

éppen ezen gazdasági nehézségek miatt a magyar közösség versenyképességi és demográfiai mutatói lényegesen kedvezőtlenebbek az országos átlagnál. A gazdaságilag elmaradott falvakból és városokból a fiatalok elvándorolnak, vagy ha maradnak is, nem mernek gyereket vállalni a megélhetési nehézségek, kilátástalanság miatt, ugyanakkor a demográfiai mutatók alakulását nem lehet egy az egyben a gazdasági körülmények számlájára írni.

Az elmúlt 20 évben a pozsonyi kormányzati intézkedések a dél-szlovákiai regionális fejlődést, a többségében magyar nemzetiség által lakott régiók versenyképességét a legtöbb esetben annak függvényében támogatták, hogy részt vettek-e az adott kormánykoalíciókban a magyar pártok vagy sem. Amennyiben nem, akkor a déli régiók fejlesztési kérdései a perifériára szorultak. Különösen a 2006–2010 közötti időszakban volt így, amikor a második Fico-kormányban a szélsőjobbboldali Ján Slota a kormánykoalíció egyik vezére volt. Amikor viszont a szlovákiai magyar kisebbségi pártok képviselői kormányzati pozíciókban voltak, viszonylag jelentősebb támogatások érkeztek a magyar lakta falvakba, régiókba. E tekintetben az elmúlt 2 évtizedben

a következő időszakok voltak kiemelkedően kedvezőek: 2004–2006, 2010–2012, 2016–2020. Ezekben az időszakokban a Magyar Koalíció Pártja (MKP), illetve a Most-Híd párt politikusai irányítottak számos meghatározó minisztériumot, például az oktatási, régiófejlesztési, környezetvédelmi, mezőgazdasági, közlekedésfejlesztési tárcákat. Ezek hatáskörükben több olyan intézkedést hoztak, amelyek a kisebbségek helyzetén lényegesen javítottak az oktatás, a környezetvédelem, a közlekedés és a kultúra terén.

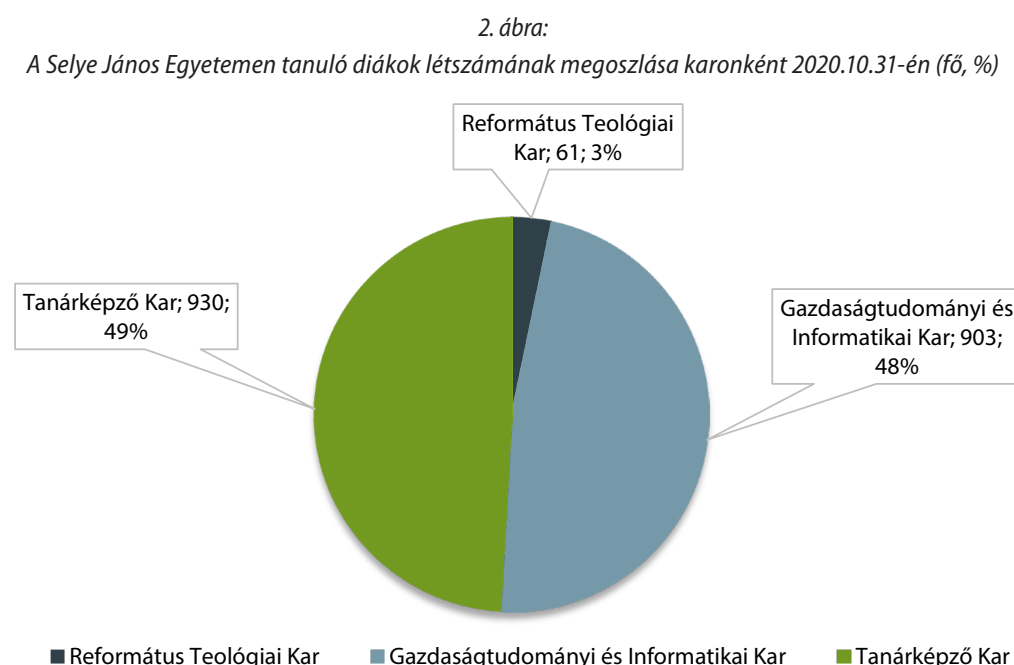
A regionális fejlesztéspolitika eredményeképpen lényeges javulás történt többek közt az alábbi területeken:

- Közlekedési infrastruktúra fejlesztése – elsősorban EU-s források segítségével történtek jelentős infrastrukturális fejlesztések a magyar közösség által lakott régiókban, különösen az autópálya-hálózat bővítése és az úthálózati infrastruktúra modernizálása terén (kiemelendő az R7 gyorsforgalmi út megépítése a Pozsony–Egyházgelle szakaszon, a Révkomárom–Komárom közti Monostori híd megépítése, az Ipoly folyón történő átjárást elősegítő hídépítések, kikötői és kompátkelési fejlesztések a Dunán).
- Gazdasági növekedést célzó beruházások számos gazdasági ágazatban – kiemelendők a turisztikai fejlesztések (ezen belül a termálturizmust, kerékpárturizmust, kulturális turizmust és gasztronómiai turizmust felfuttató projektek) és ipari-logisztikai parkok (ezek többsége az előnyösebb közlekedési infrastruktúrával rendelkező Dunaszerdahelyi, Galántai és Érsekújvári járásokban valósult meg). Ezek a gazdasági fejlesztések hozzájárultak a magyarlakta régiók gazdasági növekedéséhez és a munkahelyteremtéshez.
- Munkaerő-piaci és foglalkoztatási integrációt elősegítő kezdeményezések, amelyek javították a munkaerőpiac helyzetét és csökkentették a munkanélküliséget.
- Oktatási intézmények alapítása, fejlesztése és innovatív képzési programok indítása – kiemelendő a Selye János Egyetem létrehozása Révkomáromban 2004-ben három szakiránnyal (gazdaságtudományi, tanárképző és református teológia karokon), a magyar tanítási nyelvű

alapiskolai és középiskolai hálózatok fejlesztése, valamint az óvodahálózat megújulása (ezen utóbbiban Magyarország Kormánya is nagyban hozzájárult, ugyanis a Kárpát-medencei Bölcsőde- és Óvodafejlesztési Programnak köszönhetően több tucat tanintézmény épült, illetve újult meg a Felvidéken, ezek egy része olyan falvakban/városokban, ahol már korábban bezárt a magyar óvoda, azaz a magyar gyermekek csak szlovák intézményt választhattak),

- Környezetvédelem és életkörülmények minőségét emelő beruházások, amelyek által a dél-szlovákiai települések fenntartható szennyvízgyógykodása és hulladékgazdálkodása jelentősen javult, tízezrek számára lett biztosítva a vezetékes ivóvíz és szennyvízelvezetést biztosító csatornahálózat. Az energiahatékonysági és környezetvédelmi projektek hozzájárultak a fenntartható fejlődés előmozdításához és a környezeti állapot javításához. (2. ábra:)

A szlovákiai magyar politikai pártok azonban az elmúlt 20 év alatt csak 8 évet voltak a kormányzati tevékenység részesei, ami kevés idő volt ahhoz, hogy olyan átfogó és fenntartható szociális, gazdasági intézkedéseket és infrastrukturális fejlesztéseket vigyenek véghez, amelyek jelentősen változtattak volna a déli régiók fejlettségén és az ott élő magyar emberek életszínvonalán. Tény persze, hogy jelentős elmozdulás figyelhető meg, hiszen ma már nem ingáznak naponta tízezrek Magyarországra, ahogy az jellemző volt két évtizeddel ezelőtt. 2010-től kezdődően a magyarok kormányzati jelenlététől függetlenül is a pozsonyi kormányok, a megyei önkormányzatok magyarországi partnereikkel együttműködve nyitottságot és hajlandóságot mutatnak a felvidéki magyar közösség problémáinak a megoldására. Több új, a határlépést könnyebbé tevő infrastrukturális fejlesztést hajtottak végre (pl. a Pöstyénypusztát Petőpusztával, a Ráróst Ráróspusztával, az Ipolyvarbót Örhalommal, a Helembát Ipolydamásddal, az Ipolyhídvéget Drégelypalánkkal összekötő, Ipolyon átívelő határhidak), a déli régiók gazdaságának élénkítése végett immár támogatják délen a külföldi beruházásokat (ami érezhető, hiszen az uniós csatlakozás előtt Gömörben a munkaképes népesség több mint egyharmada tartósan munkanélküli volt). A nyelvi jogok használatában is több

Forrás: Selye János Egyetem, 2024

elmozdulásfigyelhető meg (pl. 2023-ban megjelentek az első hivatalos kétnyelvű irányjelző táblák), illetve a nemzetiségi kultúra finanszírozásában is. 2017-ben létrejött Kisebbségi Kulturális Alap, amely intézmény lényegesen hozzájárul a magyar közösség kulturális életének támogatásához, 2022-ben elfogadták a magyar kisebbség számára fontos Csemadok-törvényt, amely törvényi szinten garantálja minden évben a magyar kultúra támogatását az adott intézményen keresztül.

Meg kell említeni, hogy az ország déli régióit sújtó társadalmi és gazdasági elmaradottság összefügg a regionális fejlesztés területi-stratégiai keretrendszerével, ami nem kedvez a magyar nemzetiség által lakott 16 dél-szlovákiai járásnak. A magyarlakta járások alkotta régió ugyanis öt megyéhez tartozik (Pozsony, Nagyszombat, Nyitra, Besztercebánya, Kassa), s ezen megyék stratégiai fejlesztési tervei a múltban nem mindig tartották szem előtt a szlovák-magyar határmenti térségek elmaradottsága miatt szükséges fejlesztéseket (nem szántak ezeknek kiemelt szerepet, annak ellenére sem, hogy az adott megyéken belül legtöbb ilyen térség a kedvezőtlen helyzetű kistérségek közé tartozik). Dél-Szlovákia regionális fejlesztési kérdéseinek ez a sajátos kezelése szorosan összefügg azzal, hogy az ország stratégiai fejlesztésén dolgozó szakemberek többsége

nem tekinti külön fejlesztési térségnek a „dél-szlovákiai régiót”, mivel ők is a felülről létrehozott és irányított régiókban gondolkodnak.

4. Dél-szlovákiai területi egyenlőtlenségek a munkanélküliség tükrében

Az EU-csatlakozás Szlovákia számára új lehetőségeket nyitott meg a gazdasági fejlődés és a foglalkoztatás terén. A tagság révén a külföldi befektetések növekedtek, az exportpiacok bővültek és strukturális támogatásokhoz jutottak. Ezek a tényezők hozzájárultak a munkanélküliség csökkenéséhez és a gazdasági fejlődéshez az országban. Az exportpiacok bővülése növelte Szlovákia kereskedelmi tevékenységét, az exportnövekedés pozitív hatással volt a szlovák vállalatok teljesítményére és a munkaerő iránti keresletre (LELKES, 2008).

Az uniós tagság kezdeti szakaszában még csak kialakulóban voltak azok a gazdasági előnyök, amelyek később jelentős mértékben hozzájárultak a munkanélküliség csökkenéséhez. Az elmúlt két évtizedben a szlovákiai gazdasági növekedés egyértelmű motorja a külföldi beruházásoknak köszönhető exportorientációjú feldolgozóipar volt (azon belül is különösen a járműipar és az elektronikai ipar, pl. VW, Kia, Peugeot–Citroen, Jaguar–Land Rover, Sony, Samsung).

A társadalmi-gazdasági folyamatok alakulása és egyenlőtlen területi megoszlása kitűnően nyomon követhető a munkanélküliségi folyamatokból, amelyek hűen adják vissza egy-egy régió társadalmi-gazdasági problémáit. Az uniós csatlakozást követően országos szinten egyértelműen megfigyelhető gazdasági növekedés ellenére a dél-szlovákiai területekre inkább a gazdasági stagnálás a jellemző, mely igen határozott nyugat-kelet fejlettségi lejtővel párosul. (3. ábra:)

A 3. ábra: tökéletesen mutatja, hogy milyen jelentős gazdasági különbségek rajzolódtak ki a nyugati, a középső és a keleti régiók között a járások szintjén az EU-hoz való csatlakozás reggelén. A magyarok által sűrűn lakott járások közül a Dunaszerdahelyi, a Szenci és a Galántai járások voltak a legjobb gazdasági helyzetben, ezekben az országos átlag (15,25 %) alatt volt a regisztrált munkanélküliek aránya (a Szenci járásban mindössze 4,26 %, de a Dunaszerdahelyi járásban már 12,17 % volt). A legsúlyosabb munkaügyi problémákkal küzdő járások – a Rimaszombati, a Nagyrőcei és a Rozsnyói járások voltak (ahogy napjainkban is). Ezekkel a járásokkal kapcsolatban azonban fontos megemlíteni, hogy a gazdasági fejletlenség és az infrastrukturális fejlesztések hiánya mellett a roma lakosság szociális problémáiból eredő munkanélküliség szintén jelen van – s mindmáig nagy probléma ez a mindenkori pozsonyi kormányoknak és az önkormányzatoknak egyaránt.

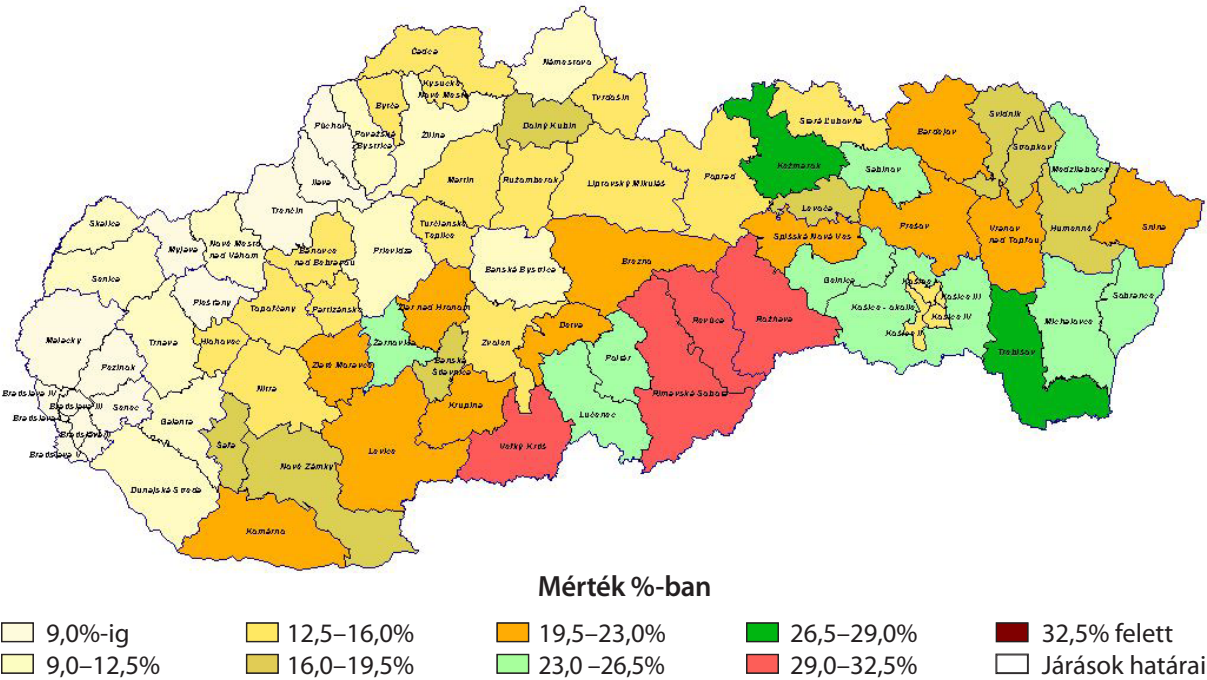
A 4. ábra: azt mutatja, hogy az uniós csatlakozás óta eltelt 20 évben a munkanélküliség ugyan igen jelentős csökkenésen ment keresztül, de a kedvezőtlen munkanélküliségi mutatók földrajzilag állandósultak az országban. 20 évvel később, 2024. április 30-án a munkanélküliségi ráta Szlovákiában 3,82% volt. Ez a szám óriási csökkenést mutat az előző évtizedekben tapasztalt magas munkanélküliségi rátához képest, ami igen nagy elmozdulás az ország gazdasági és társadalmi fejlődésében. Az alacsony munkanélküliségi ráta jelzi az ország gazdaságának viszonylagos stabilitását és a kedvező foglalkoztatási makrokörnyezetet. Amit azonban fontos kiemelni, hogy két évtizeddel a csatlakozás után a kedvező munkaerő-piaci helyzetben levő dél-szlovákiai járások száma csak nyugaton bővült, részben a fontos közlekedési hálózatoknak és a közlekedési csomópontok kisugárzásának köszönhetően

(a Pozsony–Érsekújvár–Párkány vasútvonal és az R1 gyorsforgalmi út mentén). Továbbra is a Nagykürtösi járásnál van a kelet és a nyugat gazdasági fejlettségi határa: a keletebbre fekvő területeken robbanásszerűen növekszik a munkanélküliség. Míg a nyugati régiókban a munkanélküliségi ráta 2 és 4 százalék között mozog, addig a középső és keleti régiókban a munkanélküliségi ráta helyenként meghaladja a 15 százalékot is, A legrosszabb helyzetben továbbra is Nógrád, Gömör és a Bodroghoz vannak. (4. ábra:)

A 4. ábra: alátámasztja, hogy Szlovákia gazdasági sikertörténetét nem lehet általánosítani az ország valamennyi régiójára. A sikerek leginkább a magyar, roma, ruszin és ukrán nemzetiség által lakott déli és keleti területeken maradtak el. A kedvezőtlen gazdasági folyamatok alól Csallóköz és Mátyusföld jelentik a kivételt: ezen két térségben a hagyományos mezőgazdasági régiók fejlődési problémáit ugyanis enyhíti a fővároshoz közeli elhelyezkedés. A Pozsony–Nagyszombat–Nyitra tengely gazdasági teljesítménye sugárzik ki ezen régióra, valamint az utóbbi 4 évben az R7 autópályának gazdaságélénkítő hatása is érezhető. Ugyanakkor nem tekinthető ideálisnak még ennek a nyugati régióknak a helyzete sem, hiszen a Csallóközön áthaladó egyvágányú Pozsony–Dunaszerdahely–Komárom vasútvonal műszaki állapota leromlott, annak ellenére, hogy az ország egyik legnagyobb utasforgalmát bonyolítja le. Az egyvágányú, nem villamosított vasútvonal számos problémát jelent mind az utasforgalomban, mind pedig a teherforgalomban, ráadásul a közlekedésbiztonság szempontjából sem kielégítő az állapota (a közutakkal való kereszteződéseinek többsége nincs ellátva sorompókkal, ezért gyakoriak a súlyos balesetek).

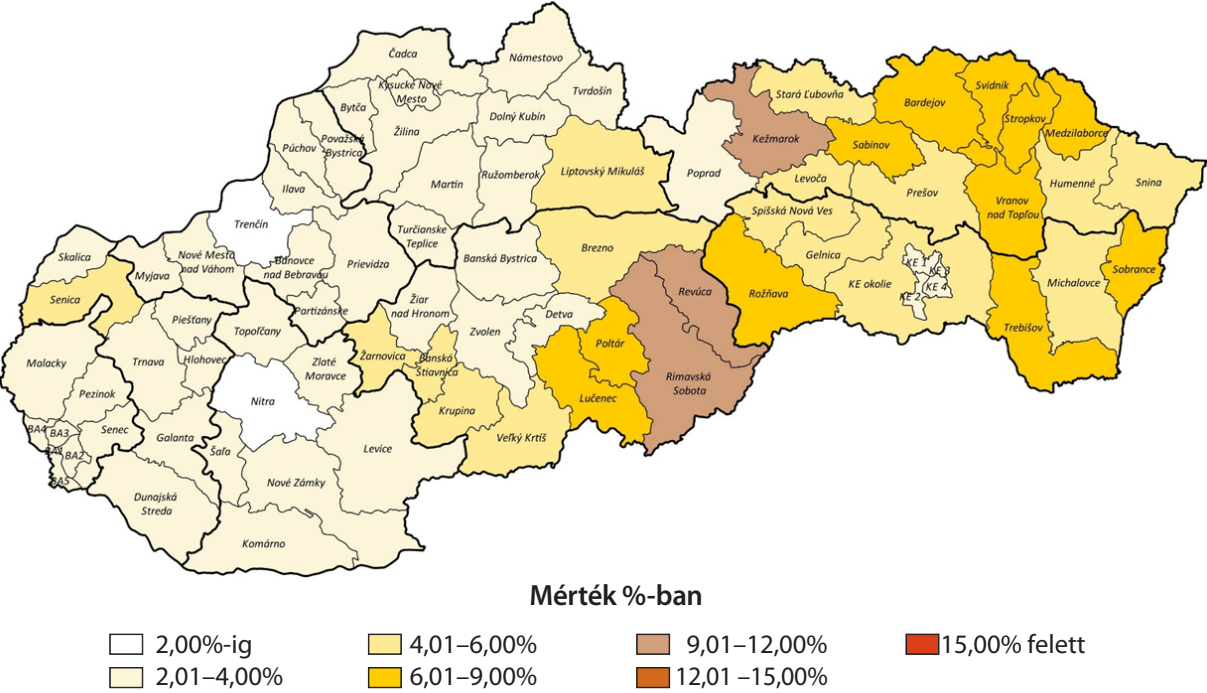
A kommunista évtizedekből öröklött fejlesztési diszkrimináció (Lelkes, 2003) megfigyelhető volt a 2020 tavaszán hivatalba lépett kormány több fejlesztési intézkedésében is: leállították a dél-szlovákiai R7 autópálya építését és csaknem az összes egyéb dél-szlovákiai közlekedésfejlesztési projektet. Az ilyen intézkedések az északi és déli országrész közötti különbségeket nemhogy kiegyenlítik, hanem egyre mélyebb gazdasági és társadalmi szakadékot hoznak létre. 2024 tavaszán azonban elmondható, hogy a 2023 őszén felállt Fico-kormány ígéretet tett a dél-szlovákiai régiók

3. ábra:
Munkanélküliségi ráta Szlovákiában járások szintjén, 2004. 04. 30.

Megjegyzés: A munkanélküliségi ráta 2004. április 30-án.
Forrás: Szlovák Köztársaság Munka-, Szociális- és Családügyi Hivatala, 2024. <https://www.upsvr.gov.sk/>

4. ábra:
Munkanélküliségi ráta Szlovákiában járások szintjén, 2024. 04. 30.

Megjegyzés: A munkanélküliségi ráta 2024. április 30-án.
Forrás: Szlovák Köztársaság Munka-, Szociális- és Családügyi Hivatala, 2024. <https://www.upsvr.gov.sk/>

fejlesztését elősegítő kormányzati intézkedésekre, többek közt a határon átívelő közlekedési infrastruktúrális fejlesztések folytatására. Feltehetőleg ezen ígérek miatt is támogatja a Fico-kormányt a felvidéki magyarok legjelentősebb politikai pártja, a Magyar Szövetség, ahogy az megnyilvánult 2024 tavaszán az elnökválasztás kapcsán, amikor a Magyar Szövetség Peter Pellegrinit, a kormánykoalíciós Hlas pártnak a Fico által vezetett kormánykoalíció által is támogatott elnökét támogatta az elnökválasztás során.

5. Dél-szlovákiai területi egyenlőtlenségek az átlagkeresetek tükrében

A déli területek gazdasági alulfejlettségét igen jól tükrözik a nominális átlagkeresetek. Az elmúlt évtizedben Szlovákia gazdasága tovább erősödött, amit az ipari és a szolgáltatási szektorok növekedése, valamint a technológiai fejlődés is támogatott. Az inflációs nyomás és az életkörülmények javulása is hozzájárult a bérek emelkedéséhez, valamint a COVID-19 járvány utáni gazdasági helyreállítás is szerepet játszott a bérek további növekedésében. Viszont a magyarok által lakott régiók évtizedek óta az ország legalacsonyabb átlagkeresetű régiói közé tartoznak, a fővárostól kelet felé távolodva a bérek nagysága erőteljesen csökken: míg országos szinten 2022-ben a statisztikai hivatal által kimutatott nominális átlagkereset 1 500 euró volt, addig a szlovák-magyar határ keleti végén nem érte el a mutató az 1 200 eurót sem. A megélhetési nehézségeket tehát Dél-Szlovákia középső és keleti körzeteiben a magas munkanélküliség mellett az alacsonyabb jövedelmi viszonyok is fokozzák. Itt az átlagkereset az országos átlagnál 25-30%-kal alacsonyabb. Ezek együttes hatása miatt az utóbbi években e térségek háztartásainak túlnyomó része pénzügyi nehézségekkel küzd, ami kiváltja az elvándorlást és alacsony gyermekvállalási kedvet egyaránt.

6. A regionális fejlesztés stratégiai környezete és Dél-Szlovákia tagoltsága

A regionális szinten zajló gazdaságfejlesztésben meghatározó szerepet játszanak a 2001-ben létrehozott megyei önkormányzatok. Ezek számos regionális

intézmény és a közlekedési infrastruktúra fenntartóiként döntő szerepet játszanak az adott földrajzi egységen belül a társadalom szociális és kulturális életét érintő források elosztásában, a régiófejlesztési kérdések megoldásában, a gazdaságfejlesztésben. Ez utóbbiakról a megyei önkormányzati képviselők által jóváhagyott stratégiai dokumentumok alapján születnek a döntések (Lelkes, 2003).

A felvidéki magyar politikai pártok hagyományosan sikerebben vesznek részt a megyei önkormányzatok életében, mint az országos politikában, nagyobb hatást tudnak gyakorolni a megyék gazdasági és szociális életét, fejlesztését befolyásoló stratégiai dokumentumokra és döntésekre (Horváth, 2004). A megyei hatáskörben lévő regionális fejlesztési projektek gyakorta felülírják az elvekből és ideológiából szőtt konfliktusokat, személyi ellentéteket a 2008-tól politikailag folyamatosan megosztott magyar közösség soraiban.

Az elmúlt két évtized területfejlesztés-politikai történései közül kiemelkedő év volt 2014, amikor megszületett a Baross Gábor Terv, a felvidéki magyar nemzetrész által lakott déli régiók fejlesztését célzó stratégiai dokumentum. Fő célja az volt, hogy a déli régiók helyzetéről pontos képet adjon, amelynek nyomán a regionális erőforrásokra épülő, fenntartható stratégiák alapján valósuljon meg a gazdaságfejlesztés a magyarlakta falvakban, városokban. A Baross Gábor Terv gazdasági helyzetfelmérése során a magyar nemzetiség által lakott járások a gazdasági mutatók (pl. a munkanélküliségi ráta, a vállalkozások száma és szerkezete stb.), az infrastruktúrális ellátottsági szintek (pl. a közlekedési infrastruktúra helyzete, szennyvíztisztítási infrastruktúra stb.), a tájhasználat, valamint a centrum-periféria szemlélet alapján nagyobb területi egységekbe lettek összevonva. Ezen felvidéki gazdaságfejlesztési terv alapján a magyarok által lakott járások négy csoportot alkotnak a legfejlettebb nyugati járáscsoporttól a fejletlenebb keleti járáscsoportokig:

- Szenci, Dunaszerdahelyi, Galántai és Vágssellyei járások régiója,
- Komáromi, Lévai, Nyitrai, Érsekújvári járások régiója,
- Nagykürtösi, Losonci, Nagyrőcei, Rimaszombati, Rozsnyói járások régiója,

1. táblázat: Szlovákiai nominális átlagkeresetek (euróban) területi megoszlása 2003–2022 között

	2022	2021	2013	2012	2004	2003	Index 2022/2003
Szlovákia	1 500	1 401	891	881	562	509	2,95
Pozsony megye	1 903	1 767	1 182	1 159	794	723	2,63
Szenci járás	1 450	1 315	868	866	511	479	3,03
Nagyszombat megye	1 428	1 331	841	831	538	489	2,92
Dunaszerdahelyi járás	1 289	1 190	725	722	445	402	3,21
Galántai járás	1 304	1 195	735	739	459	408	3,20
Nyitra megye	1 356	1 266	782	783	490	448	3,03
Révkomáromi járás	1 200	1 116	702	659	443	408	2,94
Lévai járás	1 421	1 316	873	858	522	476	2,99
Nyitrai járás	1 434	1 342	828	850	509	467	3,07
Érsekújvári járás	1 248	1 192	690	713	471	438	2,85
Vágssellyei járás	1 532	1 361	815	869	546	478	3,21
Nagytapolcsányi járás	1 336	1 239	726	725	465	420	3,18
Aranyosmaróti járás	1 273	1 189	734	707	460	411	3,10
Besztercebánya megye	1 338	1 246	779	783	486	449	2,98
Korponai járás	1 200	1 096	651	658	422	381	3,15
Losonci járás	1 263	1 167	699	685	445	418	3,02
Poltári járás	1 139	1 080	653	634	423	398	2,86
Nagyrőcei járás	1 243	1 147	720	734	446	425	2,92
Rimaszombati járás	1 134	1 071	631	616	429	403	2,81
Nagykürtösi járás	1 060	997	640	617	422	384	2,76
Kassa megye	1 416	1 333	855	851	566	516	2,74
Kassa I	1 518	1 387	900	895	594	551	2,75
Kassa II	1 713	1 554	1 026	1 016	805	733	2,34
Kassa III	1 257	1 236	710	645	479	425	2,96
Kassa IV	1 552	1 468	948	931	540	488	3,18
Kassa környéki járás	1 282	1 222	762	801	463	423	3,03
Nagymihályi járás	1 266	1 214	784	742	506	466	2,72
Rozsnyói járás	1 266	1 263	796	818	485	437	2,90
Tőketerebesi járás	1 195	1 155	700	754	454	417	2,87

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2024

- Kassa környéki, Nagymihályi és Tőketerebesi járások régiója.

A Baross Gábor Terv alapján indultak el Magyarország kormányának köszönhetően 2017 őszén a felvidéki gazdaságélénkítő programok a mezőgazdasági, valamint a kis- és közepes vállalkozások támogatására. Ezeknek a programoknak köszönhetően – amelyek napjainkig már több fordulót megéltek – több ezer felvidéki magyar vállalkozó kapott vissza nem térítendő támogatást gazdasági projektek finanszírozására. A magyar állam ezen hatóságok segítségével célja az volt, hogy gazdaságilag fellendítse a leszakadó régiókat, és a fiatal vállalkozókat arra ösztönözze, hogy a maradjanak a saját szülőföldjükön, szűkebb régiójukban.

Az alábbi táblázatok azt foglalják össze, hogy a fenti tagoltság tükrében az elmúlt két évtizedben miként alakultak a humán erőforrások alapmutatói, miként alakult a felvidéki magyarság lélekszáma a 2001. és a 2021. évi népességszámlálás adatai alapján, valamint miként alakult a gazdasági környezetet kifejező munkanélküliségi ráta. (2–5. táblázat, lásd következő oldalakon))

7. Kitorési pontok

Az elmúlt két évtizedben Szlovákia a legexportorientáltabb országgá vált Európában. Az export zömét a külföldi tulajdonú, alacsony hozzáadott értéket termelő vállalatok biztosítják, amelyek javarészt elkerülik a déli területeket. Ezen fejlesztési politikának azonban mára megjelentek a hátulütői: lokális és szakmai munkaerőhiány alakult ki több gazdasági gócpontban, amit külföldi vendégmunkásokkal szeretne a kormány orvosolni (jelenleg közel 100 ezer munkavállalóra volna szükség ezen gazdasági központokban). A húzóerőt jelentő autóipar – és így az ország gazdasága – felett veszélyként ott lebeg az elektromos autókkal kapcsolatos technológiaváltás kockázata (a szlovákiai gyártású elektromos meghajtású autók piaci sikerének kérdése a fenyegető kínai autógyártókkal szemben), amelyre a szlovák gazdaság nincs felkészülve (ráadásul ebbe az irányába egyelőre nem is nagyon tesz lépéseket).

A gazdaság másik oldalán a kis- és középvállalati (KKV) szektor lemaradóban van, nincs sok lehetősége

a beruházásokra, fejlesztésekre, ezt pedig még tetézi az adóztatás mértéke szemben a külföldi nagyvállalatokkal (pedig a regionális különbségek egyik mérőfoka éppen az életképes helyi vállalkozások, illetve a szolgáltatások száma). Minden statisztikai adat azt mutatja, ahogy haladunk keletebbre, úgy csökken a számuk párhuzamosan a fizetőképes kereslet csökkenésével. Ehhez a folyamathoz nagyban hozzájárult, hogy a KKV-k az elmúlt időszakban nem voltak a szlovák fejlesztéspolitika célkeresztjében, valamint az utóbbi évben a KKV szektort több válság is sújtotta: koronavírus járvány, energetikai válság, háborús infláció. Ezek a történések komoly kihívás elé állították a KKV-kat, de egyúttal lehetőséget teremtettek az innovációra és az üzleti modellek átalakítására is.

A déli területek hagyományos ágazata a mezőgazdaság, amelyben a múltból örökölt nagyüzemi struktúra jórészt tovább él, a kisgazdaságoknak nincs jelentős súlya az agráriumban. A termelési struktúra leszűkült, a növénytermesztésben többnyire csak 5-6 fajta növényt termelnek, az állattenyésztés mértéke lecsökkent és jelenleg csak az iparszerűen végezhető tenyésztés fejlődik, sokszor külföldi cégek által, melyek közt élen járnak a dán nagyvállalatok. Az agrárium egyszínűsége miatt a déli területeken az élelmiszeripar érzékelhetően leépült az elmúlt két évtizedben, aminek következménye, hogy az ország élelmiszer-szükségletének több mint fele külföldről származik.

Az elmúlt évtizedben a szlovákiai magyar régiók számos ágazatában lehet tapasztalni a klaszteresedési folyamatok felerősödését. A gazdasági fejlettségi szintben megmutatkozó területi egyenlőtlenségek következtében természetesen ezek a sajátos – immár sokkal inkább a lokális versenyelőnyökre, együttműködési kapcsolatokra és szinergiahatásokra épülő – folyamatok elsősorban a nyugati régiókban történnek meg. Egyfelől a klaszteresedés és az együttműködés szorosan kapcsolódik az érintett térségek hagyományos iparágaihoz, másfelől egyre markánsabban jelentkezik az igény a külföldi működőtőke által dominált új szektorok fejlesztése terén. Így a következő ágazatok szinte mindegyikében megindult már valamiféle kezdeményezés ez irányba: autóipar, elektronika, információs és

2. táblázat:
A legfejlettebb felvidéki magyar járáscsoport alapmutatói

	Szenci járás	Dunaszerdahelyi járás	Galántai járás	Vágsellyei járás
Munkanélküliség (2004.04.30.) / munkanélküliségi ráta	1 255 fő / 4,26 %	7 926 fő / 12,17 %	5 874 fő / 11,10 %	4 609 fő / 17,27 %
Munkanélküliség (2024.04.30.) / munkanélküliségi ráta	1 741 fő / 2,36 %	2 566 fő / 2,63 %	1 580 fő / 2,21 %	1 125 fő / 2,93 %
Lakosok száma 2001	51 825 fő	112 384 fő	94 533 fő	54 000 fő
Magyar nemzetiségű lakosok száma 2001 / részaránya	10 553 fő / 20,36 %	93 660 fő / 83,33 %	36 518 fő / 38,63 %	19 283 fő / 35,71 %
Lakosok száma 2021	96 715 fő	124 669 fő	95 124 fő	51 477 fő
Magyar nemzetiségű lakosok száma 2021 / részaránya	8 715 fő / 9,01 %	85 586 fő / 68,65 %	29 582 fő / 31,10 %	14 385 fő / 27,94 %

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2024

3. táblázat:
A második legfejlettebb felvidéki magyar járáscsoport alapmutatói

	Komáromi járás	Lévai járás	Nyitrai járás	Érsekújvári járás
Munkanélküliség (2004.04.30.) / munkanélküliségi ráta	10 727 fő / 19,71 %	14 105 fő / 22,51 %	11 422 fő / 13,99 %	14 407 fő / 18,41 %
Munkanélküliség (2024.04.30.) / munkanélküliségi ráta	2 771 fő / 3,40 %	2 501 fő / 2,90 %	2 416 fő / 1,99 %	3 148 fő / 3,18 %
Lakosok száma 2001	108 556 fő	120 021 fő	163 540 fő	149 594 fő
Magyar nemzetiségű lakosok száma 2001 / részaránya	74 976 fő / 69,07 %	33 524 fő / 27,93 %	10 956 fő / 6,70 %	57 271 fő / 38,28 %
Lakosok száma 2021	100 952 fő	110 469 fő	164 788 fő	138 168 fő
Magyar nemzetiségű lakosok száma 2021 / részaránya	62 166 fő / 61,58 %	23 372 fő / 21,16 %	6 798 fő / 4,13 %	44 066 fő / 31,89 %

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2024

kommunikációs technológiák, turizmus, faipar és bútorturizmus, logisztika, építőipar, vegyipar, környezeti technológiák.

Az elkövetkező években a déli járásokban a legjelentősebb kitorési pont a turizmus lehet, mivel a térség számtalan népszerű vonzerővel rendelkezik.

Természeti értékekben és kulturális örökségben egyaránt gazdagok az itteni falvak és városok, amit alátámaszt, hogy a koronavírus világjárványt megelőző 10 évben ez az ágazat sikeresen megerősödött délen. A régiót felkereső turisták száma évről évre nőtt, s ezzel párhuzamosan növekedett a turisták által itt

4. táblázat:

A gazdaságilag legelmaradottabb felvidéki magyar járáscsoport alapmutatói

	Losonci járás	Nagyőrcei járás	Rimaszombati járás	Nagykürtösi járás	Rozsnyói járás
Munkanélküliség (2004.04.30.) / munkanélküliségi ráta	12 763 fő / 24,53 %	7 176 fő / 30.70 %	14 295 fő / 31.43 %	7 430 fő / 30.63 %	9 741 fő / 29.56 %
Munkanélküliség (2024.04.30.) / munkanélküliségi ráta	3 743 fő / 6,25 %	3 658 fő / 9,24 %	7 795 fő / 10,20 %	1 660 fő / 5,00 %	4 362 fő / 8,93 %
Lakosok száma 2001	72 847 fő	40 918 fő	83 124 fő	46 741 fő	61 887 fő
Magyar nemzetiségű lakosok száma 2001 / részaránya	2 072 fő / 2,84 %	8 994 fő / 21,98 %	34 323 fő / 41,20 %	12 823 fő / 27,43 %	18 954 fő / 30,62 %
Lakosok száma 2021	70 422 fő	38 669 fő	80 666 fő	41 998 fő	59 345 fő
Magyar nemzetiségű lakosok száma 2021 / részaránya	16 580 fő / 23,54 %	7 355 fő / 19,02 %	31 891 fő / 39,53 %	9 004 fő / 21,44 %	13 559 fő / 22,85 %

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2024

5. táblázat:

A harmadik legelmaradottabb felvidéki magyar járáscsoport alapmutatói

	Kassa környéki járás	Nagymihályi járás	Tőketerebesi járás
Munkanélküliség (2004.04.30.) / munkanélküliségi ráta	12 763 fő / 24,53 %	7 430 fő / 30.63 %	9 741 fő / 29.56 %
Munkanélküliség (2024.04.30.) / munkanélküliségi ráta	3 743 fő / 6,25 %	1 660 fő / 5,00 %	4 362 fő / 8,93 %
Lakosok száma 2001	72 847 fő	46 741 fő	61 887 fő
Magyar nemzetiségű lakosok száma 2001 / részaránya	2 072 fő / 2,84 %	12 823 fő / 27,43 %	18 954 fő / 30,62 %
Lakosok száma 2021	70 422 fő	41 998 fő	59 345 fő
Magyar nemzetiségű lakosok száma 2021 / részaránya	16 580 fő / 23,54 %	9 004 fő / 21,44 %	13 559 fő / 22,85 %

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2024

elköltött pénzösszeg is, valamint emelkedett a turisták ittlétével kapcsolatos ágazatokban dolgozók száma is. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a déli régiók turisztikai piacának szereplői az új turizmus első lépéseinél tartanak, a köztudatba lassan, de biztosan kezdenek beépülni a dél-szlovákiai márkaértékű

turisztikai terek (amelyek többsége korábban csak papíron létezett, illetve projektek megvalósítása végett létrejött ideiglenes partnerségek voltak). Optimumra ad okot, hogy a koronavírus-járvány megszűnését követően a turisztikai klaszterek eredményei kedvezőek, alátámasztják a látogatók számának

ismételt növekedését, a turisztikai szolgáltatások gyarapodását. A turisztikai trendek azt mutatják, hogy a tömegturizmus klasszikus formái – például a tengerparti nyaralások – iránti kereslet mellett egyre népszerűbbek az olyan turisztikai formák, mint a sport- és egészségturizmus, a városi- és vidéki turizmus, a zöldturizmus, a fesztiválturizmus, de a tematikus utak, például a borutak iránt is növekszik a kereslet. Ezek a trendek esélyt adnak a magyar-lakta régióknak, hiszen turisztikai kínálatuk gazdag, viszont a csomagolásra és az eladási technikákra kell ügyelni, vonzó marketinganyagokra van szükség (brosúrák, videók, weboldalak, közösségi média tartalmak), amelyek bemutatják a település nevezetességeit, programjait és szolgáltatásait.

Természetesen nem lehet eltekinteni attól, hogy a sikeres turizmushoz feltétel a könnyű elérhetőség és infrastruktúra (biztosítani kell, hogy a település könnyen megközelíthető legyen és rendelkezzen megfelelő infrastruktúrával (szálláshelyek, éttermek, közlekedési kapcsolatok), amelyek jelentős mértékben hozzájárulnak a turisták elégedettségéhez. A déli régiók turisztikai fejlesztésében az uniós forrásoknak (azon belül is az INTERREG-programoknak) meghatározó szerepük volt az elmúlt 20 évben, viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a magyarországi turisztikai ipar jó tapasztalatait is sikerült több régióban átültetni (pl. szoros turisztikai együttműködések jöttek létre Csallóköz és Szigetköz között).

8. Összegzés

Az elmúlt két évtized új térstruktúra megjelenését hozta el a Felvidéken, amely egy új gazdasági- és társadalmi térszerkezet, valamint egy átalakult térségi, települési tagoltság jeleit mutatja, ahol az országhatáron túlnyúló régióformáló erők is lényeges szerepkörhöz jutnak.

Az uniós csatlakozás számtalan pozitív változást hozott a magyar nemzetiségű lakosság életében. Az egységes gazdasági és társadalmi térnek köszönhetően korábban elképzelhetetlennek tűnő fejlesztések sokasága valósult meg a magyar nemzetiség által lakott falvakban és városokban, de az elmúlt 20 év is kevés volt a korábbi évtizedek okozta területi egyenlőségek megszüntetésére. Ennek egyik követ-

kezménye, hogy a magyarság demográfiai folyamatai nem alakultak kedvezően: a déli járások gazdasági mutatói hozzájárulnak a magyar-lakta falvak és városok népességének elöregedéséhez, s a fejlesztések elmaradása következtében a fiatalok egy része elvándorol a jobb élet reményében. Azonban ezen elvándorlás nem egyforma mértékben érinti a közel 700 km hosszú szlovák–magyar határtérseget, a régiók szintjén nagy eltérések vannak az eltérő gazdasági és társadalmi viszonyok miatt. A nyugati országrész (a Somorja–Dunaszerdahely–Érsekújvár tengely) magas vállalkozói aktivitást, országos átlaghoz közeli bérszintet és alacsony munkanélküliséget mondhat magáénak, míg a Párkánytól keletre fekvő régiók többsége társadalmi-gazdasági szempontból stagnál, bár ugyan a munkaerőpiaci folyamatok ugyan lassú javulást mutatnak, de lényegesebb javulás sajnos nem ment végbe az elmúlt 2 évtizedben.

A gazdasági és területi különbségek nagy hatással vannak a szlovákiai magyarok számának az alakulására, életmódjára, nemzeti identitására. Az egyik legfontosabb kérdés a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség életében a regionális fejlesztés kérdése, hisz a gazdasági helyzet közvetlenül befolyásolja a demográfiai folyamatokat, a születések számát, az emberek lakóhelyükön maradását, vagy éppen a migrációs döntések meghozatalát. Mindez a szlovákiai magyar közösség megmaradása szempontjából is kulcsfontosságú.

A szlovákiai magyarok többsége továbbra is az ország gazdaságilag legelmaradottabb régióiban él. 20 évvel az uniós csatlakozás után is a szlovák–magyar határ mentén olyan mértékű területi különbségek fordulnak elő, melyek elfogadhatatlan esélyegyenlőtlenséget teremtenek a társadalom ott élő tagjai számára, s megfelelő beavatkozás hiányában a szegregációs folyamatok felerősödése, a hátrányos helyzetű térségek teljes leszakadása fenyeget. Elsősorban Gömörben és Nógrádban áll fenn ez a veszély, de a határvidék legkeletibb régióiban sem sokkal rózsásabb a helyzet. Ezekben a régiókban a megélhetés nagyon nehéz, sok település gazdasági és szociális szempontból szinte kilátástalan helyzetben van, a szakképzett és tanult fiatalok döntő hányada elköltözik a szülőfalujukból (így a populáció előregedése előrehaladottabb, mint az országos átlag).

A magyarlakta déli régiók településszerkezete nem nagyon kedvező az innovációk terjedésére, ugyanis a legtöbb régió aprófalvas jellegű, hiányoznak a modern intézményeknek és kreatív közösségeknek otthont adó városok. A jelentős mértékben magyarlakta járások közt az innovációs versenyképesség területén elsősorban a nyugati városok járnak az élen (Dunaszerdahely, Komárom, Galánta, Érsekújvár, Somorja, Gúta, Nagymegyér, Bős, Naszvad).

A magyar kisebbség által lakott járások többségében a munkanélküliségi ráta az országos átlag felett van, míg a másik oldalon, a bérek tekintetében ezek a járások messze elmaradnak az országos átlagtól, sőt, az estek többségében még a megyei átlagot sem érik el. A magyar kisebbség által lakott régiók az iskolázottsági szint tekintetében is kedvezőtlenebb mutatókkal rendelkeznek az országos átlagnál (bár ezen a téren nagy javulás ment végbe az elmúlt 20 évben, többek közt az uniós felsőoktatási térhez való csatlakozásnak köszönhetően).

A szlovák–magyar határ mente az elmúlt 2 évtizedben élénk társadalmi térszerveződések színtere volt, a természetes térségek és tájegységek egymásra találtak, ezer szállal kezdtek meg az összekapcsolódást a „horizontális” kapcsolataik megsokszorozódása által. Ezt elősegítették az infrastrukturális beruházások, utak és hidak épültek korábban sosem tapasztalt gyors ütemben a két ország közt, szoros intézményi kapcsolatok kezdtek el működni, a mindennapokban természetessé vált a határmentén élők számára, hogy a határ másik oldalán kapcsolódni ki, vásárolni, vállalkozni, találnak párt maguknak. Szlovákia és Magyarország uniós csatlakozásával, majd a schengeni tagsággal tulajdonképpen elhárultak azok a kemény akadályok,

amelyek az I. világháborút követően közel 80 évig hátráltatták azt, hogy kialakuljon egy társadalmilag és gazdaságilag sikeres térség.

A dél-szlovákiai régiók társadalom- és gazdaságfejlesztésében a legmeghatározóbb eszköznek az uniós programok számítanak, amelyek anyagi támogatást nyújtanak az élet valamennyi területén, a helyi szociális szolgáltatásoktól kezdve az infrastrukturális fejlesztéseken keresztül a környezetvédelmi beruházásokig, vagyis mindenhez, ami segíti a társadalmi és gazdasági fejlődést.

A magyarlakta régió gazdasági helyzetének az alakulását igen negatívan befolyásolja a magyar politikai képviselet hiánya a pozsonyi törvényhozásban 2020 óta. A felvidéki magyar politikai élet szereplői országos szinten sajnos immár két parlamenti választást elbuktak, ami két elszalasztott esély a déli régiók felzárkóztatására.

Az elkövetkező évtizedekben a szlovákiai magyarság megmaradásának érdekében a meglévő szlovákiai magyar intézményrendszer további fejlesztése mellett kiemelten fontos a magyar nemzeti-ségű lakosság által lakott falvak és városok versenyképes szociális és gazdasági fejlesztése, ugyanis csakis a jó megélhetést biztosító régiókban várható a jelenleg kedvezőtlen demográfiai folyamatok javulása, többek közt a születések számának az emelkedése a magyar családok körében.

Sikeres régió vagy kistérség csak azokban a közösségekben építhető fel, ahol a szívekben is megvan a kötődés a közösséget körülvevő utcákhoz, terekhez, mezőkhöz, erdőkhez, folyókhoz, hegyekhez. A felvidéki magyarság körében ez a kötődés megvan, tehát a jövőt illetően kedvezőek a kilátások.

Irodalom

Gyurgyík László (2014). *A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai 1989-től 2011-ig – különös tekintettel a 2001-től napjainkig tartó időszakra*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
Horváth Gyula (2004). *Dél-Szlovákia*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
Lampl Zsuzsanna (2009). A nemzeti identitás, avagy a magyar márka megőrzése. In Tóth Károly (szerk.), *Haté*

kony érdekérvényesítést – A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala előadásai és dokumentumai. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
Lelkes Gábor (2008). *Régiók és gazdaság*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
Lelkes Gábor (2003). Elmaradottság és versenyképesség a dél-szlovákiai térben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 5 (4), pp. 3–18.

Források

Új Szó 2022. <https://ujso.com/kozelet/nepszamlalas-422-34-ezer-magyar-el-az-orszagban> Letöltés: 2024. 06. 01.
Baross Gábor Terv (2014). *Dunaszerdahely: Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság*.
Szlovák Köztársaság Munka-, Szociális- és Családügyi Hivatala 2024. <https://www.upsvr.gov.sk> Letöltés: 2024. 06. 01.

Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2024. www.statistics.sk Letöltés: 2024. 06. 01.
Selye János Egyetem 2024. <https://www.ujs.sk/hu/> Letöltés: 2024. 06. 01.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNY

SEBŐK LÁSZLÓ

A Szlovéniában (Muravidéken) élő magyarok helyzete, perspektívái

A környező országokban élő őshonos (autochton) magyar közösségek közül a szlovéniai a legkisebb lélekszámú, kisebbségjogi szempontból a legkedvezőbb helyzetű – ennek ellenére etnikai identitásuk megélése, megőrzése stagnáló jellegű, hosszabb távon pedig némileg bizonytalan. Az okok sokrétűek és számos vonatkozásban összefüggnek egymással.

1. Demográfiai helyzet, asszimiláció

Muravidék¹ a szlovén–magyar–osztrák hármashatárnál a Mura folyótól északkeletre található, ma a NUTS-3 szintű Pomurska (Muramente) régió északkeleti része.² (1. térkép:)

Az 1920 utáni impériumváltáskor a délszláv államhoz Vas és Zala megye délnyugati részétől 174 település került át: előbbi megyétől a Muraszombati járás települései, továbbá a Szentgotthárdi járás

számos települése, utóbbtól az Alsólendvai járás települései és a Letenyei, a Csáktornyai és a Perlaki járás néhány települése.

Muravidéken ma a túlnyomó többségükben a magyar határ mentén élő magyarok három tájegység területén találhatók: északon az őrési Órihodos, Kapornak és Domonkosfa településeken élnek még jelentős számban, többségük Dobronaktól délre a Lendva vidékén, mintegy húsz településen. A két tájegység között található Goričko (Goričko) vidékén ma már csak Pártosfalva, Szécsiszentlászló és Csekefa településeken lakik jelentős számú magyar. (1. táblázat, lásd következő oldalpár)

Az első látásra nehezen értelmezhető adatsorok magyarázata a következő:

A muravidéki magyarok száma és aránya 1890–1910 között jelentősen megugrott: elsősorban az itteni szlovének asszimilációja miatt, s kisebb részben a magyarok ekkor még magasabb természetes szaporulata miatt.³ 1921-re, de különösen 1931-re ezek a számok és arányok erősen a szlovének javára tolódtak el a reasszimiláció és a népszámlálási manipulációk miatt, 1941-re azonban hasonló folyamatok játszódtak le a magyarok hivatalos számának növekedését

Forrás: Euroburo-slovenia.com⁵

eredményezve. Ezt az 1941-es népszámlálás adatai jól illusztrálják. A 19. század második felétől különösen a kevés termőföld miatt a növekvő számú lakosság „túlnépesedéssel” küzdött, az el- és kivándorlás jelentős volt. A határ menti magyar nyelvi tömb megtörése érdekében pedig 1920 után a királyi Jugoszlávia belső telepítést hajtott végre földosztással és kolóniák létrehozásával: ezekre környékbeli falvakból, másrészt a tenger mellékről telepítettek át szlovéneket.⁴

Az 1948 utáni népszámlálások azonban már alapjában véve meglehetősen reálisan mutatták meg az etnikai létszám- és arányszám változásokat. Némileg meglepő, hogy 1961-ben a magyar nemzetiségűek száma szinte változatlan maradt, annak ellenére,

hogy a terület össznépsége csökkent. Ez szinte bizonyosan az 1959-ben törvényben rögzített keskeny, vegyes lakosságú (korábban túlnyomóan magyar többségű) sávban kötelező kétnyelvű oktatás létrehozásának köszönhető. (Erről a következő fejezetben írok részletesebben.) A szlovéniai magyar kisebbség zöme a magyar határ közvetlen közelében lévő településein – a két kisváros (Alsólendva és Muraszombat) kivétel – valójában még 1996-ban is nyelvi többséget alkotott, Muravidék többi területén azonban nyomuk is szinte alig maradt. (2. térkép; lásd következő oldalpár)

Muravidéken ma kb. 80 ezren élnek – ugyanúgy, mint 1890-ben, bár a múlt század második felében a népesség száma többször 90 ezer fölé volt. Etnikailag a domináns szlovén és a jelentősen

¹ A Magyarországtól 1920 után Jugoszláviához került területre a számos magyar megnevezés közül az általánosan használatos Muravidék lett a hazai gyakorlatban, Pomurska magyar neve pedig Muramente. Az egész problémakört alaposan tárgyalja egy tanulmány: Bokor László (2012). Gondolatok a Muravidék elnevezéséről és területi hatáiról. *Földrajzi Közlemények*, 136 (1), pp. 56–65.

² Az 1336 km² Muramente régió nagyobb részét – 948 km²–alkotja a Muravidék.

³ Karády, 1990, 13. o.

⁴ A harmincas és negyvenes években előbb a szlovének magyarokat, majd a magyarok szlovéneket zártak táborokba vagy telepíttek át, de ezek jelentős és tartós változásokat nem igazán okoztak. Lásd Kovács, 2015, 1. o.

⁵ Prekmurje, Slovenia. <https://euroburo-slovenia.com/Prekmurje/Prekmurje.html> Letöltés: 2024. 08. 22.

1. táblázat:
A Muravidék etnikumai a népszámlálások szerint 1890–2002 között

Anyanyelv, nemzetiség	1890 A	1910 A	1921 A	1931 A	1941 N	1948 N	1961 N	1991 N	2002 N
Magyar	14 573	20 737	14 065	7 607	17 440	10 246	9 899	7 637	5 386
Szlovén	63 180	67 022	74 199	80 469	63 945	83 686	78 829	77 546	69 990
Német	3 070	2 100	2 540	1 489	358	64	–	64	...
Szerb	...	...	...	...	8	132	379	280	...
Horvát	758	163	791	712	271	572	807	1 511	...
Egyéb délszláv	–	–	–	–	–	22	...	102	...
Cigány	–	456	–	–	271	7	13	687	970
Zsidó	–	–	–	–	18	–	–	12	...
Jugoszláv	–	–	–	–	–	–	10	148	–
Regionális	–	–	–	–	–	–	–	72	–
Egyéb	235	35	700	440	89	185	217	277	...
Nem válaszolt	–	–	–	–	–	–	–	222	...
Ismeretlen	–	–	–	–	–	–	–	1 329	1 245
Összesen	81 816	90 513	92 295	90 717	82 400	94 914	90 154	89 887	82 359

Forrás: Sebők, 2020

megfogyatkozott magyar nemzetiség mellett kevés német, horvát, szerb, cigány és zsidó etnikum is található. Szlovénia kétféle lakosságából 2002-ben⁶ a magyar nemzetiségűek száma 6 243 fő volt⁷ (3 ezrelék!), ebből 5386 Muravidéken élt, 227 pedig Ljubljanában, a maradék kb. félezer pedig meglehetősen szétszóródva az ország egyéb területein.⁸

Az 1980-as évek közepén végzett közös magyar-szlovén kutatás hátrányos gazdasági-infrastrukturális helyzetet, erősödő elvándorlást és vegyes házasságokban megnyilvánuló asszimilációt mutatott ki. A vegyes házasságok aránya meghaladta az 50%-ot és az abból származók 80%-a többségi nemzethez

⁶ 2002-ben volt az utolsó hagyományos népszámlálás Szlovéniában, ekkor kérdeztek rá utoljára az etnikai és felekezeti hovatartozásra. A 2011-es népszámláláskor már áttértek a regisztráció alapú összeírásra, amely a különféle már meglévő adatbázisokból készítette el a népszámlálási adatsorokat. Ezáltal viszont lemondtak olyan, a korábbi összeírásokban szereplő adatokról, mint a nemzetiségi, anyanyelvi és vallási hovatartozás. Kovács, 2013.

⁷ Uo. 73. o.

⁸ Statistične informacije, – Rapid Reports, No. 93/2003., 1. o.

(azaz a szlovénekhez) tartozónak vallotta magát. A 10 évenként tartott népszámlálások között fokozatosan, átlagban 13%-kal csökkent a szlovéniai magyar nemzetiségűek száma.

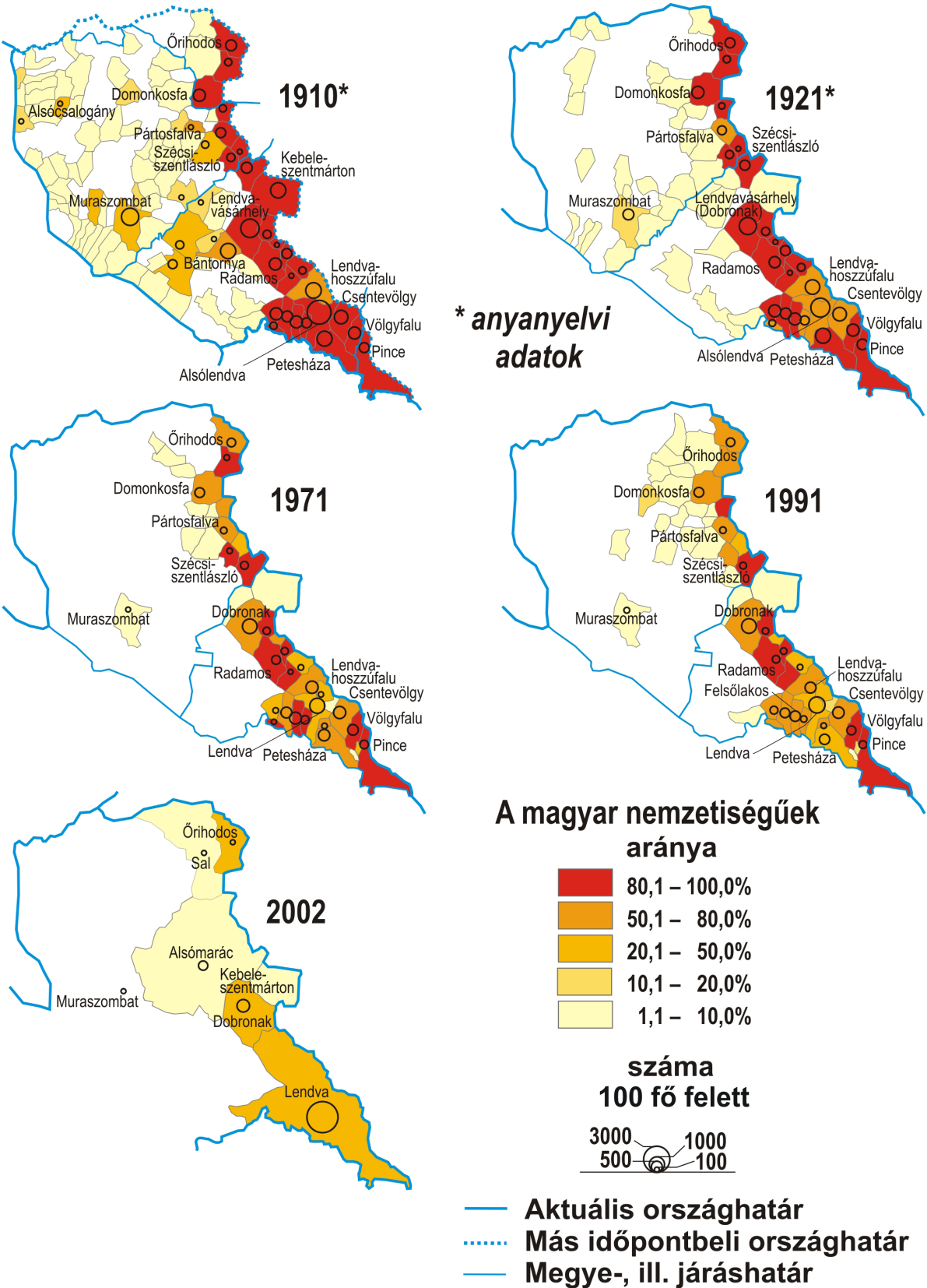
Göncz László szerint a muravidéki magyarság kis létszáma jelenti a megmaradási törekvések egyik főgondját. A hivatalosan csupán mintegy hat-hét ezres lélekszámú közösség belső ereje erősen korlátozott, a fejlődésre alig képes anyagi (személyi) és minőségi feltételeket teremteni. Egyes kisebbség-kutatók, szociológusok azt vallják, hogy mintegy 150 ezres közösség lenne szükséges ahhoz, hogy az adott népcsoport megmaradását belső erejére is alapozhassa.⁹

A muravidéki magyarság számára a másik jelentős gondot a gazdasági „elmaradottság” jelenti. Hivatalosan a Muravidék egészét tekintve 2016-ban a munkanélküliség 17,2 %-os, Lendva környékén

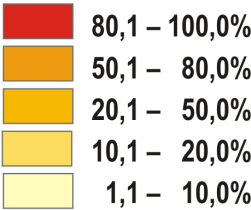
⁹ Göncz, 1994, 39–55. o

2. térkép:

A magyar nemzetiségűek a mai Muravidék (Szlovénia) területén 1910–2002 között

A magyar nemzetiségűek aránya

száma 100 fő felett

— Aktuális országhatár
..... Más időpontbeli országhatár
— Megye-, ill. járáshatár

Forrás: Sebők, 2020

pedig 20,5 %-os, de a nem hivatalos adatok szerint a munkanélküliek aránya meghaladja a 30 %-ot, ami az országos átlagnak a duplája. Szlovénia ugyan az egyik legfejlettebb posztoszocialista ország, de regionálisan óriási fejlettségi különbségek vannak, a Muravidék pedig az egyik legfejletlenebb térség, ráadásul a terület távol esik az ország gazdasági központjaitól és a közlekedési útvonalaktól. Az itteni magyarok túlnyomó többsége aprófalvas (számos helyen „szeres”) településeken él és földműveléssel foglalkozik, az egyéb helyi (ipari, kereskedelmi stb.) munkalehetőségek száma alacsony. A népességszám csökkenése az országos tendenciánál nagyobb, ennek legfőbb oka az elvándorlás, ennek egyik iránya Maribor és Ljubljana, bár utóbbi esetében a távolság ellenére inkább az ingázás jellemző. A Burgenland folytatásaként is értelmezhető Goricskó tájegység magyarjainak Ausztria is csábítóan közel van, így itt is inkább ingáznak, főleg a szakmunkások. Magyarország ugyanakkor nem célpont, mert a szlovéniai bérek magasabbak.

A 2002-es népszámlálás településszintű bontásban nem közölte a magyar nemzetiségűek számát. Arra vonatkozóan van adat, hogy az öt községben hány magyar él. Dobronak, Hodos, Lendva, Moravske Toplice és Šalovci községben 5 212 magyar nemzetiségűt írtak össze, ez az öt község összlakosságának csupán 25 százaléka. Ugyanakkor a 2002-es adatfelvétel során az öt községben 6 763 magyar anyanyelvűt regisztráltak, azaz 1 500 fővel többen vallották magukat magyar anyanyelvűnek, mint magyar nemzetiségűnek.¹⁰

Arra a kérdésre, hogy mennyi magyart írtak volna össze 2011-ben Szlovéniában, Kovács Attila szerint „országos szinten 5 500–5 800 fő körül mozgott volna a magyar nemzetiségűek száma 2011-ben, míg a muravidék kétnyelvű vagy nemzetiségileg vegyesen lakott területén 4 600–4 800 magyar nemzetiségű személyt írtak volna össze a népszámlálók.”¹¹

Ezt az értéket erősíti a 2022-es szlovéniai parlamenti választás magyar képviselőjelöltjeire leadott 5485 szavazat.¹²

2. Kétnyelvű oktatási rendszer

A muravidéki kétnyelvű iskolai oktatás bevezetésének sajátos előzményei és számos belső, valamint külső determináló körülményei voltak.

A muravidéki magyar közösség a második világháború után, a negyvenes évek végétől, a korabeli jugoszláv–magyar viszony megromlásának időszakában és azt követően nehéz helyzetbe került, mert számos jugoszláv politikus a magyar nyelv és kultúra visszaszorítására törekedett.

A magyar–jugoszláv viszony megromlása után, a vasfüggöny mentén a kis lélekszámú magyar közösség számára szükségszerűvé vált a szlovén társadalmi közegbe való fokozatos beilleszkedés, aminek következtében megkezdődött a magyar nyelvi és kulturális értékek részbeni feladása.

A perifériális jelleg és a magyar–jugoszláv szembenállás miatt a térségből az 1950-es években számos magyar a szlovén többségű regionális központokba és távolabbi városokba költözött. A magyar tannyelvű – általában 4 osztályos – falusi iskolák állaga leromlott, a továbbtanulási lehetőség a minimálisra csökkent. Egyre több magyar szülő adta gyermekét a jobban felszerelt szlovén iskolákba: az 1950-es években a magyar gyermekek fele már szlovén nyelvű iskolába járt.

A magyar szülők közül sokan a sikeresebb érvényesülés érdekében is, úgy értékelték, hogy a magyar tannyelvű iskolában tanuló gyermeknek nincs fejlődési lehetősége, ami azzal is indokolható volt, hogy középiskolai szinten, magyar nyelven továbbtanulási lehetőség a Muravidéken akkor nem volt. Ezzel egyidejűleg a tartós szovjet megszállás, valamint az általa bekövetkező, a jugoszláviainál antidemokratikusabb változások következtében Magyarországon vonzereje a muravidéki magyar közösség körében csökkent.

A jugoszláviai kommunista párton belül számos (természetesen főleg szlovén) vezető szerint a Szlovén Tagköztársaság területén élő őshonos magyar és olasz nemzeti kisebbségeknek meghatározott területeken jogokat kell biztosítani, különösen azért, mert jelentős lélekszámú szlovén közösségek élnek kisebbségben a köztársasági határokon kívül, és szerintük minden pozitív kisebbségi intézkedéssel hatni lehetett azok helyzetén is. (A körülbelül 15 ezer

magyar és olasz etnikai kisebbség pozitív diszkriminálásával kb. 150 ezer olaszországi és ausztriai szlovén helyzetén is javítani kívántak.)¹³

Megkönnyítette a döntést, hogy a szlovén oktatás-kutatók többsége akkor is és mind a mai napig azon a véleményen volt és van, hogy a szlovén és a magyar (nyugaton pedig olasz) nemzetiségű polgárok együttélését megkönnyíti, ha azok megőrzik saját nyelvüket és kultúrájukat.

Politikailag alapot biztosított hozzá a „titói”-nak mondott nemzetiségpolitika is, amely „a jugoszláviai népek és nemzetiségek testvéri együttélését” hirdette. A kétnyelvűség és az erre épülő iskoláztatás politikai elveit a Jugoszláv Kommunista Szövetsége Központi Bizottságának 1959-es határozataiban fogalmazták meg, majd a gyorsan kiépülő rendszernek az 1963. évi alkotmány megteremtette a törvényi alapjait is.¹⁴

A Muravidék magyarok lakta területén (hivatalosan: nemzetiségileg vegyesen lakott terület) az 1959/60-as tanévvel megkezdődött a magyar és a szlovén tannyelvű oktatás megszüntetése, és valamennyi iskolaköteles magyar és szlovén nemzetiségű gyerek esetében megkezdtek az ún. kétnyelvű oktatási modell kísérleti szintű bevezetését. Az eseményt megelőzően újra megfogalmazták szakmai és politikai fórumokon, hogy a kétnyelvű oktatás bevezetése a muravidéki magyar közösség megmaradása érdekében történik. Az új oktatási modell bevezetésekor leginkább hangoztatott elvárás vizsgálva azonban nyilvánvalóan felvetődik az a kérdés, hogy a muravidéki magyarság érdekében csupán a tágabb társadalmi közegbe való beilleszkedést tekintették-e, vagy amellett őszintén gondoltak a nemzeti tudat és az anyanyelv megőrzésére, fejlesztésére is?

A magyar tagozatokban előkészítésként először két évig csak egy tárgyat tanítottak szlovén nyelven, a szlovén tagozatokon pedig az 5. osztályban kezdték meg a magyar nyelv oktatását. Az első kísérleti jellegű kétnyelvű tagozatok Csentében, Dobronakon, Göntérházán, Gyertyánosban, Hosszúfaluban és Lendván indultak. Lendván például a szlovén és a magyar tagozatokon az első osztályban szlovénül

tanultak meg írni, a másodikban pedig magyarul – a többi tantárgyat pedig már az első osztályokban is két nyelven oktatták. Kezelén már 1961-ben folyt kétnyelvű oktatás, de 1973-ban megszüntették.

Közben az egykori Jugoszláviában mind az 1963-as, mind az 1974-es alkotmány megerősítette a nemzetiségeknek az anyanyelvű oktatáshoz való jogát. Az 1963. évi alkotmány alapján létrehozott kétnyelvű területhez tartozó településeket a tanulmány végén egy térkép:en is bemutatom.

1981-től Lendván kétnyelvű középiskola is működik négy osztállyal. Azok, akik a tisztán szlovén nyelvű osztályokba járnak, kötelező jelleggel tanulnak magyarul is.

Általános iskolai szinten a Muravidék északi településein nagyobb változás az 1980-as évek elején történt, amikor 1981-ben megnyílt az akkor még a muraszombati községhez tartozó új, központi kétnyelvű iskola Pártosfalván.¹⁵

Jelenleg az alábbi kétnyelvű oktatási intézmények működnek Muravidéken, amiket a járások, és a magyar nemzetiségi önkormányzati közösségek alapítottak:

- Óvodák – összesen 10: Lendván 2, Gyertyános, Hosszúfal, Göntérháza, Petesháza, Dobronak, Pártosfalva, Hodos, Domonkosfa településeken 1–1 intézmény működik, 2010–2011-es tanévben összesen 300 óvodással.
- Kétnyelvű általános iskola – összesen 4: Pártosfalva (hodosi és domonkosfai fiókiskoláival), Dobronak, Göntérháza, Lendva (gyertyánosi fiókiskola), 2010–2011-es tanévben 782 tanuló (81 első).
- Lendvai Kétnyelvű Középiskola (különböző szakirányok), 2010–2011-es tanévben 314 diák látogatta.
- Maribori Egyetem – Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék (1981-től) fordítói szak

„Ennek a tanításnak a célja az lenne, hogy a magyar nemzetiségű szülők gyermeke az iskoláztatás alatt jól megtanulja anyanyelvét, egyébként pedig jól elsajátítsa a szlovén nyelvet is.”

¹⁰ Kovács, 2012, 74–90. o.

¹¹ Kovács, 2013, 78. o.

¹² Državna volilna komisija, 2022.

¹³ Györi Szabó, 2008, 310. o.

¹⁴ Ustava Socialistične Republike Slovenije 1963, Član 41, Član 43, Član 77.

¹⁵ A község mint szlovéniai államigazgatási kifejezés nem azonos azzal, amit a magyarországi terminus jelöl. Szlovéniában a községek állhatnak egy, de több településből is. L. Plut-Pregelj, Kranjc, Lazarevič és Rogel 2018, 403. o.

Öt évtized távlatából megállapítható, hogy ez az eredeti célkitűzés akkoriban meglehetősen jól megvalósult: a szlovén nyelv és az általános tudásszint vonatkozásában a kétnyelvű oktatási modell helytállt, ugyanis a tanulók sikeressége és továbbtanulási eredményei szempontjából felvette a versenyt Szlovénia többi általános iskolájával.

A magyar lakosság aránya a nemzetiségileg vegyesen lakott területen az oktatási modell bevezetésekor mintegy 65%-os volt, ami a két-három évtizeddel későbbi vagy a mai helyzethez viszonyítva meglehetősen jó feltételt biztosított.

Mára azonban az utánpótlás (gyerekszám) alacsony lett és a tanítási módszerek, körülmények sem változtak jelentősen és időben – jelenleg pedig komoly szakmai viták folynak, a „hogyan folytassuk jobban” kérdéssel kapcsolatban. Lendván a Muravidéki Magyar Nemzeti Önigazgatási Közösség megalakulásának 20 éves jubileumán 1995. dec. 2-án nyílt fórumon is megfogalmazódott, hogy a kétnyelvű oktatásban a magyar anyanyelv érdekében szükség van bizonyos változtatásokra: A muravidéki kétnyelvű oktatásban az anyanyelv dominanciája korábban csak az első két évben érvényesült következetesen. Újabban szinte minden iskolafokon megjelennek a nyelvi tárgyak is. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy az iskolakezdekéskor érvényesített, anyanyelvi dominanciájú aszimmetriát a későbbi évfolyamokban felváltja egyfajta nyelvi szimmetriára törekvő gyakorlat, ami az anyanyelv megtartása és ápolása szempontjából nem előnyös. Ez a nyelvi kiegyensúlyozottságra törekvés ráadásul nagyon hamar át is vált ellentétes irányú nyelvi aszimmetriába. Ez a jelenség főként a szaktárgyak körét érinti, minőségi és mennyiségi tekintetben is, iskolától és tanártól függő mértékben. A kétnyelvűség kétszeresére növelné a szakmai tananyag oktatási idejét, ez pedig nyilvánvalóan sehol nem áll a pedagógusok rendelkezésére.

Ha a továbbiakban is stabil és spontán kétnyelvűséget akarunk a Muravidéken, akkor a kétnyelvű oktatás megreformálásának első lépéseként ki kell mondanunk az anyanyelv dominanciájának alapelvét.¹⁶

¹⁶ Bokor, 1996, 416–420. o.

Ez azért is érdekes gondolat, mert sokan éltük már meg, hogy egy szomszédos országból származó magyar honfitársunk hibás anyanyelvi mondatszerkesztéssel, de számos idegen kifejezést használva beszél – azaz egyik nyelvet sem beszél jól.

Sajnos a magyarság legnagyobb településén, Lendván (ahol egyébként mára a magyar lakosság többségből kisebbségbe került), a legnagyobb kétnyelvű általános iskolában az 1997/98-as tanévben a magyart a 856 tanulónak már csak 30,9%-a (265 fő) tanulta anyanyelvi szinten, 69,0%-a (591 fő) pedig környezetnyelvin.

A probléma jelentőségét mutatják a következő adatok: az 1990-es években Szlovéniában a teljes általános iskolai végzettséget a szlovének 47,6, a magyarok 37%-a szerezte meg. Középiskolát a szlovének 9,8, a magyarok 6,1%-a végzett, felsőfokú diplomát pedig 1,1%, illetve 0,3% arányban szereztek csupán. Két évtizeddel később az egyetemet végzettek aránya a szlovének és az olaszok körében is még mindig jóval a magyarokénál magasabb volt.

A muravidéki szlovén iskoláztatási arányok is mélyen az országos átlag alatt vannak, a magyar kisebbség hátrányos iskolázottsági helyzete még ehhez képest is szembeötlő.

Egyelőre azonban a muravidéki magyarok oktatása területén – a számos elképzelés és vita ellenére – jelentős előrelépés nem igazán körvonalazható.¹⁷

3. Szlovénia független állam, EU, kisebbségi jogok, közélet

A szlovéniai magyarokról eddig leírt folyamatok túlnyomó többsége még a Jugoszláv állam fennállása idején zajlott.

Szlovénia azonban 1991 nyarán bejelentette kiválását a Jugoszláv Föderációból, miután az 1990. december 23-i népszavazás a függetlenség mellett döntött. Június 25-én a szlovén parlament előtt az egykori Szlovén Kommunisták Szövetségének vezetője, a muravidéki származású köztársasági elnökké megválasztott Milan Kučan utasítására a jugoszláv zászló helyére a nemzeti címert tartalmazó szlovén zászlót vonták fel. Alig néhány órán belül Horvát-

¹⁷ Bokor, 2001, 39. o.

ország irányából jugoszláv páncélosok gördültek át a határon. A tíznapos háború 65 áldozatot követelt, de miután a szerbek sem sokat tettek Szlovénia megtartásáért – Szlovénia aránylag könnyen nyerte el függetlenségét, a háborúnak a brioni egyezmény vetett véget.

1991. december 23-án elfogadták az új szlovén alkotmányt. 1992 januárjára Európa majdnem minden országa elismerte az új államot. Szlovéniát 1992 májusában felvették az ENSZ-be, majd a Valutaalapba, s 1993 májusában az Európa Tanács tagjai közé.

A NATO-ba 2004 márciusában, az Európai Unióba 2004. május 1-én lépett be, 2007. január 1-től pedig a hivatalos fizetőeszköze az euró lett.¹⁸

A szlovén alkotmány biztosítja a szabad anyanyelvhasználatot, a 61. szakasz a „nemzeti hovatartozás szabad kifejezéséről”, a 64. szakasz „az őshonos olasz és magyar nemzeti kisebbség külön jogairól” rendelkezik. A magyar és az olasz kisebbségi közösség az oktatás, a kultúra, a tájékoztatás területén, valamint az anyaországgal történő kapcsolattartás terén külön lehetőségekkel rendelkezik, amit az állam anyagilag is támogat. Az alkotmány kimondja, hogy a 90 fős országgyűlésbe minden választáskor az olasz és a magyar közösség egy-egy képviselőjét be kell választani. Az olasz és magyar nemzetiségű szlovén állampolgárok két szavazati lehetőséggel rendelkeznek: szavazhatnak pártokra, de egyúttal megválaszthatják nemzeti kisebbségük képviselőjét is.¹⁹

A nemzetiségi képviselők meglepően sok jogosultsággal, tulajdonképpen egyes esetekben vétőjoggal is rendelkeznek: „azok a törvények, más előírások és általános okmányok, amelyek kizárólag a nemzeti közösségek alkotmányban meghatározott jogainak érvényesítésére és helyzetére vonatkoznak, a nemzeti közösségek képviselőinek beleegyezése nélkül nem fogadhatók el.”²⁰

A magyar közösség parlamenti képviseletét Pozsonc Mária négy ciklusa (1990–2008) után 2008–18 között Göncz László látta el, 2018 óta pedig Horváth Ferenc a képviselő.

¹⁸ Udovič és Kaeding, 2024, 79. o.

¹⁹ Ez már csak azért is érdekes, mert az összesen jóval százezer fő feletti egyéb délszláv kisebbségek semmiféle különleges vagy többlet jogokkal nem rendelkeznek.

²⁰ A Szlovén Köztársaság Alkotmánya, 64. cikk.

A kisebbségi nyelvi jogok története nem az önálló szlovén állam létrejöttével kezdődött. Az 1946-os első jugoszláv szövetségi alkotmány 13. szakasza meghatározta, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális fejlődésük és szabad nyelvhasználatuk jogát és védelmét élvezik.²¹ Az 1947-es szlovén (köztársasági) alkotmány rendelkezései lényegében azonosak voltak a szövetségiével.²² Az 1963-as szövetségi alkotmány a 41. és 43. szakaszában már bővebben foglalkozott a nemzetiségek helyzetével. Első ízben használja a „nemzetiség” kifejezést az addigi kisebbség helyett, valamint utasította az egyes köztársaságokat, hogy alkotmányaikban és törvényeikben részletesebben rendezzék az ott élő nemzetiségek helyzetét és jogait.²³

Szlovénia tagköztársaság különváltozata 1964-ben keletkezett, ez először említi meg a magyar és olasz nemzetiség – a két, ún. őshonos (autochton) nemzetiség – külön jogait. A 77. szakasz tartalmazza a kétnyelvűség alkotmányos alapjait. Kimondja, hogy „azokon a területeken, ahol a szlovén nemzetiségűeken kívül olasz, illetve magyar nemzetiségűek is élnek, az olasz és a magyar nyelv „egyenrangú a szlovén nyelvvel”, azaz mind a magyar, mind az olasz nyelv hivatalos a szlovén mellett. Ezen alkotmányos rendelkezés részletes kidolgozására a közösségi statútumokban került sor (Alsólendva, Murszombat). Az alkotmány biztosítja a nemzetiség nyelvén történő oktatást a nemzetiségi iskolákban. E határozat értelmében született meg a kétnyelvű iskolákról szóló törvény.

A független Szlovéniában a Muravidéken²⁴ 19 úgynevezett občina (község) található, amelyek lényegében alapfokú közigazgatási egységek, önkormányzatok.²⁵ (Ezekben belül Murszombat és Lendva város

²¹ Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije 1946, Član 13.

²² Ustava Ljudske Republike Slovenije 1947, III / 12.

²³ Ustava Socialistične Republike Slovenije 1963, Član 41, Član 43.

²⁴ A jugoszláv érában Muravidéken két nagy község (občina) volt: Murszombat és Lendva (akkor még Alsólendva).

²⁵ Nem túl szerencsésen gyakran magyar megfelelőként a járás fogalmat használják, bár valójában inkább az egykori magyarországi közös tanácsú községekhez hasonlíthatók – mind méretüket, mind közigazgatási funkciójukat tekintve. A továbbiakban ezért a község megnevezést használom. Hasonló szerkezetű „községi” közigazgatási egységek találhatók Burgenlandban (gemeinde), Horvátországban (općina) és Romániában (comună).

minősítéssel rendelkezik.²⁶) Egy-egy nagyobb település alá több kisebb falu is tartozhat, melyeket egyetlen közös polgármester (župan) irányít. Az občinák területe változó: némelyik járás méretű, mások csak fele ekkorák. Kebeleszentmárton az egyetlen olyan, amelyhez csak saját maga tartozik, így ez a legkisebb muravidéki občina. Utána a legkisebb Őrihodos, amelyhez csak Kapornak település tartozik. Ez utóbbi két település magyar nemzetiségi falu, így bizonyos mértékig itt a magyarok egyfajta területi autonómiát is élveznek. Dobronak község esetében, amelyhez két másik település tartozik, csak egyetlen egy szlovén (Őrszentvid), míg a másik kettő (Dobronak és Zsitkóc) magyar. Lendva és Alsómarác területén is jelentős számban vannak magyarok, de a szlovén lakossághoz viszonyítva ma már kisebbségben.

A „nemzetiségileg vegyesen lakott terület” a szlovén alkotmányban használt megjelölése annak a területnek, amely 1920 előtt több mint 90%-ban (voltak települések, ahol 96-98%-ban) magyarok által lakott vidék volt. Gyakran használják a „magyarlakta vidék” kifejezést is, de ma már az sem felel meg a valóságnak, mert néhány település esetében a magyarság számaránya 60-70% alá esett (Lendva esetében a hivatalos statisztika szerint a magyarság már csak a városka lakosságának mintegy 27-30%-át teszi ki). A 176 muravidéki település közül 30 tartozott ebbe a törvény által körülhatárolt határ menti övezetbe.

Muraszombatban a két világháború között még jelentős, a lakosságnak mintegy 20-25%-át kitevő magyar nemzetiségű lakosság élt. A II. világháborút követő időszakban azonban a helyzet fokozatosan megváltozott, így mára a város összlakosságának csupán 1-2%-a nyilvánítja magát magyar nemzetiségűnek. Amikor a hetvenes években először hivatalosan megfogalmazták a fentebb említett „nemzetiségileg vegyesen lakott terület” fogalmat, és meghatározták annak területét, Muraszombatot már nem sorolták ahhoz.²⁷ (3. térkép:)

A muravidéki magyar nemzeti kisebbség önálló szervezettsége az 1974-es jugoszláv alkotmány nyomán 1975-től indult el. A községek képviselő-testületei mellett a lendvai és muraszombati községekben létrejöttek magyar nemzetiségi oktatási-művelődési öngazgatási érdekközösségek. Egységes szervezetbe tömörülésükkel 1990-ben alakult meg a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség, a muravidéki magyarság művelődési és tájékoztatási intézményeinek alapítója, a Muravidéken meghonosodott kétnyelvű középiskola megalapítója. A kétnyelvű általános iskolák társalapítói az érintett önkormányzatok területén működő magyar nemzeti közösségek voltak.²⁸

A szlovéniai magyarok helyzetének javítását jelentősen meggyorsította, hogy már 1992. november 6-án Ljubljanában aláírták a Magyar-Szlovén Kisebbségvédelmi Egyezményt. 1994. december 4-én életbe lépett „Az öngazgatási nemzeti közösségről szóló törvény”, amely községi szinten is biztosítja a nemzetiségi önkormányzati képviseletet.

Az 1994. december 4-i helyhatósági választásokat követően a Muravidék három községében – Lendván, Hodos-Salovci községben és Muravske Toplicén – megalakult a Községi Nemzeti Tanács, amelyek választott képviselőikből létrehozták a 18 tagú Muravidéki Magyar Nemzeti Tanácsot.²⁹ Elnöke Blaskó József lett, s ugyanezen a választáson Kocon József személyében Lendva magyar polgármestert kapott. Az 1998. november 22-én lebonyolított helyhatósági választások alkalmával az 1998. április 19-ei népszavazáson az önállóság mellett döntő Hodos és Dobronak község is megválasztotta képviselőit, és nemzetiségi öngazgatási tanácsot hozott létre.

A felsorolt öt község – Lendva, Dobronak, Hodos, Šalovci és Moravske Toplice – alakította meg 1998-ban az önkormányzati magyar nemzeti tanácsokat, ezek képviselőit a helyhatósági választások során választják meg. Minden magyar nemzeti tanács a saját státútuma alapján működik.³⁰

²⁸ Göncz, 1995, 417. o.

²⁹ Elődjeként említhető az 1949-ben megalakult Szlovéniai Magyar Kisebbség Közművelődési Bizottság. Ez azonban csak néhány évig működött.

³⁰ Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség Tanácsa – Tagok. https://www.muravidek.si/?page_id=289 Letöltés: 2024. 08. 22.

Forrás: Sebők, 2020

²⁶ Sebők, 2020.

²⁷ Uo.

A választások után, 1999-ben a muravidéki magyar tanács új alapszabályt fogadott el, s a szervezet elnevezését Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség-re (MMÖNK) változtatta. Az öt nemzeti tanácsból a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség (MMÖNK) 21 fős Tanácsába (csúcsszervezetébe) a községek különböző számú tagot delegálhatnak: Lendva 10, Dobronak 4, Moravske Toplice 3, Hodos 2, Šalovci 2 tagot. A Tanács tagjai választják meg az elnököt és alelnököt. A helyi magyarságon belüli sajnálatos személyi és politikai ellentétek miatt néhány alkalommal egyes önkormányzatok magyar nemzeti közösségei nem működtek közre és ezért néha 18-19 fővel működött a Tanács. A 2002. november 10-én megtartott kisebbségi önkormányzati választásokat követően december 30-án új összetételben állt fel a MMÖNK. Ugyanakkor Lendva lakossága Anton Balažek személyében szlovén nemzetiségű (magyarul jól beszélő) polgármestert választott.

A Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség (Pomurska Madžarska Samoupravna Narodna Skupnost) elnökei a következők voltak: Blaskó József (1994–1998), Tomka György (1998–2006), Vida Ferenc (2006), Kocon József (2006–2010).

Az MMÖNK elnöke 2011–2022 között Horváth Ferenc volt, aki 2018 óta a magyar közösség parlamenti képviselője is. Számos vitatott döntése és sok feszültséget generált vezetési tevékenysége miatt 2023 januárjában azonban nem került be az MMÖNK Tanácsába, amely aztán a dobronaki Orban Dušan-t választotta meg elnöknek.

Az MMÖNK tagot delegálhat a Magyar Állandó Értekezletre (MÁÉRT) és annak szakbizottságaiba, valamint a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumába (KMKF), illetve találkozik az Európa Tanács keretében működő Kisebbségvédelmi Keretegyezmény és Nyelvi Karta végrehajtásának monitoringját ellenőrző szakértői testületekkel az országlátogatás során.³¹

A függetlenségét kivívott Szlovénia nagyvonalú gesztussal országa első budapesti nagykövétévé Hajós Ferenc alkotmánybíró, a muravidéki magyarság egyik vezető személyiségét nevezte ki. Az 1992.

november 6-án Ljubljanában aláírt Magyar–Szlovén Kisebbségvédelmi Egyezmény 15. cikkelyének rendelkezése értelmében – összhangban az 1992. december 2-án Budapesten aláírt Magyar–Szlovén Alapszerződéssel 16. cikkében megfogalmazott elvekkel – megalakult a Magyar–Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság, amely 1995. április 4-én Ljubljanában tartotta első, alakuló ülését. A vegyes bizottság további üléseire évente felváltva Magyarország illetve Szlovénia területén került sor. 1986 óta rendszeres, jól működő oktatási és kulturális együttműködés létezik a muravidéki magyarok szervezetei valamint Vas és Zala megye között, amely regionális szinten az oktatás és a művelődés terén biztosít együttműködési lehetőségeket.³²

Szlovénia 2000-ben ratifikálta a Nyelvi Kartát, amely 2001-ben lépett hatályba. A szlovén megerősítő okmány szerint a magyar és az olasz nyelvre vonatkozik a Karta konkrét kötelezettség-vállalásokat tartalmazó III. része. A két nyelv vonatkozásában erős kötelezettségeket vállaltak, eltérés a két nyelv között csak az oktatás terén mutatkozik, ahol a magyar nyelv esetében – az oktatási rendszer sajátosságaiból adódóan – igen erős vállalást erősített meg. A vállalások teljesítésének ellenőrzését célzó legutóbbi, ötödik monitoringkör során a Szakértői Bizottság megállapította, hogy a magyar nyelv vonatkozásában vállalt kötelezettségek teljesítése tekintetében változatlan maradt a helyzet, sőt az általános, a középiskolai oktatás és a szakképzés esetében a helyzet romlását állapították meg a szakértők, és a kötelezettség-vállalás értékelését, valamint a magyar nyelven tanító tanárok képzésére vonatkozó vállalást a korábbi „teljesített”-ről „részben teljesített”-re rontották. A Szakértői Bizottság számára ugyanis nem volt egyértelmű, hogy az oktatás lényegi része ezekben az iskolákban a nemzetiség nyelvén folyik-e, amint azt a Karta szerint vállalt kötelezettség előírja. A jelentés szerint a közigazgatási nyelvhasználat terén az állam többnyire teljesíti vállalásait, a korábbi monitoringhoz képest azokban nem következett be változás. A gyakorlatban ez a törvény csak részben működik, mert az ügyintézők egy része nem mindig képes magyar nyelven jól kommunikálni.

³² Miniszterelnöki Hivatal. Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkárság, 2004.

³¹ Győri Szabó, 2008, 71–75. o.

A fentiek alapján két azonnali intézkedést igénylő ajánlást fogalmaztak meg a szakértők:

- A kétnyelvű oktatási rendszer megerősítése, többek között megfelelő tanárképzés biztosításával a magyar nyelvű oktatáshoz.
- A magyar nyelvű műsorszórás időtartamának és gyakoriságának növelése a közszolgálati televízióban.

A szlovéniai magyarok (azaz az MMÖNK) meglehetősen jelentős anyagi támogatást kapnak céljaik megvalósításához és a közösségi életük működtetéséhez.

A Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség (MMÖNK) Tanácsa hétfői ülésén első olvasatban elfogadta a 2023-as költségvetést – írta meg hétfőn a szlovéniai magyarok hetilapja, a Népújság. Mint olvasható, az MMÖNK az idei költségvetésében összesen 2,835 millió euró (1,059 milliárd forint) bevételt tervez, melynek hetvenkét százalékat a szlovén kormány biztosítja, míg 780 ezer euró (792 millió forint) értékű támogatás a magyar kabinettől várható.³³

Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a szlovéniai magyarok mind kisebbségjogi, mind öngazgatási, mind kulturális vonatkozásában messze a legjobb helyzetben vannak a többi határon túli magyarkisebbségi közösségekhez viszonyítva. Meglepő módon ez a pozitív kisebbségi diszkrimináció már az 1950-es évek végén (a jugoszláv érában) megjelent, de igazán erőteljessé Szlovénia függetlenné válása után vált, majd az Európai Unióhoz történt csatlakozás óta tovább erősödött – például az anyagi források tekintetében is.

4. Kultúra, közösségi élet

A muravidéki magyarság jól működő magyar nyelvű tájékoztatási rendszert épített ki magának. Az 1950-es évek végén alapított hetilap, a Népújság kb. 1 800 példányban jelenik meg, kb. 80%-a előfizetéses formában jut el az olvasókhoz. A MMÖNK alapította a Magyar Nemzeti Tájékoztatási Intézetet (MNTI), ez adja ki a Népújságot, továbbá számos más időszakos kiadványt (Kelepelő, Kerek Perec, Garas stb.).³⁴

³³ Több millió euróval terveznek a szlovéniai magyarok. *Magyar Hírlap*, 2023. május 2.

³⁴ Varga, 2023, 17. o.

A korábban helyi szinten működő Muravidéki Magyar Rádió 1996. január elsejétől a Szlovén RTV szerves része lett és 1999-ben megeremelték a feltételek ahhoz, hogy munkanapokon 11,5 órára bővítse műsoridejét, ami mára napi 24 órára nőtt. A rádió hallgatósága kb. 40 000 fős, ebből csak pár ezren muravidékiek – a legtöbben a szomszédos magyarországi településeken hallgatják, a középhullámú adása napközben Vas, Zala és Somogy megyék jelentős részén, továbbá a Balaton környékén is hallgatható. A rádiónak jelenleg 14 fő-állású és 12 külső munkatársa van. A Szlovén Televízió Lendvai Stúdiója, amelyet Halász Albert vezet, fő célközönségének a Szlovéniában élő magyar nemzeti közösséget tekinti, legfőbb feladatának pedig, azt, hogy számukra anyanyelvi műsort sugározzon, heti négyszer fél órában, és megőrizze a magyar nemzeti értékeket és hagyományokat. Az elmúlt évek során azonban egyre gyakrabban kerültek adásba a „határokon kitekintő” műsorok is, s ezek révén a Szlovén Televízió Lendvai Stúdiója bekapcsolódott a Kárpát-medencei információ-hálózatba.³⁵

A muravidéki magyarok egyik jelentős problémája, hogy – más határon túli magyar közösségekkel szemben – egyházi életük egyáltalán nem erősíti magyar identitásukat.

A második világháború után az addig meglehetősen élénk egyházi életük rövid idő alatt elszoradt, s mára a magyar nyelvhasználat az egyházi életből szinte teljesen kiszorult. Vannak ugyan elvételre magyar nyelvű misék, de egyik felekezetnek sincsen magyar nemzetiségű lelkésze.

A nemzeti közösségek nyelvének használati joga az egyházi szertartásokon ugyanis az egyházak autonómiája miatt nem tartozik a szlovén állam kötelezettségeinek körébe. Ezzel a szlovéniai egyházak aztán élnek is, szinte mindenhol a szertartások nyelve a szlovén.

„A szlovén katolikus egyházban megállt az idő, ezért a lehető legdurvább módon utasítják el a magyarságot.”³⁶

³⁵ Uo. 18. o.

³⁶ Kolláth Anna véleménye 2003-ból.

A muravidéki teljes népesség felekezeti arányai így alakultak 1870–2002 között:

- a római katolikusok aránya mindig 70% körüli volt, ma is annyi;
- az evangélikusok aránya az 1945 előtti 27–28 %-ról folyamatosan 15%-ra csökkent;
- a reformátusok 1% körüli aránya nem változott;
- az 1,5% izraelita mára gyakorlatilag eltűnt.

Lényeges változás azonban, hogy mára a nem hívők, ismeretlen vallásúak és nem válaszoltak aránya 15%-ra nőtt.

A magyarok zöme katolikus vallású, a Muravidék északi részén pedig evangélikus magyarok is élnek. Reformátusok Szécsiszentlászlón és Kisfalun élnek, de mára kevesen maradtak.

A muraszombati katolikus püspökség külön kalendáriumot, a Stopinjé-t és hetilapot, a Družiná-t adja ki. Az evangélikus egyháznak is van saját lapja illetve kalendáriuma, az Evangeličanski list és az Evangeličanski koledar.³⁷

A muravidéki magyarok közéleti és kulturális központja Lendva városa. 1994. január elsején Göncz László igazgató vezetésével itt kezdte meg működését a muravidéki Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Fő tevékenységi területei a műkedvelés, a könyvkiadás, a néprajz-helytörténet felkarolása, valamint az anyanyelv ápolása. Az Intézetben félszáz hagyományörző csoport működik, számos irodalmi, történelmi vetélkedőt, nyári táborokat, színházi látogatásokat és ismeretterjesztő előadásokat szerveznek. Évente körülbelül 10 kiadványt adnak ki, ebből 2-3 folyóirat, a többi helytörténeti, néprajzi, szépirodalmi alkalmi kiadvány.³⁸ Az Intézetben igen eredményes helytörténeti, néprajzi és szociográfiai tudományos kutatómunka folyik külső munkatársak bevonásával. Az intézet keretében működik 2004 augusztusától a Bánffy Központ is: magyar könyvesbolt (amely már 1988-tól működik), internetes kávézó, ifjúsági programok stb. A MNMI szerteágazó és színvonalas kulturális tevékenységét 1997 decemberében a magyar kormány a Kisebbségekért Díjjal ismerte el.³⁹

³⁷ Székely, 1990, 51. o.

³⁸ Kultúrtörténeti, néprajzi, helytörténeti és még számos egyéb témában eddig száznál több kötetet jelentettek meg!

³⁹ Király, 1997, 5. o.

A MMÖNK folyamatosan kéri az érintett szlovén minisztériumoktól, hogy a magyar nemzetiségi intézmények a kétnyelvű területen élő magyarság számára elérhető közelségben legyenek. Többször kérték, hogy a lendvai székhelyű regionális könyvtár lássa el a muravidéki magyarság központi könyvtárának funkcióit. Az 2002-ben elfogadott könyvtári törvény nem teszi lehetővé, hogy a szlovéniai magyarság „központi könyvtára” Muraszombatból Lendvára költözzék, ezért a probléma megoldása egyelőre megakadt. Hasonlóan régóta megoldatlan a muravidéki regionális (magyar nemzetiségi) múzeum létrehozásának ügye. Sikertült viszont elérni, hogy a Maribori Területi Levéltár regionális fiókjá Lendva mellett, Völgyifaluban működhessen, egyelőre egy levéltárossal.

Jelentős esemény az MNMI tevékenységében a 2008. március 14-én a Balassi Intézettel aláírt együttműködési megállapodás, amelynek értelmében az MNMI nemcsak Muravidéken, hanem egész Szlovéniában közvetíti a magyar kultúra értékeit.⁴⁰

A muravidéki magyar írók kezdeményezésére 1997-ben Lendva székhellyel megalakult a Szlovéniai Magyar Írók Társasága: az elmúlt négy évtized folyamán mintegy ötven szépirodalmi mű látott napvilágot, ami e kis létszámú közösség számára vitathatatlanul jelentős teljesítmény.

A lendvai várban Gerics Ferenc vezetésével működő Galéria-múzeum Intézet számos programja érinti a muravidéki magyarság néprajzi és helytörténeti tevékenységét, valamint képzőművészetét. A Lendvai Művésztelep több évtizedes múltra tekinthet vissza. Az utóbbi években öröndetesen megsza- porodtak az ifjúsági táborok, amelyeket Vas és Zala megyével együtt szerveznek, talán a legismertebb az Ifjú Levéltárosok nyári kutató tábora.⁴¹

A magyar intézményhálózat létrehozása a muravidéki magyarság jövője szempontjából óriási jelentőségű, amit a muravidéki Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet eddigi tevékenysége is bizonyított. 2001 decemberében magyar kormányhatározat született a Lendván 1995-ben megkezdett művelődési ház befejezéséhez szükséges összeg

⁴⁰ Király M., 2008, 8. o.

⁴¹ Király M., 2006, 10. o.

egyharmadát jelentő 100 millió forint biztosításáról, egyszeri támogatásként. Részben ennek köszönhető, hogy 2004. szeptember 18-án Anton Rop szlovén és Gyurcsány Ferenc magyar miniszterelnök felavathatta az épületet.⁴²

Ezért a Kisebbségi Vegyes Bizottság 2007. szeptemberi ülésén – amellet, hogy üdvözölte a szlovén kormány kiemelt figyelmét – többek között javasolta, hogy a társalapítók (Lendva község önkormányzata és a MMÖNK) közösen fogadják el a műsortervet, és tegyenek közös javaslatot a magyar és a szlovén kormánynak az intézmény zavartalan működésének biztosítására.⁴³

Göncz László, a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet igazgatója 2003. november 2-án, a Márton Áron emlékérem átvételekor elmondott beszédében rámutatott: a Muravidéken sajátos helyzet állt elő, megfigyelt az a magyarság létszáma, de feltűnően növekedett a magyar kulturális életben meghatározó szerepet vállaló értelmiségiek (pedagógusok, írók-újságírók, tudományos kutatók, képzőművészek és művelődésszervezők) aránya, ami mára már megközelíti a 180-at. Ezt a meglátást igazolja a jól működő művelődési intézményrendszer is. Göncz László 2008-ban a MNMI éléről lemondott, őt e posztján 2008–18 között Kepe Kocon Lili követte, ma az intézetet 2018 óta Soós Mihály vezeti.⁴⁴

Igen jelentős előrelépés történt a muravidékiek életének tudományos kutatása terén is. Még 2005 őszén a ljubljanoi székhelyű Nemzetiségi Kutató Intézet létrehozta Lendvai Kutatócsoportját, amelynek két munkatársa – Kovács Attila és Göncz László – ma már korszerű körülmények között dolgozva egyre figyelemreméltóbb elemzéseket, könyveket és nemzetközileg is elismert eredményeket produkál!⁴⁵

Aránylag friss hír, hogy 2024 márciusában Lendván Orban Dušan, a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség Tanácsának elnöke és Majthényi László, a Vas Vármegyei Közgyűlés elnöke aláírta az együttműködési megállapodást, amely a 2024-es

⁴² Meggyesi, 2005, 22. o.

⁴³ A Magyar–Szlovén Kisebbségi Vegyesbizottság jegyzőkönyvei, 2007, 269. o.

⁴⁴ Király M., 2018, 4. o.

⁴⁵ Göncz László 2024 elején formálisan nyugállományba vonult, de természetesen tovább dolgozik és kutat.

évben is segíti a muravidéki magyarság kulturális tevékenységét, elsősorban Vas vármegyei szakemberek biztosításával.⁴⁶

A fentiek alapján határozottan kijelenthetjük, hogy a szomszédos országokban élő magyar közösségekkel összehasonlítva a muravidéki magyarság építette ki a legteljesebb mértékben a maga kulturális autonómiáját.

5. Összegzés

A szlovén állam (a jugoszláv érában még tagállam) több mint fél évszázada egyértelműen pozitív diszkriminációt folytat az ottani magyar kisebbség érdekében, de lehetséges, hogy ez is kevés lesz ahhoz, hogy közösségként megmaradjanak. Pedig Szlovénia függetlenné válása (1991) óta, de különösen az EU-csatlakozása óta (2004) egyre több területen nyújt újabb kiváltságokat, kedvezményeket, próbálja a muravidéki magyarok életkörülményeit tovább javítani.

Négy témakörben vettem végig, milyen folyamatok, körülmények határozzák meg sorsukat. A demográfiai, belső migrációs és asszimilációs folyamatok vonatkozásában nem sok lehetőség látszik a helyzetük lényeges javítására, a kulturális élet területén pedig a más szomszédos országokban élő magyar közösségekhez viszonyítva itt szinte Kánaánt láthatunk.

Ráadásul a szlovén és magyar állam kapcsolata kimondottan jó, ezen a területen pedig az együttműködés is harmonikus.

Három területen lehetne talán a helyzeten javítani:

- 1) Szlovéniában a kisebbségekkel kapcsolatban számos jó törvény, jogszabály van, de nincs egy komplett, koherens kisebbségvédelmi törvénycsomag.

„Az új jogi keretek között az egyes államok változatos módon szabályozták a kisebbségek jogait: Ausztriában, Szerbiában, Horvátországban és Ukrajnában külön törvényt fogadtak el a kisebbségek jogainak védelméről, míg Romániában, Szlovákiában és Szlovéniában nincs külön kisebbségvédelmi törvény, hanem a kisebbségi

⁴⁶ Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség, 2024.

jogokszétszórva, ágazati törvényekben jelennek meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy külön törvény automatikusan a kisebbségek jogainak magasabb szintű védelmét biztosítaná”.⁴⁷

Hasonló következtetésre jutott csak Szlovénia vizsgálata kapcsán Varga Péter.⁴⁸

Számos apró ügy megoldása ezért ütközik nehézségbe, például a kultúrájánál említett Muraszombati könyvtárügy.

2) A kétnyelvű oktatási rendszer jelenlegi formájában aszimmetrikus, a gyakorlatban a szlovén nyelvet preferálja. A Nyelvi Karta Szakértői Bizottsága is megállapította:

„A kétnyelvű oktatási rendszer megerősítése, többek között megfelelő tanárképzés biztosításával a magyar nyelvű oktatáshoz.”

A muravidéki oktatáskutatók véleménye szerint is a kétnyelvű oktatási rendszert célszerű

megtartani, de megreformálásának első lépéseként ki kell mondanunk az anyanyelv dominanciájának alapelvét.

3) Az elvándorlást csökkenteni és a helybeni foglalkoztatást növelni csak jelentős új beruházásokkal, fejlesztésekkel lehetne megvalósítani. Erre konkrét lépés történt 2022 februárjában, amikor Orbán Viktor magyar miniszterelnök és Janez Janša szlovén kormányfő Lendván aláírták azt a megállapodást, amelynek értelmében a két ország 5–5 millió eurót biztosít a szlovéniai Muravidék és a magyarországi Rábadék (Vendvidék) fejlesztésére.⁴⁹

A három feltétel együttes teljesülése esetén a muravidéki magyarok életkörülményei és helyzete lényegesen javulhatna, de véleményem szerint további fogyásuk megállítása nem látszik reálisnak.

⁴⁹ RTV–SLO 2022. Fehér és Bukovec: „A Muravidék és a Rába-vidék fejlesztése a cél”, február 21. <https://www.rtvlo.si/mmr/hirek/terep-jaro/a-muravidek-es-a-raba-vidék-fejlesztése-a-cél/613231> Letöltés: 2024. 08. 26.

Irodalom

Bokor József (1996). Gondolatok a muravidéki kétnyelvű oktatásról. In V. Raisz Rózsa (szerk.), *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 207. (pp. 416–420). Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Bokor József (2001). A magyar nyelv és használata a szlovéniai Muravidéken az ezredforduló küszöbén. *Magyar Nyelv*, 97 (1), pp. 34–53.

Göncz László (1994). A muravidéki magyarság helyzete a rendszerváltás után. *Muratáj*, 7 (1–2), pp. 39–55.

Göncz László (1995). A muravidéki magyarság önálló szervezettsége. *Vasi Szemle*, 49 (3), pp. 410–425.

Göncz László (2008). Muravidéki helyzetkép a múlt és a jelen tükrében. In Fedinec Csilla (szerk.), *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban* (pp. 84–102). Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

Göncz László (2012). A magyar nemzeti közösség nyelvi jogai és nyelvhasználata Szlovéniában. In Eplényi Kata és Kántor Zoltán (szerk.), *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. (pp. 84–102). Budapest: Lucidus Kiadó.

Göncz László: (2003). Gondolatok a muravidéki magyarság beolvadásának okairól. In Gyurgyík L. és Sebők L. (szerk.), *Népszámlálási körkép Közép-Európáról, 1989–2002* (pp. 151–157). Budapest: Teleki László Alapítvány.

Győri Szabó Róbert (2008). A Szlovéniai magyar és olasz kisebbség autonómiája, politikai képviselete. *Kisebbségkutatás*, 17 (1), pp. 59–82.

Hajós Ferenc (1978). A nemzetiségek jogi helyzete a Szlovén Szocialista Köztársaságban. In Varga Sándor (szerk.), *Nemzetiségi politika, nemzetiségi jog* (pp. 84–102). Lendva: Lendvai és Muraszombati Magyar Nemzetiségi Érdekközösség.

Kántor Zoltán (szerk.) (2013). *Nemzetpolitikai alapismeretek közszolgálati tisztviselők számára*. Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem.

Kolláth Anna (2003). A Szlovéniai kisebbségek nyelvi jogai a törvények és a rendeletek tükrében. In Nádor Orsolya és Szarka László (szerk.), *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában* (pp. 190–203). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kovács Attila (2012). A 2011-es szlovén népszámlálás és a Muravidék kétnyelvű területe. In Szlovénai Magyar Írócsoporth (szerk.), *Naptár 2012 – A szlovéniai magyarok évkönyve* (pp. 74–90). Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet.

Kovács Attila (2013). *A Muravidéki Magyarok a statisztikák tükrében 1869–2011 között*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport.

Magyar Zoltán (2010). *Muravidéki népmondák*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

Mák Ferenc (2013). *Vesztetgár: Jugoszlávia és utódállamai – Szerbia, Horvátország és Szlovénia – magyarságának sorstörténetéből*. Somorja: Méry Ratio.

Meggyesi Tamás (2005). „Aktuális nyelvtan”. A lendvai Művelődési Otthon. *Régi-Új Magyar Építőművészet*, 3 (3), pp. 22–26.

Források

A Magyar–Szlovén Kisebbségi Vegyesbizottság jegyzőkönyvei. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/adatbazis/a-magyar-szloven-kisebbségi-vegyes-bizottság-jegyzokonyvei> Letöltés: 2024. 08. 23.

Državna volilna komisija. <https://www.dvk-rs.si/arhivi/dz2022/#/rezultati> Letöltés: 2022.08.22.

Király Jutka (1997). A „Kisebbségekért Díj” magyar állami kitüntetés a lendvai művelődési intézetnek. *Népújság*, 1997. december 24., 5. o.

Király M. Jutka (2006). Határok nélküli együttműködés. *Népújság*, 2006. június 29., 10. o.

Király M. Jutka (2008). A magyar kultúra szlovéniai közvetítése. *Népújság*, 2008. március 20., 8. o.

Király M. Jutka (2018). MNMI: Pozitív működés az első félévben. *Népújság*, 2018. augusztus 9., 8. o.

Miniszterelnöki Hivatal. Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkárság (2004). „2004. évi jelentés a szlovéniai magyarság helyzetéről” <http://miris>.

Plut-Pregelj, Leopoldina; Kranjc, Gregor; Lazarevič, Žarko and Carole Rogel (2018). *Historical Dictionary of Slovenia*. Lanham–Boulder–New York–Toronto–Plymouth: Rowman & Littlefield,

Székely András Bertalan (1990). *Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében*. Új Symposion, 26, (9–10), pp. 45–53.

Tóth Norbert és Vizi Balázs (2024). A kisebbségek védelmének jogi keretei és jogalkalmazási tapasztalatai a Magyarországgal szomszédos államokban. *Kisebbségi Szemle*, 9 (1), pp. 7–28. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.

Udovič, Boštjan és Kaeding, Michael (2024). *Slovenia and the Eu – 20 Years of Membership in Perspective*. Cham: Springer.

Varga Péter (2023). *Nemzetiségi jogok a Muravidéken*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet.

eurac.edu/mugs2/do/blob.html%3Ftype=html&serial=1123584317001.html Letöltés: 2024. 08. 23.

Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Község Tanácsa. <https://www.muravidek.si/> Letöltés: 2024. 08. 22.

Sebők László (2020). „Muravidék (Szlovénia) településeinek etnikai és felekezeti statisztikája, 1870–2002 – Népszámlálási adatbázis magyarázatokkal”. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/muravidek-szlovenia-etnikai-es-felekezeti-statisztikaja> Letöltés: 2024. 08. 15.

Statistične informacije – Rapid Reports, No. 93/2003. <https://stat.si/popis2002/gradivo/informacija-96.pdf> Letöltés: 2024. 08.22.

Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije (1946). Beograd: Uradni list FLRJ.

Ustava Socialistične Republike Slovenije (1963). Ljubljana: Uradni List RS.

RECENZIO

BERN ANDREA

Recenzió Trove H. Malloy és Balázs Vizi (szerk.)
Research handbook on minority politics in the European Union

(Cheltenham, UK – Northampton, US: Edwar Elgar Publishing, 2022, p. 435.)

A kötet, amelyet Tove H. Malloy és Balázs Vizi szerkesztett, nevével ellentétben legkevésbé sem kézikönyv. Széles körben kínál elemzéseket multidiszciplináris megközelítésben az Európai Unió törvényhozásának és különböző intézményeinek kisebbségvédelmi szerepéről, illetve a szövetségi rendszer tagországaiiban kisebbségi helyzetben élő csoportok aktuális helyzetéről, jövőjéről és a témát érintő kutatásokról.

A kötet olyan geopolitikai és társadalmi környezetben látott napvilágot, amikor több külső és belső kihívás okán is aktuális, mondhatni talán elkerülhetetlen a szövetségi rendszer kisebbségi, kisebbségvédelmi, illetve integrációs politikájának újragondolása: az orosz invázió következtében felvételét kérő soknemzetiségű Ukrajna, orosz, magyar, román és lengyel kisebbségeivel új kihívások elé állíthatja az Uniót. Mindeközben a 2015-ös menekültválság számos tagállam társadalmi és politikai dinamikáján változtatott, s a megváltozott körülmények, a háború árnyéka folyamatos politikai feszültséget teremtenek a szövetségi rendszer tagállamai között; és országhatárokon belül is, táptalajul szolgálva a különböző

oldali populizmusok ébredésének és erősödésének.

A *Research Handbook on Minority Politics in the European Union* ahhoz a szakirodalmi hagyományhoz kapcsolódik, amely inkább kritikus szemmel elemzi az európai kormányzás kisebbségpolitikai és kisebbségjogi tevékenységét, intézményeinek tárgyterületi hatékonyságát, és olykor alapjaiban kérdőjelezi a politikai szándékot hatékony mechanizmusok kiépítésére. (AHMED, 2011; JACKSON és TUSHNET, 2014; ECKES, 2019).

A könyv öt részre tagolódóan öt fő területére fókuszál a főcímben megjelent témának:

Az első szakasz a törvényi keretek fejlődését, hatékonyságát, az egyes intézmények tárgyköri mozgásterét és ezeken a kereteken belül kifejtett tevékenységét vizsgálja.

Legelső tanulmánya, *Treaties and minority rights* (Szerződések és kisebbségi jogok) Rainer Hoffman és Moritz Malkmus szerzőségében a szövetségi rendszer kezdeteitől elemzi a szervezet kisebbségek védelmében hozott törvényelemeit (pp. 16–37). Kiemeli, hogy a lisszaboni szerződés előtt maga a „kisebbség” kifejezés sem szerepelt a primer uniós jogban, a későbbiek folyamán pedig nem a nemzeti kisebbségek

jelentették és jelentik e fogalom elsődleges értelmét a szövetségi rendszer jogalkotásában és eljárásai során. (pp. 23–28). A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy bár a jogi keretek meglehetősen korlátozottak, esetlegesek és elnagyoltak, a lehetőséget alapvetően megadják egy kisebbségekre érzékenyebb, kisebbségvédelemben határozottabb rendszer létrehozására.

A második elemzés szerzője, Kyriaki Topidi, vallási és kulturális kisebbségek, vallásszabadság, kulturális jogok szakterületén ismert és elismert kutató. Fejezetében, ami *Fundamental rights, racial and cultural minorities in Eu: carving out a mandate to protect “Others”* (Alapvető jogok, és az EU faji és kulturális kisebbségei. Egy mások védelmét célzó mandátum kidolgozása.) címet viseli a kötetben, kezdetektől elemzi az EU jogalkotásának a diszkrimináció megfékezésére irányuló aktusait. (pp. 38–61). Arra a következtetésre jut, hogy kisebbségi kérdésekben hiányosságok mutatkoznak az unió monitorozási és lényegi jogvédelmi kompetenciáiban (p. 40, p. 51).

Roberta Medda Windischer és Katharina Crepaz az Unió területén kívül állampolgársággal bíró kisebbségek Unión belüli státuszát vizsgálja *non-EU minorities: from ambiguous concept to an integrated society?* (pp. 62–84). (EU-n kívüli kisebbségek: Homályos tervtől egy integrált társadalomig) címmel jelölt fejezetében rámutat arra, hogy az Alapjogi Charta kisebbségi jogi cikkelyeinek érvényességi köre kiterjed a nem európai uniós állampolgárságú kisebbségekre is. Ennek tükrében alapelveként hasznosak, általánosságok okán azonban csupán elvi keretként alkalmazhatóak. A 2000/43 EK (Faji Egyenlőségi Irányelvek), illetve a 2000/78 EK ugyancsak mindenkire alkalmazható, aki az unió területén él és vállal munkát (pp. 71–73). Az elmúlt évtized folyamán egyre fokozódó diverzitás növekvő nyomás alá helyezte a tagállamok társadalmainak kohézióját. Erre még nincs hatékony válasza sem a szövetségi rendszer sem az egyes tagállamok törvényhozásának és jogszolgáltatásának (p. 78).

Kristin Henrard *The Court of Justice of the European Union and “minorities”*. (Az Európai Unió Bírósága és a kisebbségek) címmel írt könyvrészletet, amelyben áttekinti az EUB szerepét a kezdetektől napjainkig precedenseken, határozatokon keresztül. (pp. 84–111). Kiemelve, hogy a “kisebbségek” definíciója

a nemzetközi jogban mai napig hiányos (p. 84). Hasonlóképpen az EU kisebbségi jogi szabályozása sem tartalmaz egységes definíciót (p. 90). Az általános érvényű elvek, mint a diszkrimináció tilalma, az alkotmányos nemzetek önidentitás-védelmi joga a precedensjogban sokszor kerül szembe egymással, ahol az unió jogszolgáltatása kiszámíthatatlan módon súlyozza relevanciájukat egymás viszonylatában (pp. 96–111).

Tóth Norbert az unió kisebbségeket érintő törvényi szabályozását vizsgálja tágabb nemzetközi jogi kontextusban. (*European Union law and international minority rights law* [Unió jog és nemzetközi kisebbségi jogok] pp. 112–128.) Rámutat arra, hogy az Európa Tanács 1995-ös keretegyezménye nyomán, amit az uniós jog is átvett, kijelenthető, hogy a különböző kisebbségekhez tartozó személyek jogainak és szabadságának védelme integráns részét képezi az emberi jogoknak (p. 118). Azonban sem a primer sem a szekunder uniós jognak nincs olyan dokumentuma, ami tételesen, katalógusszerűen listázná ezeket a jogokat, a nemzeti kisebbség fogalmának pontos definíciója pedig hiátusát képezi mind az uniós, mind a nemzetközi jognak (p. 119).

A kötet második része a szakpolitikai irányvonalat meghatározó uniós és Unión kívüli nemzetközi szervek, és a szakpolitikai döntéshozás egyes elemeit vizsgálja. Nagy Noémi és Vizi Balázs szerzősége jegyzi a szakasz első, *European Parliament, The Council and the European Council* (Az Európai Parlament, az Európai Unió Tanácsa és Európa Tanács) címmel jelölt fejezetét (pp. 128–143). Véleményük szerint az EiT határozatainak megmutatkozik, hogy ezek az intézmények politikai célok vezérelte szereplők, így egységes kisebbségi jogi szabályozást még nem alakítottak ki. Tevékenysége ritkán terjed túl elvi deklarációkon, és ezekben az esetekben is nagyrészt Európán kívüli területekre irányul a tevékenysége (p. 140). A szerzők meglátása szerint az EP működésében felfedezhető az őszinte és kitartó elköteleződés az emberi és kisebbségi jogok védelme mellett, ez a fórum azonban számos esetben elrugaszkodik a realitásoktól (p. 142).

Tawhida Ahmed, aki kutatásaiban legfőképp az európai uniós jogalkotás és igazságszolgáltatás tagállami kisebbségpolitikájára gyakorolt hatását

vizsgálja, az Európai Bizottság szerepéről közöl elemzést a kötetben: *The European Commission and minority rights* (Európai Bizottság és kisebbségi jogok) cím alatt (pp. 144–161). Kiemeli, hogy a Bizottságnak meg van az ereje erős befolyást gyakorolni az Unió kisebbségpolitikai tevékenységére, számos esetben azonban nem használja ki a lehetőségeit. Rámutat, hogy a koppenhágai kritériumok jelentős kisebbségpolitikai aktusnak voltak tekinthetők, s a bővítések azóta is lehetőséget nyújtottak a kisebbségi kérdések elővezetésére. A Bizottság témái között azonban csekély arányban fordultak elő. Mindemellett a szerző szerint tetten érhető a testület munkájában az Unióra általánosan jellemző kettős mérce: az újonnan felvett tagállamoknak sokkal szigorúbb kisebbségpolitikai elvárásoknak kell eleget tenniük, mint a régieknek (p. 147).

Tove H. Malloy az EU feltételeességi politikájának jellemzőit tárgyalja a fejezetében (*Enlargement and minority politics: the unravelling of the EU's transformative power?* pp. 162–190 [Bővítés és kisebbségpolitika: az EU transzformatív erejének meggyengülése]). Véleménye szerint a koppenhágai kritériumok megfogalmazása idején, 1993-ban logikus lépésnek tűnt, hogy kisebbségvédelmi előírások teljesítése előfeltételei legyenek a tagfelvételnek (p. 182). A hatodik és hetedik bővítési hullám idejére azonban egyértelmű jelei mutatkoztak meg a kettős mérceinek a felvételre váró és a régi tagállamok, sőt az egyes jelentkező országok között is (p. 171). Míg véleménye szerint az ötödik bővítési hullámig a kisebbségvédelmi kérdések – talán szándékosan, talán lényegükből fakadóan – depolitizálták a bővítési folyamatot, addig a későbbiek ezekkel erősen összefüggő szuverenitási kérdések repolitizálták azt (p. 182). Szóvá teszi azt is Malloy, hogy preferált kisebbségpolitikai témák mellett, mint a román helyzete kontinens-szerte, vagy az orosz kisebbség helyzete a Baltikumban, egyes etnikai csoportok kevés figyelmet kapnak. Ide tartozik véleménye szerint a Bulgáriában élő törökök, vagy a Szlovákiában élő magyarok ügye. (p.172).

A szerző meglátása szerint a 2010-es évektől veszélybe került az európai egység, s kérdéses, nincs-e már veszélyben Európa békéje is. (p. 182).

Láncos Petra fejezete *The democratization effort* (pp. 190–210) (Demokratizálási erőfeszítések) címet

viseli. A fejezett áttekintést ad a tudományos diskurzusról, és annak fő eredményeiről, amelyek szupranacionális szinten a demokratizálódási törekvések körül zajlottak és zajlanak, illetve elemzi a szövetségi rendszer intézményeinek demokratikus deficit kezelésére irányuló erőfeszítéseit, különös tekintettel az érdekelt kisebbségi felek bevonására, ami véleménye szerint az egymást követő intézményi reformok ellenére még mindig korlátozott mértékűt ölt (p. 199). Az EU működését követő és elemző tudományos irodalom állítása szerint nagyrészt egyetért abban, hogy az Unió kisebbségjogi keretei hiányosak, a nagy létszámú és nagy szervezetségi fokú csoportoknak kedvezőek. Az erős szervezeti struktúrával nem rendelkező, vagy nem nagy létszámú kisebbségi csoportok rendelkezésére kevés lehetőség áll érdekvédelemre, identitásmegtartásra. (pp. 201–204). A szerző kiemeli azt is, hogy semmiképp nem szolgálja a kisebbségek érdekeit, ha problémáikat az unió, szociális- vagy foglalkoztatáspolitikai kérdésként kezeli – ahogy ez az elmúlt évtizedek gyakorlatában megfigyelhető. Véleménye szerint az alacsony szervezetségű, kis létszámú közösségek számára előrelépést jelentene, ha érdekeiket közvetlenül tudnák érvényesíteni az Unióban, erre pedig a jövőben megoldást nyújthatnak az e-demokrácia eszközei. (p. 205).

A kötet harmadik szakasza az európai diverzitás megtartását célzó jogi és politikai eljárásokat elemzi.

Jose Ramón Intxaurbe Victoria és Eduardo Ruiz Vieytes *Linguistic diversity and language rights* (Nyelvi sokszínűség és nyelvi jogok) címen írt fejezetet a kézikönyvben (pp. 211–229). Meglátásuk szerint az uniós jogalkotásban és jogalkalmazásban nem mindig világos, hogy a nyelvi jogok egyéniek, vagy kollektívek, s hogy mit is tartalmaz pontosan egy nyelvi közösséghez tartozó személy saját nyelvének használatához való joga (p. 214). A szerzők elemzésükben rámutatnak, hogy az Unió nem következetes és egységes a kisebbségi nyelvekkel. Egyesek az európai kulturális örökség részeként védelemre érdemesek, mások kohéziós tényezőként értékesek, míg néhány esetben mint emberi jog jelentkezik a jogszolgáltatás platformjain a szabad nyelvhasználat (p. 215). A regionális, vagy kisebbségi nyelvek sok esetben nem tartoznak az Unió hivatalos nyelvei közé, annak

ellenére sem, hogy némelyiket jóval többen beszélnek anyanyelvüként, mint egyes államnyelveket. Egy-egy nyelv pozíciója a szervezeten belül a szerzők szerint attól függ, milyen politikai hatalommal bírnak államukon belül, vagy szupranacionálisan. A fejezet konklúziója, hogy a jelenlegi nemzetközi jog épp a legeszköztelenebb, legveszélyeztetettebb kisebbségi nyelvek számára nem kínál rendszerszintű megoldást (pp. 226–227).

Király Miklós *The Cultural policy of the European Union* (Az Európai Unió kultúrpolitikája) címen írt fejezete (pp. 230–249) különös tekintettel arra fókuszál, hogyan próbálnak az Unió intézményei egyensúlyt teremteni a kulturális sokszínűség megtartását és az egységes európai identitás kialakítását célzó intézkedések között. A régiók soknemzetiségű arculatának megtartása nem ritkán hátrányt szenved a kohéziós törekvések mögött (p. 247). A szerző kritikusan szemléli ezt a gyakorlatot.

Melanie H. Ram, aki az 1990-es évektől követi nyomon és kutatja az Unióban élő roma közösségek jogi helyzetét, érdekérvényesítő képességének változásait. Ebben a témában az Európai Unió roma politikájáról írt fejezetet a publikációban *European Union Roma Policy: Under Construction* címmel (pp. 250–271.) (Európai roma politika – fejlesztés alatt). A szerző azok közé tartozik, akik kritikusan vélekednek a roma közösségek integrációját célzó 2011-es keretegyezményről, amelyet az Európai Bizottság dolgozott ki, s felszólítja a tagállamokat saját hagyományaiknak és geopolitikai helyzetüknek megfelelő cselekvési tervek kidolgozására a kérdésben. Úgy véli eleve nem lehetett eredményes a kezdeményezés, ami nem bírt kötelező érvénnyel, s semmilyen eszköz nem állt rendelkezésre annak foganatosítására (pp. 257–259). Ram rámutat arra, hogy az EU szándékai ellenére ebben az esetben, és számos több más alkalommal is, inkább hátráltatta, s megkérdőjelezte intézkedésével a kontinens roma lakosait, mintsem beilleszkedésüket segítette volna elő (pp. 260–261).

A kötet negyedik szakasza az Unió kohéziós törekvéseinek egyes szegmenseit elemzi.

Tamara Hoch az Európai Unió regionális politikája nemzeti kisebbségeket érintő intézkedéseiről írt könyvfejezetét. (*European Union Regional Policy and*

National Minorities. pp. 272–289. [Az Európai Unió regionális politikája és a nemzeti kisebbségek.] Konklúziója szerint bár a regionális intézkedések és programok nem közvetlenül az etnikai kisebbségeket, azok jogait, vagy jogvédelmét célozzák, közvetett módon fejlesztések, vagy azok hiánya révén mégis befolyásolhatják a kisebbségben létező kultúrák, nyelvek megmaradását, vagy hanyatlását. Az uniós szintű intézkedések és programok sikere nagymértékben függ az érintett kisebbségi csoportok proaktív részvételétől (pp. 271, 275–277). Ezt azonban több célzott, támogató programnak kellene elősegítenie. Hoch álláspontja az, hogy a regionális együttműködések és fejlesztések nem helyettesítik a kisebbségi jogok célzott, részletes, és egyben átfogó védelmét. (pp. 286).

Alice Engl, akinek legfőbb kutatási területe az unió kohéziós intézkedései erős identitással rendelkező kisebbségeknek otthont adó európai régiókban, fejezetében az Európai Unió határlebontási folyamatait elemzi. (*Between dynamic practice and normative limits: minorities and debordering processes in the European Union*. pp. 289 – 309.) Meglátása szerint a határmenti együttműködések törekvésére több közelmúltbeli esemény rámutatott, ezek közé tartoztak a 2015-ös bevándorlási hullám kihívásai, illetve a COVID19-hullám gazdasági, kereskedelmi és társadalmi megpróbáltatásai (p. 293). Ezek fokozottan érintették mind a határ menti régiók kisebbségi közösségeit, mind azokat a csoportokat, akik elszigetelten léteznek tagországukon belül. A szerző érvelése szerint megfontolandó, hogy nem kellene-e az Uniónak bővítenie normatív kereteit, hogy ezeket a csoportokat veszélyhelyzetekre rendszerszinten felkészíthesse, vagy azokban hatékonyabban támogathassa a szövetségi rendszer (pp. 304–306).

Maria Ackrén az Európai Unió különleges területeinek: peremrégiók, tengeren túli államok és területek kihívásait vizsgálja kisebbségi jogi szempontból. (pp. 310–330) Hangsúlyozza, hogy jelen pillanatban nem elég differenciált és pontos az Unió döntéshozó szerveinek háttértudása ahhoz, hogy ezeken a területeken hatékony kisebbségvédelmi politikát folytassanak. A különleges régiók egyedi státuszai egyszerre kihívások és lehetőségek az európai integráció, kohéziós politika és az egyedi

kulturális értékek megőrzésének összehangolása számára. (pp. 326–327).

Tove H. Malloy neve jegyzi a 17. fejezetet (pp. 330–346) is, melynek címe: *Problematic territories and internal peace: minority nations and 'internal enlargement' in the European Union* (Problémás területek és a belső béke: kisebbségi nemzetek és „belső bővítés” az Európai Unióban). Elemzése a skót és a katalán közösség múltját elemzi. Mindkét esetre igaz, hogy a helyi szeparatív mozgalmak megkérdőjelezték az EU elkötelezettségét a kisebbségvédelem, a regionális fejlesztések és a kohézió iránt. (pp. 335–336) A szerző szerint az Unió hibát követ el, amikor figyelmen kívül hagyja erős szeparatista mozgalmakkal is rendelkező kisebbségek jogainak védelmét, mert a tagállamok területi integritását fenyegető veszélyként tekint rájuk. Megfontolandó lépés lehetne a szövetségi rendszer számára a „belső bővítés”, kisebbségek közvetlen felvétele. Az EU jelenlegi keretein belül azonban erre nincsen lehetőség (pp. 342–343).

A kötet ötödik szakasza az Európai Unió külpolitikájának kisebbségi jogi vetületeit elemzi.

Maria Dicosola egyik elsődleges kutatási területe a koppenhágai kritériumok megvalósítása az Unió dél-európai államaiban. Fejezetében a Nyugat-Balkán országokban vizsgálja a csatlakozási feltételek hatását, alkalmazhatóságát. (*Minority rights and European Union conditionality in the Western Balkans: from external to internal politics?* pp. 344–364.) A szerző rámutat arra, hogy a volt Jugoszlávia területén létező friss államok számára folyamatos kihívást jelent a nemzetépítés és a demokratizálódás egyidejű kényszere, amelyek egymással nehezen összeegyeztethető politikai intézkedéseket kívánnak meg. A koppenhágai kritériumnak ezek a bonyolult politikai és társadalmi dinamikájú, gyenge lábakon álló demokratikus intézményekkel rendelkező balkáni államok sokszor nem tesznek maradéktalanul eleget. (pp. 352–361) A szerző meglátása szerint az Uniónak nincs megfelelő érzékenysége a régió összetett viszonyainak értelmezésére: külső kényszerrel nem lehet ezen a területen egyszerre kikényszeríteni államépítést és kisebbségvédelmi fejlődést. Dicosola szerint szemléletváltásra volna szükség az Európai

Unióban: külső nyomás helyett belső fejlesztésre összpontosítani a terület országaiban. (p. 361)

Laia Pau Romani és Joshua Castellino közös szerzőségű fejezete (*The European Union and global development cooperation: promoting minority rights?* pp. 398–422 (Az Európai Unió és a globális fejlesztési együttműködések)) azt vizsgálja, hogyan próbálja meg az Európai Unió globális fejlesztési együttműködési programjaiba integrálni a kisebbségi jogi kérdéseket. Különös tekintettel keleti határa menti régiókra. (p. 398). A szerzők rámutatnak, hogy bár az EU elviekben támogatja ezekben a régiókban a kisebbségvédelem előremozdítását, erőfeszítései gyakran szelektívek és következtelenek, gyakran támaszkodnak külső együttműködő szervezetekre (pl. Európa Tanács). Ehelyett a szerzők szerint az Uniónak saját politikájába kellene integrálni ezen régiók kisebbségi kérdéseit.

Graham Donnelly és Federica Prina fejezete az Európai Unió kisebbségi jogokkal kapcsolatos elkötelezettségét vizsgálja a keleti határaival szomszédos országokban. (*The 'near abroad': the European Union, minority rights and the Eastern neighbourhood.* pp. 365–398 [Az „alig külföld”: Az Európai Unió, kisebbségi jogok, és a szomszédos keleti országok]). A szerzők szerint bár az EU elviekben támogatja a kisebbségi jogok betartását ezekben a régiókban, erőfeszítései gyakran szelektívek és következtelenek (p. 395). Az Unió nagymértékben támaszkodik olyan nemzetközi szervezetekre a kisebbségi kérdések kezelésében, mint az Európa Tanács, ahelyett, hogy ezeket a kérdéseket saját politikáiba integrálná. Donnelly és Prina rávilágítanak arra, hogy az EU számára kihívást jelent az olyan kisebbségi jogok előmozdítása, amelyek geopolitikai érdekekkel ütköznek (p. 396).

A publikáció széles spektrumon tekinti át a megjelölt témát: az Európai Unió kisebbségi politikájának különböző szegmenseit. Azonban, címével ellentétben inkább tekinthető esszégyűjteménynek, mint kutatási kézikönyvnek:

Az egyes tanulmányok számos esetben ismételnék a kötetben korábban már közölt adatokat, ugyanakkor hiányoznak a kötetből azok a struktúrák, mellékletek, amelyek általában jellemzőek egy kutatási segédletként közölt munkára: hogy a

téma kutatóinak gyakorlati, kézikönyv jellegű használatára szolgáljon, talán érdemes volna kiegészíteni függelékében a kapcsolódó törvények és rendeletek feloldott rövidítéseinek listájával. Hiszen ezek a betűszavak szinte mondatonként előfordulnak a fejezetekben, a témával csupán ismerkedő kutatók – azok, akik leginkább magától értetődően

olvasói lehetnek egy kutatási kézikönyvnek – azonban nem kapnak útmutatást az akronímák jelentését illetően. Ugyancsak hasznos volna egy összeállítás a tagállamok vonatkozó rendeleteiről. A szakterület részletes és teljes bibliográfiája függelékben közölve szintén nagyban növelné a könyv kutatói segédkönyvi használhatóságát.

Irodalom

Ahmed, Tahwida (2011). *The Impact of EU Law on Minority Rights*. Oxford: Hart Publishing.

Eckes, Christina (2019). *Integrated Rights Protection in the European and International Context: Some Reflections about Limits and Consequences*. In Govaere, Inge

és Garben, Sacha (szerk.), *The Interface between EU and International Law: Contemporary Reflections* (pp. 101–124). Bloomsbury: United Kingdom

Jackson, Vicki C. és Tushnet, Mark (2014). *Comparative constitutional law*. St. Paul, USA: Foundation Press

ABSZTRAKTOK

A kiadvány magyar és angol nyelvű absztraktjai

Hungarian and English abstracts of current issue

Csernicskó István – Hladonik Gergely

Az európai integráció és a kisebbségek nyelvi jogai

A határok megváltoztatása nagy szerepet játszik egy nemzet identitásképzésében, hiszen hatással van az emberek szociális hálójára. Ez a mesterségesen előidézett folyamat hatással van a nyelvhasználatra is. A jelenlegi európai integrációs folyamatok azzal kecsegtetnek, hogy az államhatárok légiessé és szimbolikussá válnak, és a végbemegy a magyar nemzet, nyelv és kultúra virtuális egyesülése. Az 1990-es években az európai integrációs folyamatok és a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok megszületése alapján remélhető volt, hogy mindez pozitív hatással lehet a kisebbségek nyelvi jogaira, és a korábbi, a kisebbségi magyar nyelvhasználatot korlátozó nyelvpolitika után egy új korszak köszönhet be. Az európai kisebbségvédelmi rendszer egyik alapvető dokumentuma a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája. A Kartát Magyarország és minden szomszédja ratifikálta, s Budapest az összes szomszédos állam hivatalos nyelvét, illetve a szomszédos országok mindegyike a magyar nyelvet a Karta védelme alá vonta. Jelen tanulmány célja, hogy a Szakértői Bizottság hivatalos monitoring jelentései alapján bemutassa: a Magyarországgal szomszédos országok milyen mértékben teljesítették a magyar nyelv

vonatkozásában saját vállalásait a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának gyakorlati alkalmazása során.

Kulcsszavak: európai integráció, kisebbségek nyelvi jogai, kisebbségvédelem, Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája

European Integration and the Linguistic Rights of Minorities

The redrawing of borders plays a pivotal role in shaping a nation's identity, as it influences people's social networks. This artificial process also has a profound effect on language usage. Current European integration efforts promise to render state borders more permeable and symbolic, while fostering a virtual unification of the Hungarian nation, language, and culture. In the 1990s, the progress of European integration and the development of international minority protection frameworks gave rise to optimism that these changes would positively impact the linguistic rights of minorities, ushering in a new era following the previous policies that restricted the use of the Hungarian language by minority communities. The European Charter for Regional or Minority Languages stands as one of the cornerstone documents within the European

system of minority protection. Hungary and all of its neighbouring countries have ratified the Charter. Budapest has extended the Charter's protection to encompass the official languages of all neighbouring countries, as well as the Hungarian language used in those countries. This study aims to evaluate, based on the official monitoring reports from the Committee of Experts, the extent to which Hungary's neighbouring countries have honoured their commitments regarding the use of the Hungarian language within the framework of the European Charter for Regional or Minority Languages.

Keywords: European integration, linguistic rights of minorities, minority protection, European Charter for Regional or Minority Languages

Lampl Zsuzsanna

Fele igen, fele nem, avagy 2024-es vélemények az Európai Unióról a szlovákiai magyarok körében

Húsz év telt el azóta, hogy Szlovákia 2004. május elsején az Európai Unió tagállamává vált. Arról, hogy az ország lakossága hogyan vélekedett az EU-ról a csatlakozás előtti, majd a későbbi időszakokban, léteznek részleges összefoglaló publikációk, azonban a szlovákiai magyar népesség hosszú távú EU-s attitűdjének feltérképezésével eddig még senki sem foglalkozott. A tanulmány fő célkitűzése, hogy pótolja ezt a hiányt, s bemutassa, hogyan változott a szlovákiai magyarok körében az Európai Unió megítélése az elmúlt harminc évben. A tanulmány első részében áttekintjük azoknak a kérdőíves felméréseknek az eredményeit, amelyek 1995-től napjainkig Szlovákia lakossága, illetve a szlovákiai magyarok Európai Unióhoz való viszonyulását vizsgálták. Az 1995–2002-es időszakban 52%-ról 67%-ra emelkedett az uniós csatlakozást támogató lakosság aránya, ám a magyarok között 88%-ot is mértek, s több adat alapján kijelenthetjük, hogy ők támogatták leginkább a csatlakozást. Viszont a 2003-as európai uniós csatlakozás előtti népszavazáson a lakoságnak csupán 52,2%-a vett részt (92,5%-uk állt ki a csatlakozás mellett), s a tényleges integrációt

követően megcsappant a pozitív vélemények aránya. A második részben a szerző, saját legújabb felmérése alapján a szlovákiai magyarok EU-val kapcsolatos jelenlegi attitűdjét mutatja be, kitérve azok társadalmi rétegződés szerinti megoszlására. Ez a felmérés 2024. április 15. és 29. között készült a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlegén. A kvótás mintavétellel megalkotott mintát, amely magyar anyanyelv, magyar nemzetiség, nem, kor, iskolai végzettség, kerület, járás, településtípus szerint reprezentatív, 1 111 Dél-Szlovákiában élő magyarul tudó 18 éven felüli személy alkotta. A felmérés szerint jelenleg a magyarok fele pozitívan, másik fele negatívan vélekedik az Európai Unióról.

Kulcsszavak: Európai Unió, szlovákiai magyarok, empirikus adatok, az EU megítélése

Half Yes, Half No: Opinions on the European Union Among Hungarians in Slovakia in 2024

Twenty years have passed since Slovakia became a member of the European Union on 1 May 2004. There are some partial summary publications on how the country's population felt about the EU before and after accession; however, no one has yet explored the long-term attitudes of the Hungarian population in Slovakia towards the EU. The primary objective of this study is to fill this gap by examining how perceptions of the European Union have changed among Hungarians in Slovakia over the past thirty years. In the first part of the study, we review the results of questionnaire surveys that assessed the attitudes of the Slovak and Hungarian populations in Slovakia towards the European Union from 1995 to the present. Between 1995 and 2002, the proportion of the population supporting EU accession rose from 52% to 67%. Among Hungarians, support was even higher, with some surveys reporting 88% in favour of accession. Several data sources suggest that Hungarians were the most supportive of joining the EU. However, only 52.2% of the population participated in the 2003 referendum prior to Slovakia's EU accession (with 92.5% voting in favour), and after integration, the proportion

of positive opinions decreased. In the second part of the study, the author, drawing on her own recent survey, presents the current attitudes of Hungarians in Slovakia towards the EU, with a focus on how these opinions are distributed across different social strata. This survey was conducted between 15 and 29 April 2024 at the Department of Sociological and Demographic Research of the Forum Minority Research Institute in Somorja. The sample, created through quota sampling and representative in terms of Hungarian mother tongue, Hungarian nationality, gender, age, education, region, district, and type of settlement, consisted of 1,111 Hungarian-speaking individuals over the age of 18 living in southern Slovakia. According to the survey, half of the Hungarian population currently holds a positive view of the European Union, while the other half expresses a negative opinion.

Keywords: European Union, Hungarians in Slovakia, empirical data, perception of the EU

Borbély Mátyás

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők térbeli eloszlásának változása 1990 után a Kárpát-medencében

A Kárpát-medence – mint természetföldrajzi szempontból egységes, ugyanakkor egymáshoz társadalmi-gazdasági jellemzőikben is nagyon hasonló, szorosan összekapcsolódó térségeket magában foglaló makrorégió – kézenfekvő keretet biztosít a hazai térségi fejlettségi vizsgálatoknak. Egy térség fejlettségét, fejlődési lehetőségeit a felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosságának aránya különösen jól magyarázza, mely a felsőoktatási expanzió eredményeképp a 20. század utolsó évtizedeitől kezdődően a Kárpát-medence országai-ban is ugrásszerűen növekedett. A tanulmány ezért alapvetően térségi fejlettségi szempontból elemzi a Magyarországon, Szlovákiában, Erdélyben és a Vajdaságban 1990 óta lebonyolított népszámlálások megyei szintű iskolázottsági adatain keresztül,

hogyan a felsőoktatási expanzió időszakában hogyan változott a felsőfokú végzettséggel rendelkezők térbeli eloszlása a Kárpát-medencében.

Changes in the Spatial Distribution of the Tertiary-Educated Population After 1990 in the Carpathian Basin

The Carpathian Basin, a geographically homogeneous macro-region composed of closely interconnected areas with similar socio-economic characteristics, provides a suitable framework for Hungarian regional development studies. The developmental position and potential of a region are particularly well explained by the proportion of its population with tertiary education, which has grown very dynamically in the countries of the Carpathian Basin since the late 20th century due to the expansion of higher education. This study therefore analyses the spatial distribution of tertiary education in the Carpathian Basin during this period of higher education expansion, using county-level educational data from censuses conducted in Hungary, Slovakia, Transylvania, and Vojvodina since 1990.

Kalmár Zoltán

A kárpát-medencei vízerőművek: zöldenergia és környezetvédelem

A magyar politikai gondolkodásban és tervezésben napjainkban is fontos szerepet kap az emberi vízhasználat, azon belül a hajózást, az élelemtermelést, az ivóvíz-biztosítást és az energiatermelést egyaránt érintő folyami vízhasználat kérdése. Az éghajlatváltozás hatásaihoz való alkalmazkodás, az éghajlattal kapcsolatos kockázatok csökkentésére való törekvések még inkább szükségessé teszik, hogy hosszabb távon előtérben maradjon a céltudatos folyami vízgazdálkodás igénye. Jelen tanulmány célja, hogy a Kárpát-medencében részben vagy teljesen megépült folyami vízerőműveket folyók szerinti

tagoltságban, történelmi perspektívában mutassa be, és áttekintse az európai uniós támogatással megvalósult modernizációjukat. A vizsgálódás elsősorban a Kárpát-medence magyarországi részére, illetve a szlovák–magyar határterületre irányul és a környezeti, fenntarthatósági aspektusra összpontosít, a vízlépcsők műszaki jellemzőit és építésük előzményeit röviden érinti. A szerző a tanulmány elkészítésekor főként a szakmailag magas színvonalat képviselő magyar vízgazdálkodási, energiagazdálkodási szakemberek, a folyószabályozás, a folyami hidrológia és a földrajztudomány tudós kutatóinak munkáira támaszkodott.

Kulcsszavak: Kárpát-medence, Európai Unió, folyami vízlépcsők, energiatermelés, megújuló energia, környezeti hatások

Hydropower Plants in the Carpathian Basin: Green Energy and Environmental Protection

Even today, human water usage plays a significant role in Hungarian political thinking and planning, including the issue of river water utilisation, which affects navigation, food production, drinking water supply, and energy production. Adaptation to the effects of climate change and efforts to reduce climate-related risks make it increasingly necessary for purposeful river water management to remain a long-term priority. The aim of this study is to present the partially or fully constructed river hydroelectric power plants in the Carpathian Basin, categorised by river and viewed from a historical perspective, while reviewing their modernisation, realised with the support of the European Union. The investigation primarily focuses on the Hungarian part of the Carpathian Basin and the Slovak-Hungarian border region, emphasising environmental and sustainability aspects, with only brief reference to the technical characteristics of the dams and the history of their construction. In preparing this study, the author has relied mainly on the work of highly regarded Hungarian specialists in water and energy management, as well as scientific researchers in river regulation, hydrology, and geography.

Keywords: Carpathian Basin, European Union, dams, energy production, renewable energy, environmental impacts

Ricz András

Magyarország Európai Unió csatlakozásának hatásai a vajdasági magyar közösségre

Magyarország 20 éve fennálló európai uniós tag-sága, nemcsak az országnak, hanem a határon túli magyarságnak is előnyére vált. A munkámban, mely egy szintetizáló munka, az eddig publikált kutatási eredményeimet felhasználva elemzem azokat a folyamatokat, amelyek az uniós tagságból eredtek, és hatással voltak a Szerbiában kisebbségben élő magyarok életére. A magyar–szerb határon átnyúló programok 2003-tól elérhetőek, ezek során három Uniós költségvetési periódusban érkeztek fejlesztési források, melyeket az anyaország mellett a vajdasági magyarok is sikeresen fel tudtak használni, elsősorban soft-projektek megvalósításával, civil szervezetek és önkormányzatok által. Kisebb mértékben az infrastrukturális projektekből is profitált a magyar kisebbség. Az Unió támogatások mellett Magyarország kormánya gazdaságfejlesztési programot is indított a magyar kisebbség gazdasági erősítésére, ezt is elemzem munkámban és összehasonlítom a két program eredményességét, amely megmutatja, hogy a gazdaságfejlesztési programok egy főre vetítve nagyobb hatékonysággal bírtak.

Kulcsszava: Európai Unió, Szerbia, Vajdaság, határon átnyúló programok, gazdaságfejlesztés

The Impact of Hungary's Accession to the European Union on the Hungarian Community in Vojvodina

Hungary's 20-year membership of the European Union has benefited not only the country itself but also Hungarians living beyond its borders. In this synthesis, I use the results of my published research to analyse the processes that have resulted from

EU membership and impacted the lives of Hungarians living as a minority in Serbia. Hungarian-Serbian cross-border programmes have been available since 2003, during which three EU budget periods have allocated development funds, successfully utilised by the Hungarians of Vojvodina as well as by Hungary, primarily through the implementation of soft projects by NGOs and local governments. To a lesser extent, the Hungarian minority has also benefited from infrastructure projects. In addition to EU funding, the Hungarian government has launched an economic development programme aimed at strengthening the economy of the Hungarian minority, which I also analyse in this work. I compare the effectiveness of the two programmes, showing that, on a per capita basis, the economic development programmes have been more effective.

Keywords: European Union, Serbia, Vojvodina, cross-border programmes, economic development

Benedek József

Gazdasági felzárkózás és területi egyenlőtlenségek: a magyar és romániai régiók gazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata

A tanulmány célja a magyar és román régiók gazdasági fejlődésének és az Európai Unió átlagszintjéhez történő felzárkózásának összehasonlító vizsgálata. Fő megállapításunk, hogy az elmúlt évtized látványos gazdasági növekedésének eredményeként a GDP-alapú fejlettségi rangsorban az erdélyi régiók – a Közép-Dunántúl kivételével – megelőzték a magyarországi régiókat. Ennek a változásnak egyik térbeli következménye az, hogy a tradicionális centrum–periféria térszerkezet átforgatódott, és a hagyományos nyugat–kelet fejlettségi mintázat a Kárpát-medencében megváltozott. A további vizsgálódások számára felvetődik az a kérdés, hogy a GDP-alapú gazdasági fejlődés milyen mértékben képződik le az életminőség változásában, illetve az is, hogy mennyire indokolt eltérő területi árszintek alkalmazása

a megvizsgált térség vásárlóerő-paritásos GDP adatainak egységesítésekor.

Kulcsszavak: Románia, Magyarország, területi egyenlőtlenségek, gazdasági fejlettségi rangsor. JEL-kód: O11, O18.

Regional Inequalities and Economic Convergence: A Comparative Analysis of Hungarian and Romanian Regions

The aim of this study is to analyse and compare the economic development and convergence of Hungarian and Romanian regions towards the European Union's average level. Our main finding is that, due to their intensive economic growth over the last decade, the Transylvanian regions have overtaken the Hungarian regions in GDP-based development rankings, with the exception of the Közép-Dunántúl region. Consequently, we are witnessing a reshaping of the traditional centre-periphery structure; the conventional West-East pattern of development has shifted. A key question for further research is how GDP-based economic development is reflected in changes in quality of life, and whether it remains necessary to use differential price indices in the study area for the calculation of GDP at purchasing power standards (PPS).

Keywords: Hungary, Romania, territorial inequalities, development rankings

Lelkes Gábor

A felvidéki magyar közösség helyzetének alakulása Szlovákia európai uniós csatlakozását követően 2004–2024

Az elmúlt két évtizedben Szlovákia gazdasága és társadalma jelentős változásokon ment keresztül. A külföldi tőkebefektetések nagysága megugrott (különösen az autópárházban és az elektronikai iparban), amit részben elősegített az eurózónához való

csatlakozás is 2009-ben. Az európai uniós források felhasználásával jelentős közlekedési és lakossági infrastrukturális beruházások valósultak meg, amelyeknek köszönhetően élhetőbbé vált az ország több régiója. A gazdasági és a társadalmi folyamatok azonban jelentős területi eltéréseket mutatnak kelet–nyugat és észak–dél viszonylatokban, s ezen folyamatok tükrében a szlovákiai magyar nemzet-rész számos új kihívással találta magát szembe, amelyek megoldása létkérdés a nemzetrész demográfiai fogyásának megállítása végett.

The Situation of the Hungarian Community in the Southern Part of Slovakia Following Slovakia's Accession to the European Union, 2004–2024

Over the past two decades, Slovakia's economy and society have undergone significant changes. The volume of foreign investment has surged, particularly in the automotive and electronics industries, partly facilitated by the country's adoption of the euro in 2009. Significant transportation and residential infrastructure developments have been implemented using EU funds, making several regions of the country more liveable. However, economic and social processes show considerable regional disparities between east and west, as well as north and south. In light of these developments, the Hungarian minority in Slovakia has faced numerous new challenges, addressing which is crucial to halting the demographic decline of this community.

Sebők László

A Szlovéniában (Muravidéken) élő magyarok helyzete, perspektívái

A környező országokban élő őshonos (autochton) magyar közösségek közül a szlovéniai a legkisebb lélekszámú, kisebbségjogi szempontból a legkedvezőbb helyzetű. Ennek ellenére etnikai identitásuk megélése, megőrzése stagnáló jellegű, hosszabb távon pedig némileg bizonytalan. Pedig Szlovénia

függetlenné válása (1991) óta, de különösen az EU-csatlakozása óta (2004) egyre több területen nyújt újabb kiváltságokat, kedvezményeket, próbálja a muravidéki magyarok életkörülményeit továbbjavítani.

A főleg a szlovén–magyar határ mellett élő magyarok számára kíván segítséget nyújtani, arányuk ugyanis 1910 óta fokozatosan csökken, mára bizonyosan 7 ezernél kevesebben vannak. A közös magyar–szlovén kutatások hátrányos gazdasági és infrastrukturális helyzetet, erősödő elvándorlást és a vegyes házasságokban erős asszimilációt mutattak ki a szlovéniai magyarok körében. Felmérések szerint a vegyes házasságok aránya meghaladja az 50%-ot, és az abból származók 80%-a többségi nemzethez (azaz a szlovénekhez) tartozónak vallja magát.

Szlovénia alkotmánya kimondja, hogy a 90 fős országgyűlésbe minden választáskor az olasz és a magyar közösség egy-egy képviselőjét be kell választani. A nemzetiségi képviselők meglepően sok jogosultsággal, tulajdonképpen egyes esetekben vétőjoggal is rendelkeznek. Kimondja továbbá, hogy „azokon a területeken, ahol a szlovén nemzetiségűeken kívül olasz, illetve magyar nemzetiségűek is élnek, az olasz és a magyar nyelv „egyenrangú a szlovén nyelvvel”, azaz mind a magyar, mind az olasz nyelv hivatalos a szlovén mellett. E rendelkezés alapján alapíthatták meg a „nemzetiségileg vegyesen lakott területen” található községek 1999-ben a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösséget (MMÖNK), amely a magyar közösség öngazgatásának csúciszervezete.

A Muravidék nemzetiségileg vegyesen lakott területén az 1959/60-as tanévvel valamennyi iskolaköteles magyar és szlovén nemzetiségű gyerek esetében megkezdtek az ún. kétnyelvű oktatási modell bevezetését. A kétnyelvű oktatási rendszer akkor jelentős előrelépés volt, de jelenlegi formájában aszimmetrikus, a gyakorlatban a szlovén nyelvet preferálja. Az oktatáskutatók véleménye szerint is a kétnyelvű oktatási rendszert célszerű megtartani, de megreformálásának első lépéseként ki kell mondan az anyanyelv dominanciájának alapelvét.

A szomszédos országokban élő magyar közösségekkel összehasonlítva a muravidéki magyarság építette ki a legteljesebb mértékben a maga kulturális autonómiáját. Van magyar nyelvű hetilapjuk

(Népújság), állandó magyar nyelvű rádióadásuk, és hatékonyan működik a kulturális életet összefogó Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet és a ljubljanoi Nemzetiségi Kutató Intézet Lendvai Kutatócsoportja.

The Situation and Perspectives of Hungarians Living in Slovenia (Prekmurje)

Slovenia has the smallest population and the most favourable minority status among the indigenous (autochthonous) Hungarian communities living in neighbouring countries. Despite this, their ethnic identity is stagnating and, in the longer term, somewhat uncertain. However, since the proclamation of Slovenia's independence in 1991, and especially its accession to the EU in 2004, Slovenia has been offering new privileges and benefits in various areas, and has been working to improve the living conditions of Hungarians in the Muravian region.

The number and proportion of Hungarians, who predominantly live near the Hungarian border, have been gradually decreasing since 1910, and there are certainly fewer than 7,000 Hungarians today. Joint Hungarian-Slovenian research has revealed an economically and infrastructurally disadvantaged situation, increasing emigration, and strong assimilation through mixed marriages. The proportion of mixed marriages exceeds 50%, and 80% of those in mixed marriages declared themselves as belonging to the majority nation (i.e., Slovenes).

The constitution of Slovenia specifies that one representative each from the Italian and Hungarian communities must be elected to the 90-seat parliament at every election. Nationality representatives have a surprising number of rights, including, in some cases, veto powers. It also states that "in areas where, in addition to Slovenes, there are also Italians and Hungarians, the Italian and Hungarian languages are ranked equally with Slovene", meaning both Hungarian and Italian are official languages alongside Slovene. Based on this provision, the municipalities in the „mingled nationality area”

were able to establish the Muravian Hungarian Self-Governing National Community (MMÖNK in its Hungarian abbreviation) in 1999, the apex self-governing body of the Hungarian community.

The so-called bilingual education model was introduced for all Hungarian and Slovenian children of compulsory school age in the ethnically mixed Muravian region during the 1959/60 school year. The bilingual education system was a significant step forward at the time, but in its current form, it is asymmetric and in practice favours the Slovene language. Education researchers also believe that the bilingual education system should be sustained, but reforming it should start with declaring the principle of mother-tongue dominance as the first step.

Compared to Hungarian communities in neighbouring countries, Hungarians in the Muravian region have built up their cultural autonomy to the fullest extent. There is a Hungarian-language weekly newspaper, „Népújság”, continuous Hungarian radio broadcasts, and the Hungarian National Cultural Institute, along with the Lendvai Research Group of the National Research Institute in Ljubljana, which unites the region's cultural life.

Bern Andrea

Recenzió Tove H. Malloy és Balázs Vizi Research handbook on minority politics in the European Union c. művéhez

A Vizi Balázs és Tove Malloy szerkesztésében publikált kötet 20 fejezete multidiszciplináris elemzést nyújt az Európai Unió kisebbségjogi törvényhozásáról, a római szerződésektől napjainkig, analizálja a szövetségi rendszer egyes döntéshozói, végrehajtói és igazságügyi szerveinek kisebbségvédelmi gyakorlatát, áttekintést nyújt a téma kurrens kutatásairól.

A munka az unió kisebbségjogi politikáját kritikus szemmel elemző szakirodalmi hagyományba

illeszkedik: a szerzők szerint az elnagyolt törvényi szabályozás, a monitorozás hiányosságai, a számonkérési lehetőségek korlátozottsága a legfőbb gátló tényezők a hatékony európai kisebbségvédelemnek.

Review of Tove H. Malloy and Balázs Vizi's Research Handbook on Minority Politics in the European Union

The 20 chapters of this volume edited by Balázs Vizi and Tove Malloy provides a multidisciplinary

analysis of minority rights legislation in the European Union from the Treaty of Rome to the present day, analyzing minority protection practices of the decision-making, executive and juridical bodies of the federation while providing an overview on the current research trends in the field.

The work follows the tradition of literature taking a critical approach towards EU's minority policies: the main obstacles from the authors' standpoint are the rough legislation, shortcomings of monitoring and the limited possibilities of accountability.

KÖTETÜNK SZERZŐI

BENEDEK JÓZSEF PROF.

geográfus, egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Földrajztudományi Kar,
Magyar Földrajzi Intézet; Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

BERN ANDREA PhD

történész, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest

BORBÉLY MÁTYÁS

geográfus, kutató, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest;
doktorjelölt, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi kapcsolatok és politikatudományi doktori iskola

CSERNICKÓ ISTVÁN PhD HABIL.

filológus, MTA doktora; rektor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

HLADONIK GERGELY

filológus, oktató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia tanszék;
PhD-hallgató, Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola

KALMÁR ZOLTÁN PhD HABIL.

politológus, egyetemi docens, Pannon Egyetem Társadalomtudományi Intézet, Veszprém

LELKES GÁBOR PhD

geográfus, kutató, elemző, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja;
igazgató, Danube EuroConsulting s.r.o. Innovative solutions for development, Szlovákia

MÉSZÁROSNÉ LAMPL ZSUZSANNA PhD

szociológus, egyetemi docens, Konstantin Filozófus Egyetem, Filozófia és Politológia Tanszék, Nyitra;
Fórum Kisebbségkutató Intézet, Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege, Somorja

RICZ ANDRÁS PhD

társadalomkutató, kutatásvezető, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka

SEBŐK LÁSZLÓ Dr.

geográfus, térképész

